

Rijksuniversiteit Groningen

Doctoraalscriptie Geschiedenis.

Begeleiding: mevrouw dr. J. de Jong

Rawahgedeh, 9 december 1947.

Een nieuwe Nederlandse versie?

3 juli 2007

H.H. Scholtens

Noordkante 64

9665 ES Oude Pekela

0597-613328

H.H.Scholtens@student.rug.nl

Studentennummer 1215361

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING	- 3 -
DE STRIJD MET DE REPUBLIEK	- 6 -
Het verloop.....	- 6 -
De aard	- 11 -
Formeel en ideologisch	- 11 -
Militaire strijdwijze.....	- 13 -
Nederlandse strijdkrachten.....	- 18 -
Strijdkrachten van de Republiek Indonesië	- 20 -
Oorlogsgeweld en oorlogsmisdaden	- 23 -
DE ACTIE BIJ RAWAHGEDEH	- 28 -
Het voorspel	- 29 -
Tot de Eerste Politionele Actie	- 29 -
De Eerste Politionele Actie en daarna.....	- 31 -
De actie	- 45 -
Na de actie.....	- 56 -
Twee hoofdpersonen ?	- 66 -
DE ZIENSWIJZE OP DE ACTIE	- 70 -
Destijds.....	- 70 -
Nadien	- 73 -
CONCLUSIE	- 77 -
BRONNEN	- 83 -
Archieven	- 83 -
Literatuur.....	- 85 -
Internet	- 88 -
Overigen.....	- 88 -
VERANTWOORDING VAN DE ILLUSTRATIES EN KAARTEN	- 89 -
LIJST VAN AFKORTINGEN.....	- 90 -
BIJLAGE: Kaart Rawahgedeh-Krawang.....	- 92 -

INLEIDING

Van 1945 tot 1950 streed de Republiek Indonesië met succes voor haar onafhankelijkheid tegen Nederland. Deze strijd was van politieke, economische en militaire aard. Sinds de uitzending van de nieuwsrubriek 'Achter het Nieuws' op de televisie in 1969 en de in datzelfde jaar door de regering gepubliceerde *Excessennota* behoort kennis over de militaire strijd en meer specifiek over oorlogsmisdrijven, daarbij begaan door Nederlandse strijdkrachten, tot het publieke domein.¹ In Bijlage 5 van de *Excessennota*, het 'Overzicht van de in de onderzochte overheidsarchieven aangetroffen gegevens met betrekking tot militaire excessen', worden zesenzeventig zaken vermeld. Daarvan waren zeventig 'gericht ... tegen de levens van de bevolking zoals moord, doodslag, mishandeling en verkrachting'. Bij ongeveer vijftien zaken daarvan is sprake van één of meer vermoedelijke schuldigen zonder dat vonnis is gewezen. Krijgstuchtelijke correctie werd voldoende geacht of de zaak werd niet in handen gesteld van de krijgsraad.²

Eén van deze zaken betrof Rawahgedeh op West-Java en hetgeen daar op 9 december 1947 gebeurde.³ De *Excessennota* zegt hierover onder meer het navolgende. In een linkerkolom, onder de kop 'Tijd en plaats. Korte omschrijving van het excès' staat:

'9 december 1947.

Rawahgedeh.

(regentschap Krawang in West-Java).

Het zonder vorm van proces executeren van ± 20 bij een actie door Nederlandse militairen aangehouden Indonesiërs'.

In de middenkolom, onder de kop 'Gegevens', staat onder meer:

Na een klacht van Republikeinse zijde, is door waarnemers van de Commissie van Goede Diensten ter plaatse een onderzoek ingesteld.

Het waarnemingsteam komt in een op 12 januari 1947 [sic] uitgebracht rapport tot de conclusie dat ... de tegen Rawahgedeh gerichte actie van de Nederlandse troepen ... 'deliberate and ruthless' [was]. O.a. was immers - na aanvankelijke ontkenning - toegegeven dat enkele gevangenen zonder vorm van proces waren doodgeschoten, hoewel tijdens de actie, die volgens Nederlandse opgave in totaal 150 Indonesiërs het leven kostte, geen wapens in de kampong waren aangetroffen en aan Nederlandse zijde geen doden of gewonden waren gevallen.

De majoor, die bij de actie de leiding had en voor de executie van de - in totaal ongeveer twintig - gevangenen

¹ J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld* (2de aangevulde druk; Dieren 1983) 16 en 49.

² '[Nota] I – De kwestie van het thans nog vervolgen van de in Indonesië in de jaren 1945-1949 gepleegde wandaden door militairen' in: Nationaal Archief, Den Haag, Inventaris van de archieven van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), (1924) 1942-1979 (1989), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 11993.

³ Rawahgedeh wordt in de meeste bronnen zo geschreven. Andere schrijfwijzen als Rawagede, Rawah Gedeh en Rawahgede komen ook voor.

verantwoordelijk was, is na overleg tussen de Legercommandant en de Procureur-Generaal uit overwegingen van opportuniteit niet vervolgd'.⁴

Bij dit uitgebreide citaat uit de *Excessennota* vallen meerdere zaken op. Ten eerste is daar de beperkte omvang van de aan dit incident gewijde tekst. Na de Zuid-Celebes affaire is dit toch de zaak waarbij de meeste slachtoffers vallen. De Zuid-Celebes affaire krijgt een volledige bijlage en wordt uitgebreid behandeld.⁵ Het gebeurde in Rawahgedeh omvat slechts enkele alinea's. Vele andere zaken met minder of geen gedode Indonesiërs worden in Bijlage 5 uitgebreider behandeld, bijvoorbeeld veronderstelde wreedheden bij Pesing in 1946, het weigeren van een dienstbevel door drie mariniers bij de *kampong* Soetodjajan nabij Pakisadji in 1947 of het zonder noodzaak doden van gevangenen door het Korps Speciale Troepen bij Tjamis in 1948.⁶ Ten tweede is in de linkerkolom, de 'Korte omschrijving', sprake van ongeveer twintig zonder vorm van proces geëxecuteerde Indonesiërs en komen in de middenkolom, bij de 'Gegevens', pas de 'volgens Nederlandse opgave' in totaal honderdvijftig overleden Indonesiërs tevoorschijn. Ten derde vallen al deze slachtoffers zonder dat ook maar één enkel wapen werd gevonden en zonder ook maar één dode of gewonde aan Nederlandse zijde. Tenslotte valt op dat hier niet het in Indonesië gehanteerde getal van meer dan vierhonderddertig overleden slachtoffers wordt vermeld. Dit getal was de Stuur- en Coördinatiegroep Excessennota Indonesië bekend of had dat kunnen zijn.⁷

Deze ingehouden en mogelijk gekleurde aanduiding van het gebeurde te Rawahgedeh in de *Excessennota* roept vragen op. Ten eerste, wat heeft zich dan op 9 december 1947 in Rawahgedeh afgespeeld? Van honderddertig Indonesiërs wordt immers niet vermeld hoe zij aan hun einde kwamen. Ten tweede is de context van belang. Hoe paste deze actie in de strijd tussen de Republiek Indonesië en Nederland? Wat leidde tot de operatie in Rawahgedeh? Wat was de bedoeling van de Nederlandse troepen? Hebben zij hun doel ook bereikt? En ten slotte, hoe werd en wordt over de actie bij Rawahgedeh geoordeeld?

Het gebeurde bij Rawahgedeh is allereerst interessant om te bestuderen vanwege de fixatie in Nederland op de Tweede Wereldoorlog als het referentiekader voor goed en kwaad. Het beeld van

⁴ Bank, Jan inl., *De excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Den Haag 1995) 83. Het door het waarnemingsteam uitgebrachte rapport dateert overigens van 12 januari 1948 en niet van 12 januari 1947. Een *kampong* is een dorp.

⁵ Bank, *De excessennota*, 41 e.v. De Zuid-Celebesaffaire betreft het optreden van het Depot Speciale Troepen onder leiding van kapitein Westerling. Doel was het herstel van het Nederlandse gezag in deze streek. Bij de daarbij gehanteerde contraterreur sneuvelen van december 1946 tot in februari 1947 tegen de 4000 Indonesiërs.

⁶ Ibidem, 65-67, 76-79 en 89-91. Deze opsomming is niet uitputtend.

⁷ Voor het aantal van meer dan 430 slachtoffers zie 'Report of the Rawahgedeh Observation Team' van 12 januari 1948, pagina 6, in: NL-HaNA, Collectie archieven Strijdkrachten in Nederlands-Indië, (1938-1939) 1941-1957 [1960], nummer toegang 2.13.132, inventarisnummer 590 Het is moeilijk voorstelbaar dat de Stuur- en Coördinatiegroep Excessennota Indonesië hiervan in 1969 niet op de hoogte zou zijn.

Nederland als ‘goed’ tijdens deze oorlog botst met het beeld van de Nederlandse troepen in Indië kort daarna als ‘kwaad’ en als ‘geweldpleger’.⁸ Daarnaast worstelen de Nederlandse troepen in Afghanistan momenteel met een enigszins vergelijkbaar probleem als destijds in Indië. Hoe kan men een missie, om rust te brengen en de economische ontwikkeling te bevorderen in een provincie in dat land, vervullen te midden van infiltrerende en actieve guerrillastrijders van de Taliban. Ook hier roepen de onder burgers vallende slachtoffers tijdens de strijd kritiek en tegenreacties op.

Het essay is als volgt ingedeeld. Eerst zal de achtergrond, de strijd tussen Nederland en de Republiek Indonesië, globaal worden behandeld. Dit betreft het verloop en de aard van de strijd, zoals de ideologische achtergrond, de strijdwijze en de strijdkrachten van de beide tegenstanders, gevolgd door informatie over het oorlogsgeweld en de ruimte, die zich daarbij kan voordoen voor oorlogsmisdaden. De actie bij Rawahgedeh, hetgeen daaraan in de regio vooraf ging en hetgeen daar op volgde worden daarna uitgebreid behandeld en tussentijds samengevat. Hoe het gebeurde werd en wordt geduid komt daarna aan de orde. Het geheel wordt gerecapituleerd in de conclusie. Daar worden ook de vragen uit deze inleiding beantwoord.

Tenslotte nog een opmerking over de schrijfwijze van Indische of Indonesische eigennamen. In deze tekst worden zij gespeld zoals vroeger in Nederlands-Indië gebruikelijk was en nog wel in Nederlandse literatuur gebruikelijk is, d.w.z. **oe** in plaats van **u** en **tj** in plaats van **c**.⁹

⁸ Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002) 363

⁹ Slechts bij de achternaam Kustario werd de **u** niet door **oe** vervangen omdat deze naam niet in de toenmalige stukken voorkomt.

DE STRIJD MET DE REPUBLIEK

Het verloop

De Tweede Wereldoorlog eindigde in Azië op 15 augustus 1945, toen Japan capituleerde. Twee dagen later riepen Soekarno en Mohammed Hatta in Batavia, onder druk van revolutionaire jongeren en met Japanse instemming, de onafhankelijkheid van Indonesië uit. De *Republiek Indonesia* was geboren.¹⁰

De tijd na deze beide gebeurtenissen was chaotisch. Europese geïnterneerden en krijgsgevangenen keerden deels vanuit hun kampen naar de steden op Java en Sumatra terug en kwamen daar een afstandelijke tot vijandige inheemse bevolking tegen. Anderen bleven in de kampen, nu beschermd in plaats van bewaakt door de Japanners. Geallieerde troepen ontbraken tot het einde van september. Vanaf toen werden slechts enkele enclaves op Java en Sumatra door Brits-Indische troepen bezet. Op Java waren dit Batavia, Semarang en Soerabaja.¹¹

De komst van de geallieerde troepen en schepen en de terugkeer van Nederlanders naar de steden met hun Nederlandse symbolen leidde in oktober tot het begin van de *bersiap*-tijd. Dit was een periode waarin fanatieke nationalist en revolutionaire jongeren, de *pemoeda*'s, duizenden Indische Nederlanders en hun aanhangers plunderden, verkrachtten, ontvoerden en vermoordden. Hierdoor werd de scheiding tussen de Indonesische maatschappij en Indische samenleving, ontstaan toen de Japanners in 1942 de Nederlanders uit de koloniale samenleving verwijderde, permanent. De Indonesische samenleving bevond zich op republikeins gebied en de Indische samenleving op het resterende gebied. In de Indonesische samenleving was tevens sprake van een sociale revolutie, die zich richtte tegen de oude inheemse adellijke bestuurselite, die met de Nederlanders en de Japanners had samengewerkt. Het geweld richtte zich ook tegen de Britse troepen in de diverse enclaves. Zo leidde de dood van een Britse generaal eind oktober in Soerabaja tot een Britse tegenaanval op 10 november waarbij vijfentwintighonderd Indonesiërs stierven en duizenden gewond raakten. De Britten verloren veertien man.¹² Batavia werd door de Britten vanaf 27 december 1945 geheel gezuiverd. Lokale strijdgroepen verlieten toen noodgedwongen de stad.¹³ De *bersiap*-periode was een demonstratie van een collectief antikoloniaal nationaal sentiment en hieruit

¹⁰ H.W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001) 85-86.

¹¹ Scagliola, *Last van de oorlog*, 23-24 en Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 88-89.

¹² Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 99-100 en 113-115, Scagliola, *Last van de oorlog*, 24, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 86-87 en 91. *Bersiap* betekent zoveel als 'Wees paraat' of 'Geef acht'.

¹³ Robert Cribb, *Gangsters and Revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991) 72.

ontstond geleidelijk een politiek-militaire structuur, militair steunend op strijdgroepen, zichtbaar door vlaggen en leuzen en zetelend in bezette openbare gebouwen. Tegen het einde van december kwam er, mede door bemiddeling van republikeinse leiders, een einde aan het geweld.¹⁴

De *bersiap*-tijd had verschillende gevolgen. Bij de Republiek Indonesië leidde het op 5 oktober 1945 tot de oprichting van het leger, toen de *Tentara Keamanan Rakjat* ('Volksveiligheids Leger', TKR). Ook verliet de Indonesische regering op 4 januari 1946 Batavia en vestigde zich in Djokjakarta.¹⁵ De Britten en de Nederlands-Indische regering was duidelijk geworden dat er inmiddels sprake was van een krachtige nationalistische beweging. Daartoe gedrongen door deze beide partijen en met Britse bemiddeling kwamen er onderhandelingen tussen een terughoudende Nederlandse regering en de republiek op gang.¹⁶ Dit resulteerde in een wapenstilstand op 7 november 1946 en een op 15 november te Linggadjati geparafeerd principeakkoord tussen beide partijen, dat op 25 maart 1947 werd ondertekend. Aan Nederlandse zijde ging de ratificatie gepaard met vele aarzelingen en aanvullende voorwaarden. Met deze overeenkomst erkende Nederland dat de Republiek Indonesië het 'de facto' gezag uitoefende over Java, Sumatra en Madoera. Beide partijen zouden onder meer samenwerken om in de archipel te komen tot de Verenigde Staten van Indonesië en er zou ter behartiging van gemeenschappelijke belangen van Nederland en Indonesië een Nederlands-Indonesische Unie worden gevormd, bestaande uit het Koninkrijk der Nederlanden en de Verenigde Staten van Indonesië.¹⁷ Meningsverschillen over de uitleg van dit principeakkoord leidden daarna in juli 1947 tot de Eerste Politieke Actie, in republikeinse termen de *Agresi Militer jang Pertama* oftewel de Eerste Militaire Agressie. Deze meningsverschillen betroffen een overheersende danwel ondergeschikte positie van de republiek in een te vormen interim-regering van de Verenigde Staten van Indonesië, de internationale positie van de republiek - soeverein of ondergeschikt aan de Verenigde Staten van Indonesië - en de door Nederland voorgestelde vorming van 'gezamenlijke gendarmerie', die ook in de republiek de orde en rust zou moeten handhaven.¹⁸

In 1946 had, nadat de Britse troepen Java tussen maart en mei Java en Sumatra hadden verlaten en door Nederlandse troepen waren vervangen, een gestage opbouw van de Nederlandse troepenmacht plaatsgevonden.¹⁹ Deze troepen traden op 20 juli 1947 aan voor de Eerste Politieke Actie. Operatie 'Product', zoals deze veldtocht militair werd aangeduid, ging van start op de avond van 20 juli en eindigde na een resolutie van de Veiligheidsraad op 1 augustus op 5 augustus. De opmars

¹⁴ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 83-84, en Scagliola, *Last van de oorlog*, 24.

¹⁵ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 102 en 130.

¹⁶ Ibidem, 94-95 en 105.

¹⁷ Ide Anak Agung Gde Agung, 'Renville' als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen (Alphen a/d Rijn 1980) 36-41.

¹⁸ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 230-232.

¹⁹ Groen, P.M.H., *Marsroutes en dwaalsporen: het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991) 66-69.

van de Nederlandse troepen verliep voorspoedig en slechts op enkele plaatsen werd heftig gevochten. Door gebruik te maken van hoofdwegen werden snel militaire sleutelposities veroverd. Het merendeel van de Indonesische troepen en strijdgroepen vermeed echter de confrontatie met de Nederlandse troepen en trok zich terug in het achterland/zijgebied. Van een beoogde insluiting en vernietiging van republikeinse troepen was geen sprake. Ook deed de republikeinse regering politiek geen stap terug. Integendeel, zij riep op tot non-coöperatie, vernielingen en guerrilla. De Nederlandse troepen bezetten de meest productieve landbouwgronden op Java onder meer West-Java, met uitzondering van Bantam, en Oost-Java. Wel moesten deze gebieden nog worden gepacificeerd en van uitgeweken republikeinse troepen en strijdgroepen gezuiverd.²⁰ En dat bleek nogal problematisch. Vanaf oktober, toen republikeinse troepen en strijdgroepen zich hadden hersteld, begonnen deze een guerrillastrijd, waarop de Nederlandse troepen niet waren ingesteld en waarmee zij de grootste moeite hadden.²¹

De Eerste Politieke Actie leidde tot bemoeienis van de Verenigde Naties met het conflict tussen Nederland en de republiek. Op 25 augustus werd in de Veiligheidsraad op initiatief van de Verenigde Staten een resolutie aangenomen voor de instelling van een Commissie van Goede Diensten (CGD), die de partijen zou moeten bijstaan om een vreedzame oplossing van het geschil te bereiken. Dergelijke bijstand was nodig, want er was na de politieke actie een nieuw geschilpunt ontstaan. Op 29 augustus werd door de luitenant gouverneur-generaal, dr. H.J. Van Mook, een demarcatielijn vastgesteld ter markering van de door Nederland bezette gebieden, de zg. ‘Van Mook-lijn’. De republiek erkende de demarcatielijn niet en beschouwde de gebieden daarachter niet als bezet. Hier bevonden zich nog republikeinse strijdkrachten en botsingen met Nederlandse troepen konden niet worden uitgesloten. De CGD moest bijstand verlenen bij het volledig staken van de vijandelijkheden en het tot stand brengen van een overeenkomst tussen beide partijen om aan de resolutie van 1 augustus uitvoering te geven, eventueel met inbegrip van enig terugtrekken van strijdkrachten. Na vele complicaties leidden de inspanningen van de CGD op 17 januari 1948 aan boord van de *USS Renville* voor de rede van Batavia, tot ondertekening van een bestandsovereenkomst en een document, dat de beginselen bevatte voor nadere politieke onderhandelingen. De soevereiniteit in de archipel berustte tijdens de overgangstijd bij Nederland, er zou een volksraadpleging op Java, Sumatra en Madoera plaatsvinden en de demarcatielijnen werden door de republiek ‘de facto’ erkend.²²

²⁰ Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 100, 103, 106 en 110, Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 241 en 249, en B. Bouman, *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen. De logistiek achter de Indonesische Revolutie 1945-1950* (Amsterdam 2006) 160.

²¹ J.A. de Moor, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999) 26 e.v., en Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 113. Hierop wordt later teruggekomen.

²² Anak Agung Gde Agung, *‘Renville’ als keerpunt*, 57-59, 73 en 82, en Scagliola, *Last van de oorlog*, 31.

De uit de *Renville*-overeenkomst voortvloeiende onderhandelingen begonnen op 21 februari en verliepen aanvankelijk vlot. Zo vond de terugtrekking van troepen van de republiek uit gebieden onder Nederlands gezag plaats in februari 1948. Ongeveer 35.000 man Indonesische troepen trokken zich terug op Republikeins gebied. Er bleven groepen achter en ook werden wapens en munitie verborgen. In Indonesië staat deze operatie – met verwijzing naar de terugtocht van Mohammed uit Mekka - bekend als de *Hidjrah*. De vaststelling van de demarcatielijn en van de gedemilitariseerde zones verliep eveneens zonder incidenten.²³ In juli raakten de besprekingen echter in een impasse. De geschilpunten betroffen weer de status van de republiek. Nederland zag de republiek bij de totstandkoming van de Verenigde Staten van Indonesië als een gewone deelstaat en de republiek zag zichzelf tot aan deze totstandkoming als soeverein. De republiek wenste haar buitenlandse betrekkingen niet op te geven en haar strijdkrachten zouden geheel in de strijdkrachten van de Verenigde Staten van Indonesië opgenomen moeten worden. Voorstellen van de CGD waren voor Nederland niet aanvaardbaar en allerlei incidenten verslechterden de sfeer bij de besprekingen.²⁴ Verwikkelingen na juli 1948, zoals de hervatting van de Indonesische infiltratie in september, de vervanging van luitenant gouverneur-generaal Van Mook op 4 november door de Hoge Vertegenwoordiger van de Kroon, dr. L.J.M. Beel, nadere voorstellen van de CGD, verdere onderhandelingen om de impasse te doorbreken en waarschuwingen van de Verenigde Staten tegen een mogelijk Nederlands militair optreden, konden deze geschilpunten niet uit de weg ruimen.²⁵ Op 18 december om half twaalf 's avonds zegde Nederland het *Renville*-bestand op en op 19 december, tijdens het kerstreces van de Verenigde Naties, begon de Tweede Politie Actie.²⁶

De Tweede Politie Actie duurde tot 31 december en leidde tot de bezetting van geheel Java en grote delen van Sumatra. Ook werd de Republikeinse regering gearresteerd.²⁷ Dat waren ook de enige successen en die bleken niet van lange duur. Zo ongeveer alles bleek fout. Om Van Doorn/Hendrix te citeren:

‘Fout ... was de verwachting dat men de Verenigde Naties kon trotseren; fout was de veronderstelling dat Amerika zijn trouwe bondgenoot zou steunen ...; fout was de [in]schatting van de reacties in Azië ...; fout was de verwachting dat men de Federalisten zou kunnen meekrijgen ...; fout was ten slotte de veronderstelling, dat men militair in staat zou zijn de toestand onder controle te krijgen’.²⁸

De Federalisten waren de bestuurders van de andere deelstaten in de archipel, die tot dan toe waren gecreëerd. Militair was de operatie niet succesvol, omdat de *Tentara Nasional Indonesia* (het

²³ Anak Agung Gde Agung, *‘Renville’ als keerpunt*, 90-91, en Bouman, *Ieder voor zich*, 174.

²⁴ Ibidem, 103-104, 108-109 en 111. Voor de incidenten zie 114.

²⁵ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 300-302 en 311-318, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 194.

²⁶ Anak Agung Gde Agung, *‘Renville’ als keerpunt*, 206

²⁷ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 321 en 325, en Scagliola, *Last van de oorlog*, 32.

²⁸ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 146.

Nationaal Indonesische leger, TNI) wederom niet werd vernietigd. Dit leger was eerder in 1948 gereorganiseerd en bood op diverse delen op Java en Sumatra taaie weerstand. De belangrijkste bevelhebbers van de TNI ontsnapten, stelden Java onder militair gezag en begonnen in januari 1949 de guerrillastrijd tegen de Nederlanders. In maart werd zelfs een raid op Djokjakarta ondernomen. Het Nederlandse leger, dat na de Eerste Politie Actie al de nodige moeite had om de toestand in de toen bezette gebieden meester te worden, was sindsdien niet uitgebreid en kwam nu structureel mankracht tekort.²⁹

Na de Tweede Politie Actie was de rol van Nederland in de archipel uitgespeeld. Een reeks van gebeurtenissen leidde onder internationale druk, vooral van de Verenigde Naties en Verenigde Staten, naar de soevereiniteitsoverdracht in december 1949. Het betrof het Nederlandse plan voor een rondetafelconferentie in februari, de eis van de Verenigde Naties en de republiek voor de terugkeer en herstel van de gevangengenomen regering, het aansluiten van de Federalisten bij de Republikeinse eisen in maart, het Van Royen-Roem akkoord van 7 mei, de daadwerkelijke terugkeer van de Republikeinse regering naar Djokjakarta op 6 juli en het staken van de vijandelijkheden op 10 augustus. De Ronde Tafel Conferentie vond daarna van 23 augustus tot 2 november plaats in Den Haag. De ondertekening van de onmiddellijke soevereiniteitsoverdracht aan de Verenigde Staten van Indonesië vond plaats op 27 december 1949 in het Paleis op de Dam in Amsterdam. Naast de soevereiniteitsoverdracht werd een Nederlands-Indonesische Unie in het leven geroepen. Beide staten namen daar op basis van gelijkheid en vrijwilligheid aan deel. Het merendeel van de schulden van het voormalige Nederlands-Indië werd door de Verenigde Staten van Indonesië overgenomen. Over de overdracht van Nieuw Guinea werd geen overeenstemming bereikt en dat bleef onder Nederlands bestuur.³⁰ Ook kondigden zowel Nederland als de Verenigde Staten van Indonesië beiden een amnestie af voor misdrijven begaan als gevolg van het ‘conflict’ tussen Nederland en de republiek.³¹

De repatriëring van de Nederlandse troepen duurde daarna tot in juni 1951.³²

²⁹ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 321-323, 332-335 en 337, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 199.

³⁰ Ibidem, 331-332 en 341-347 en 349-351.

³¹ Bank, *De excessennota*, 157-158.

³² J. Hoffenaar, ‘Geen woorden maar daden. De terugkeer van de Nederlandse militairen uit Indonesië (1947-1951)’ in: G. Teitler en J. Hoffenaar red., *De Politie Acties* (Amsterdam 1990) 83.

De aard

Formeel en ideologisch

De strijd tussen Nederland en de Republiek Indonesië kan, afhankelijk van het gezichtspunt, op meerdere manieren worden gekarakteriseerd. Vanuit een Nederlands gezichtspunt was sprake van een revolutionaire oorlog. Er was binnen het koninkrijk sprake van strijd tussen het koninkrijk en een door dit koninkrijk aanvankelijk niet erkende organisatie, de republiek. Deze niet erkende organisatie streefde een revolutionair doel na, de onafhankelijkheid van Indonesië. Tussen beide partijen was sprake van ongelijkheid, het koninkrijk was een gevestigde staat en de republiek was dat niet. De republiek was een tegenstaat-in-opbouw. In deze visie droeg de strijd een binnenlands karakter.

De republiek beschouwde zichzelf echter vanaf het begin als soeverein. Bovendien was er ook sprake van een sociale revolutie in het gebied, waarover de republiek het gezag uitoefende. Vanuit Indonesisch oogpunt was de strijd tussen Nederland en de republiek derhalve een strijd tussen twee staten. De republiek beschouwde de strijd als internationaal.³³ Eerder is al beschreven dat aanvankelijk Groot-Brittannië en later vooral de Verenigde Staten en de Verenigde Naties, de vertegenwoordiger van de internationale gemeenschap, het Nederlandse standpunt niet deelden.

Het Nederlandse doel in de strijd varieerde. Aanvankelijk, in 1945, werd gestreefd naar de restauratie van de koloniale staat en de liquidatie van de republiek. Het jaar daarop koos de Nederlandse regering noodgedwongen voor een beperkte erkenning van de republiek en voor dekolonisatie, maar dan op termijn en met waarborgen voor de Nederlandse belangen in Indonesië. Uit die door Nederland gewenste waarborgen vloeiden beperkingen voort voor de onafhankelijkheid van Indonesië. Toen deze beperkingen één en ander maal door de republiek werden afgewezen, keerde Nederland weer deels terug naar de oorspronkelijke doelstelling, de liquidatie van de republiek. Het leger diende aanvankelijk de republiek uit te schakelen, daarna de republiek door gedeeltelijke bezettingacties rijp te maken voor politieke concessies en deze ten slotte weer te liquideren.³⁴

De visie op de strijd met republiek als een binnenlands conflict bepaalde de hierbij uitgedragen

³³ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 182-183, en Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 274-275.

³⁴ Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 275.

ideologie. Rechtvaardigingen voor de strijd en het herstel van het Nederlandse gezag waren voor de van hun superioriteit overtuigde Nederlanders ruim aanwezig. Zo zou Nederland de ‘plicht’ en de taak hebben om het land en de bevolking tot ontwikkeling te brengen. En die verantwoordelijkheid kon niet zomaar worden opgegeven. Sterker nog, de archipel zou nog niet ‘rijp’ zijn om zonder Nederlandse leiding te kunnen overleven.³⁵ De republiek werd gekwalificeerd als een Japans product, als een creatie van collaborateurs. Het begrip Indonesië werd ontkend. Met verwijzing naar de etnische pluraliteit werd de nationalistische eenheidssuggestie van de hand gewezen. Voorts zou de republiek een wankel geheel zijn, dat niet in staat was om voor rust, orde en welzijn te zorgen. De republiek kon bezwaarlijk als gelijkwaardig kon worden gezien. Het zou ook niet over een echt leger beschikken. In combinatie met het argument dat Nederland de bevolking op Java en Sumatra te hulp kwam leidde dit tot een uitgebreid repertoire aan politiekpolitie termen. De Indonesische strijdkrachten werden wel aan geduid als ‘benden’, ‘bandieten’, ‘rovers’, ‘subversieve elementen’ of ‘kwaadwilligen’. De ‘goedwillende bevolking’ en/of ‘ordelievende hoofden’ moesten tegen deze ‘onruststokers’, ‘extremisten’ of ‘terroristen’ worden beschermd. De vijand moest worden opgespoord en vernietigd, terwijl bij de burgerbevolking vertrouwen moest worden opgewekt. De vijand was ook niet alleen de vijand van Nederland, maar ook de vijand van de eigen bevolking. Het bestrijden van de vijand stond dan ook gelijk aan het bevrijden van de bevolking. Militaire acties bestonden niet, er was slechts sprake van ‘zuiveringen’ en het herstel van ‘rust en orde’. De Nederlandse troepen stonden zo niet als militairen tegenover militairen, maar als politiemannen tegenover oproerkraaiers.³⁶

Het Indonesische doel was volledige onafhankelijkheid. Na de verschrikkingen van de Japanse bezetting wezen velen vreemde overheersing, Japanse of Nederlands, af. In de archipel was, hoe gebrekkig ook, een soevereine eenheidsstaat uitgeroepen.³⁷ Van deze soevereiniteit en daarbij behorende attributen als een eigen leger en eigen buitenlandse betrekkingen heeft de republiek daarna tijdens de strijd tot aan het ontstaan van de Verenigde Staten van Indonesië geen afstand gedaan. Deze strijd kenmerkte zich door langdurig en georganiseerd verzet van grote groepen, militairen van de tegenstaat-in-opbouw en burgers, tegen het koloniale gezag. De republiek koos voor een strijdwijze, die aantoonde dat Nederland, de militair sterkere partij, de bevolking geen rust en veiligheid zou kunnen bieden. Dit gebeurde door onverhoedse aanvallen en terreur, onder meer tegen ‘collaborateurs’. Door het tegelijkertijd opbouwen van een geheime politiek-bestuurlijke organisatie werd getracht geleidelijk het gezag van de tegenstander over te nemen. Dit leidde tot

³⁵ J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1995) 252 en Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 378.

³⁶ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 118-123, en Scagliola, *Last van de oorlog*, 65-66.

³⁷ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 86, en Bouman, *Ieder voor zich*, 46-47.

oorlog, niet een conventionele oorlog met veldslagen, maar één, die zich in tijd en ruimte voortsleepte. Achteraf werd een op deze wijze uitgevochten oorlog wel aangeduid als *insurgency* of *low intensity conflict*.³⁸

Zoals gebruikelijk bij revolutionaire oorlogen was ook hier een derde partij aanwezig, nl. de bevolking. Om de loyaliteit van de bevolking werd door beide partijen politiek, economisch en militair gestreden met behulp van beloften, steun, propaganda, dreiging en terreur. Een deel van de bevolking steunde de republiek, een ander deel zette zijn kaarten op Nederland en weer een ander deel trachtte buiten schot te blijven door het beide partijen afwisselend naar de zin te maken.³⁹

Een ander aspect van revolutionaire oorlogen, het in een chaotische omgeving bestaan van vele rivaliserende groeperingen en stromingen, was ook in het deel van de archipel, waar de strijd tussen de republiek en Nederland zich afspeelde, volop aanwezig. Naast de nationalistische beweging, die de republiek had uitgeroepen, waren er linkse of communistische en rechtse, meestal Islamitische bewegingen, al of niet lokaal georganiseerd. En naast ideologisch geïnspireerde bewegingen was er nog het 'bepaalde' Indonesische bendewezen. Dit betrof *garongs*, profiteurs, asocialen en misdadigers, meestal verenigd in lokale bendes, die in chaotische omstandigheden volop kansen zagen. Ook met deze groeperingen moest de bevolking rekening houden.⁴⁰

Militaire strijdwijze

De aanvankelijke ongelijkheid tussen Nederland en de republiek bepaalde de strijdwijze van de republiek. De guerrillatactiek werd noodgedwongen gehanteerd, omdat de republiek geen leger kon formeren, dat sterk genoeg was om het Nederlandse leger op conventionele wijze tegemoet te treden. De vijand moest eerst worden verzwakt en uitgeput.⁴¹ De verhouding met de *pemoeda's* en radicale strijdgroepen was ambivalent. Enerzijds wezen legerkringen het massale volksverzet, zoals gepropageerd door deze groepen en gepraktiseerd tijdens de *bersiap*-tijd, af en anderzijds was de guerrilla van de lokale strijdgroepen onmisbaar, omdat dit de infiltratie van het leger in haar onbekende gebieden mogelijk maakte. Deze lokale guerrilla maakte ook Nederlandse politionele

³⁸ De Moor, *Westerling's oorlog*, 25-26, en R.P. Budding, *Beheersing van geweld. Het optreden van de Nederlandse landstrijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996) 25.

³⁹ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 183, en De Moor, *Westerling's oorlog*, 27.

⁴⁰ Ibidem, 184-185.

⁴¹ Abdul Haris Nasution, *Fundamentals of guerrilla warfare* (London 1965) 16, en Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 291.

beheersing in bezette gebieden onmogelijk.⁴² Na aanvankelijke improvisaties met een massaal bestormen van Nederlandse troepen in 1946 en een handhaven in frontale posities bij het begin van de Eerste Politie Actie in juli 1947 week daarna het merendeel van de Indonesische troepen en strijdgroepen, de confrontatie met de Nederlandse troepen vermijdend, uit naar het achterland. Daar evolueerde de frontale techniek zich geleidelijk via beweeglijk optreden tot een geïmproviseerde guerrillastrijd in oktober, die werd aangeduid als de *perang teritorial* oftewel de totale volksoorlog. Tot aan februari 1948, toen de republikeinse troepen zich terugtrokken uit de door Nederland bezette gebieden, waren de republikeinse verliescijfers doorgaans een veelvoud van de Nederlandse. Daarna werd, het is reeds vermeld, de reorganisatie van het leger ingezet. Daarbij werd ook de aanpak van de guerrillastrijd gesystematiseerd en gingen de Nederlandse verliescijfers drastisch omhoog, vooral na de Tweede Politie Actie.⁴³

De guerrillastrijd werd gevoerd vanuit gunstig gelegen gebieden, die moeilijk toegankelijk waren voor de vijand en zijn zware wapens. Daar konden de guerrillastrijdkrachten deze vijand op gelijke voet bevechten. De bevolking in dergelijke gebieden werd onder militair commando geplaatst en de vijand diende tot spreiding van zijn troepen, het liefst in vaste bases, te worden gedwongen. De guerrillastrijd richtte zich vooral tegen politiek tegen de degenen, die met de vijand samenwerken en militair tegen de zwakke punten van de vijand, de lange verbindingswegen, de verspreide kleine detachementen en economisch de verspreid liggende ondernemingen. Abdoel Haris Nasoetion rept onder meer van aanvallen op konvooien, treinen en telefooncentrales. Van Doorn en Hendrix spreken over ‘dodenwegen’ en ingenieuze technieken om wegen onbegaanbaar te maken en noemen onder andere omgehakte bomen, keien, gaten, ingegraven mijnen en vliegtuigbommen en het vernielen van bruggen, bij voorkeur meerdere tegelijkertijd. Wegbeveiliging en wegherstel werden taken, die zware inspanningen van de Nederlandse troepen vergden. De Nederlandse troepen werden gedwongen tot steeds grotere zuiveringsacties in bezette gebieden. Aanvankelijk werden deze met compagnieën en bataljons uitgevoerd, maar later met brigades, ondersteund door tanks, artillerie en vliegtuigen. Deze interactie van guerrilla en zuivering ging door tot de wapenstilstand op 10 augustus 1949.⁴⁴

De kracht van de guerrillastrijders was hun onzichtbaarheid. Als zij werden achtervolgd, trokken zij zich terug en verspreidden zij zich in allerlei richtingen. Zij doken dan onder in de bevolking. Voor plotselinge aanvallen verzamelden zij zich en daarna verdwenen zij weer. De bevolking verborg hen

⁴² Nasution, *Fundamentals*, 28, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 188.

⁴³ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 190-192 en 200-201, en Bouman, *Ieder voor zich*, 163-165.

⁴⁴ Nasution, *Fundamentals*, 43, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 192, 194 en 197-198.

en zij bewogen zich vermomd als burgers.⁴⁵

Aan de Nederlandse kant drukte het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) zijn stempel op de militaire strijdwijze. Dit gebeurde op meerdere manieren. Zo namen officieren van het KNIL de topposities in het leger in Indië in. De Legercommandant, luitenant-generaal S.H. Spoor, was daaruit afkomstig en het merendeel van de divisie- en brigadestaven werd door KNIL-officieren bezet. Ook bij de omgang met inlichtingen in het leger namen elementen van het KNIL een spilpositie in. Aan inlichtingendiensten werd leiding gegeven door KNIL-officieren, de beeldvorming van de tegenstander en het jargon in inlichtingenrapporten droegen een sterk KNIL-karakter en bij KL-inlichtingengroepen was KNIL-kader aanwezig. De officieren en het kader van de dienstplichtigen voor Indië werden ook in Nederland vier weken 'Indisch' geïnstrueerd door een Indisch Instructie Bataljon. De cursus betond uit oefeningen in technieken van het KNIL, Maleise les en voorlichting over de politieke situatie in Indië. De troep kreeg lessen in 'land- en volkenkunde', waarbij de blanke superioriteit en de inheemse inferioriteit sterk werd benadrukt. In Indië zelf was sprake van stormscholen of herscholingscentra, waar training werd gegeven in de toepassing van het KNIL-tactieken, modernere technieken als konvooibeveiliging en de benadering van de inheemse tegenstander. Nieuwe eenheden trokken ook vaak in het begin op met Indische of oudere meer ervaren eenheden.⁴⁶

De Nederlandse militaire strijdwijze werd door de legercommandant wel omschreven als 'een speerpuntenstrategie'. De Nederlandse troepen werden verdeeld over sterke mobiele gevechts-colonnes, die snel vijandelijke bevelcentra, sleutelposities en verbindingswegen moesten bezetten. Daarna diende het bezette gebied te worden gepacificeerd door uitschakeling van de tegenstander met behulp van 'beproefde KNIL-tactieken'. Voor een gelijktijdige bezetting en zuivering ontbraken de benodigde troepen. De uitschakeling van bevelcentra en verbindingen zou naar verwachting de vijand ook desorganiseren en ontmoedigen. Bij de Nederlands-Indische legerleiding genoot een volledige bezetting van Java, met inbegrip van het vijandelijke hoofdkwartier in Djokjakarta, steeds de voorkeur.⁴⁷

Het pacificeren van de bezette gebieden en het daar verslaan van guerrillastrijders, de contraguerrilla, vereiste aanpassingen van de Nederlandse troepen. De troepen werden over een zo ruim mogelijk gebied verspreid en niet geconcentreerd gelegerd. De vijand werd vooral bestreden door de infanterie. Dit gebeurde met intensieve langdurige patrouillegang van pelotons en secties infanterie onder leiding van jonge officieren en onderofficieren en met grootschalige operaties,

⁴⁵ Ibidem, 33 en 36, en Budding, *Beheersing van geweld*, 26.

⁴⁶ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 173 en 176-181.

⁴⁷ Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 278-279.

waarbij grotere eenheden, aanvankelijk compagnieën en bataljons, later brigades, grote gebieden afsloten en dit gebied doorzochten om zoveel mogelijk tegenstanders op te sporen en uit te schakelen.⁴⁸ De ‘beproefde’ KNIL-tactieken hiervoor waren vastgelegd in het vooroorlogse *Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele Taak van het Leger* (VPTL). In het bijhorende *Aanhangsel van het Voorschrift* werden ruim tweehonderdvijftig voorbeelden van verzet en bestrijding daarvan uit de Nederlands-Indische militaire geschiedenis gegeven, die voor het merendeel betrekking hadden op de strijd in Atjeh na 1900. Het bevatte regels en aanwijzingen voor inlichtingenwerk, het gebruik van gidsen, tolken en spionnen, patrouillegang, het doorzoeken van huizen, *kampongs* en terreingedeelten, het leggen van hinderlagen tegen verzetslieden en de omgang met gevangenen. Verbittering bij tegenstanders diende te worden vermeden door een menselijke benadering en eerbiediging van oude instellingen en godsdienstige gebruiken. De bedoeling daarvan was om het verzet van de rest van de bevolking te scheiden en te isoleren. Na 1945 werd het in een sterk gepopulariseerde vorm onder de titel *Kennis van het VPTL – Een kwestie van leven of dood* ter beschikking gesteld aan KL- en KNIL-soldaten. Volgens de formule ‘een praatje bij een plaatje’ werd steeds in één plaatje getoond hoe het niet moest en in een ander plaatje ernaast hoe het wel moest.⁴⁹ Zo legde de Legercommandant in een rondschrijven van 12 juli 1948 de nadruk op een strikte naleving van de richtlijnen in het VPTL. In dit schrijven keurde hij zwaar versterkte posten af, tegen aanvallers diende onmiddellijk te worden uitgerukt. Meerdaagse patrouilles zouden, in combinatie met goed inlichtingenwerk en verrassend optreden, het beste middel zijn om met bendes in aanraking te komen. Nachtelijke patrouilles zouden ’s ochtends onverwacht vanuit verschillende richtingen bij bevolkingscentra aan moeten komen.⁵⁰

De gehoopte resultaten bleven echter uit. Aan de militaire strategie ging geen politiek beleid vooraf, dat de vijand de wind uit de zeilen nam en zijn greep op de bevolking verzwakte. Door de ‘speerpuntenstrategie’ raakte het Indonesische leger hoogstens gedesorganiseerd, uitgeschakeld of vernietigd werd het niet. De verwachting dat het verzet ontmoedigd zou raken en ineen zou storten door de uitschakeling van bevelcentra en leiders kwam evenmin uit.⁵¹ Achtergrond van één en ander was een misplaatst gevoel van superioriteit. De tegenstander werd onderschat en de eigen mogelijkheden werden overschat. De onderschatting van de tegenstander hing samen met het vijandbeeld van de legerleiding in Indië. Op de vijandelijke strijdkrachten en hun guerrillastrijdwijze werd neergekeken en de militaire capaciteiten van de ‘inlandse vijand’ en ‘de Javaan’ werden laag ingeschat. De overschatting van de eigen mogelijkheden bleek uit de keuze voor een offensief

⁴⁸ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 203-204, en De Moor, *Westerling's oorlog*, 28.

⁴⁹ Ibidem, 163-165 en De Moor, *Westerling's oorlog*, 54-57.

⁵⁰ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2741.

⁵¹ Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 288-292.

in twee fasen, toen voor een gelijktijdige bezetting en zuivering van gebied de troepen ontbraken. Daarnaast bleek de Nederlandse troepenmacht numeriek te zwak om 'rust en orde' te herstellen of om ten minste zijn sympathisanten bescherming te bieden.⁵² Bij de pacificatie in de nieuwe omstandigheden van na 1945 voldeed ook het VPTL niet meer. Er was geen sprake meer van losse verzetsgroepen die door langdurige patrouilles onschadelijk konden worden gemaakt. Nu was er een nationale bevrijdingsbeweging die de steun van een behoorlijk deel van de bevolking genoot en die zich op een veel grotere schaal van guerrillamethoden bediende.⁵³ Er waren onvoldoende Nederlandse troepen om de bezette gebieden geheel te beheersen. Dat het terrein op Java veel moeilijker was dan in Europa speelde hierbij geen onbelangrijke rol. Daarnaast bleef lange tijd ook de thuisbasis van de vijand intact⁵⁴. Een totale aanpassing van de Nederlandse troepen aan de eisen van de contraguerrilla bleek niet mogelijk en de taak van actieve guerrillabestrijding werd in een aantal gevallen wel aan speciale troepen toebedeeld.⁵⁵

Het verspreiden van de Nederlandse troepen over een groot gebied bracht nadelen met zich mee. Het verhoogde het aantal kwetsbare verbindingslijnen. Tevens leidde het op het laagste niveau verzamelen van inlichtingen over de onvindbare vijand tot een wildgroei aan inlichtingendiensten of -functionarissen bij allerlei eenheden en dienstvakken. Van samenwerking tussen al deze inlichtingendiensten of -functionarissen of controle daarop was zelden sprake. Aangezien informatie over vijandelijke guerrillastrijders snel verouderde, leidde de noodzaak om deze informatie snel te verkrijgen om daarop snel te kunnen reageren vaak tot geweldontsporingen.⁵⁶ Daarnaast sloeg de contraguerrilla gemakkelijk door en ontaardde in contraterreur, als guerrilladaden met onevenredig geweld werden beantwoord. Waar de vijand onzichtbaar of onvindbaar was, kon onevenredig geweld zich bovendien gemakkelijk tegen de bevolking richten.⁵⁷

Het resultaat van beide strijdwijzen was een militaire patstelling in 1949. De republikeinse troepen konden de Nederlandse troepen niet uit de steden verdrijven of militair verslaan. Evenmin konden zij zich langdurig handhaven tegen Nederlandse aanvallen of konden zij konvooien en afgelegen Nederlandse posten vernietigen. Wel verhinderden zij Nederlandse strategische doelstellingen zoals de vernietiging van de republiek, de economische opbouw in door de Nederlandse troepen bezette gebieden of de aanwijzing van het KNIL als het leger van de Verenigde Staten van Indonesië. Eén en ander leidde tot een scenario waarbij zware internationale druk de soevereiniteitsoverdracht en

⁵² Ibidem, 283, 286 en 291, en Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 249.

⁵³ De Moor, *Westerling's oorlog*, 58.

⁵⁴ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 204 en 207-208.

⁵⁵ De Moor, *Westerling's oorlog*, 28

⁵⁶ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 203, 215 en 258-259, en De Moor, *Westerling's oorlog*, 27-28.

⁵⁷ Budding, *Beheersing van geweld*, 26.

het verdwijnen van Nederland en zijn troepen uit de archipel tot gevolg had.⁵⁸

Nederlandse strijdkrachten

Gedurende het conflict met de republiek zette Nederland ruim tweehonderdduizend man landstrijdkrachten in. Het betrof eenheden van het KNIL, oorlogsvrijwilligers (OVW-ers) en dienstplichtigen van de Koninklijke Landmacht (KL). Daarnaast was er sprake van enkele eenheden met speciale troepen. De grootste sterkte werd bereikt vlak voor de Eerste Politionele Actie, ongeveer honderd- tot honderdtwintigduizend man op Java en Sumatra. Daarna liep de sterkte, ondanks aanvullende troepenverzendingen, geleidelijk terug door demobilisatie van KNIL-militairen en de terugkeer van OVW-ers. Ruim zesduizend militairen kwamen om.⁵⁹

Het KNIL was een voortzetting van het koloniale politieleger in het Nederlands-Indië van voor de Tweede Wereldoorlog. Het werd in 1945 geformeerd uit voornamelijk eerder in 1942 geïnterneerde Nederlandse KNIL-militairen en omvatte aan het einde van dat jaar tienduizend man. Naderhand werden daaraan inheemse ex-KNIL-militairen toegevoegd. In juli 1947 bedroeg de sterkte ruim 43.000 man. Gedurende 1948 werden nog meer inheemse troepen aangetrokken en kwam het net boven de vooroorlogse sterkte van ruim zesenzeventigduizend man uit. Het KNIL had eigen kampementen, waar de militairen met hun familie woonden. Omdat de TNI in 1950 het leger van de Verenigde Staten van Indonesië werd, werd het KNIL toen opgeheven. Het was tijdens de strijd met de republiek voornamelijk buiten Java en Sumatra actief.⁶⁰

De OVW-ers waren mannen, die zichzelf in 1944 en 1945 vrijwillig hadden aangemeld. Het betrof onderduikers, in Duitsland te werk gestelden en verzetslieden, aanvankelijk veelal uit het bevrijde zuiden van Nederland. Van oktober 1945 tot in januari 1946 vertrokken vanuit Nederland zeventien bataljons. De Britten lieten hen eerst echter niet toe op Java en Sumatra. Tot zij wel werden toegelaten, in maart 1946, verbleven zij in kampen op Malakka, waar zij verder op de strijd in de tropen werden voorbereid. Veelal waren zij uit dezelfde streek afkomstig en hadden ze een

⁵⁸ Nasution, *Fundamentals*, 20. Van Doorn en Hendrix, beiden dienstplichtigen tijdens de strijd in Indonesië, hebben de indruk dat de kansen in de laatste fase van de strijd ook militair aan het keren waren. Zie Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 200.

⁵⁹ 'Nederlands-Indië 1945-1950'. *Legermuseum – Collectie- Thema's*. Z.d. <http://www.collectie.legermuseum.nl/strategien/strategien/i003559.html> (30 april 2007), Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 172, en Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 223. Van Doorn/Hendrix spreken over meer dan honderdduizend man op Java en Sumatra en bij Van den Doel leidt de optelsom tot bijna honderdtwintigduizend man. Van Doorn/Hendrix reppen bij de oorlogsvrijwilligers over een opvangen in KNIL-brigades. Zie Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 177. In andere literatuur wordt niet verteld waar de oorlogsvrijwilligers organiek bij horen.

⁶⁰ Scagliola, *Last van de oorlog*, 38-40 en 42, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 140 en 170. Het Legermuseum te Delft geeft zeventigduizend man op als de sterkte van het KNIL. Zie 'Nederlands-Indië 1945-1950'. *Legermuseum – Collectie- Thema's*. Z.d. <http://www.collectie.legermuseum.nl/strategien/strategien/i003559.html> (30 april 2007).

gemeenschappelijke verzetsachtergrond. De discipline was losser dan gebruikelijk. Diefstal kwam bij OVW-ers vaak voor. Dit zou een erfenis van de strijd tegen de Duitsers zijn. In totaal werden ongeveer vijftienduizend OVW-ers naar Nederlands-Indië gezonden en zij dienden, in afwijking van de afgesproken twee jaar, tweeëneenhalf tot ruim drie jaar.⁶¹

Van oktober 1946 tot februari 1948 werden ook dienstplichtigen van de KL naar Indië gezonden. De eerste lichting, de 1^e Divisie '7 December', vertrok in september en oktober 1946 en verbleef ruim drie jaar in Indië. '7 December' was een verwijzing naar de radiorede van koningin Wilhelmina van 7 december 1942 over de nieuwe positie van Indië in het koninkrijk na de oorlog. De 2^e of Palmboomdivisie vertrok van februari tot juli 1947. De palmboom was een verwijzing naar Jan Pietersz. Coen. De derde divisie werd in de vorm van drie zelfstandige brigades van november 1947 tot en met februari 1948 uitgezonden. In totaal ging het om ongeveer vijftien duizend dienstplichtigen. Bijna de helft diende langer dan de verplichte twee jaar.⁶²

Speciale troepen werden geacht fysieke, wapenvaardig en moreel boven dienstplichtige soldaten uit te steken. Zij werden als 'brandblussers' ingezet in crisisgebieden en traden vaak hard en daardoor effectief op. Het ging meestal om taken of karweien die reguliere infanterie-eenheden niet aankonden. Hun hoge ophanging binnen de militaire organisatie aan de legerleiding leidde wel tot wrijving met lagere commandanten in de gebieden, waar zij werden ingezet. De speciale troepen bestonden formeel uit het Depot, Detachement of Korps Speciale Troepen (KST), gevormd in juli 1946, en de 1^e Parachutisten Compagnie, opgericht in maart 1947. Beide eenheden behoorden tot het KNIL. Het Depot Speciale Troepen omvatte aanvankelijk honderdtwintig tot honderdvijftig man en de 1^e Parachutisten Compagnie bestond uit tweehonderdveertig man. Feitelijk kunnen ook de bataljons I tot en met IV van het KNIL hiertoe worden gerekend, want ook zij werden opgedeeld in kleinere eenheden en op Java ingezet op bedreigde punten. Het Depot Speciale Troepen deed van zich spreken door de activiteiten op Zuid-Celebes van december 1946 tot februari 1947 onder leiding van de controversiële kapitein Westerling. De para's en de para-afdeling van het KST veroverden tegen het einde van 1948 Djokjakarta en het nabijgelegen vliegveld.⁶³

Tussen het KNIL en de OVW-ers enerzijds en de dienstplichtigen anderzijds bestonden grote verschillen. Het KNIL en de OVW-ers kwamen aan in een chaotische omgeving, terwijl de dienstplichtigen in veilige enclaves of achter veilige demarcatielijnen aankwamen. Daarnaast waren het KNIL en de OVW-ers gemotiveerd en enthousiast. Bij de dienstplichtigen was dit niet het geval. Daar was sprake van twijfels, onwil en ook wel dienstweigering. Nieuws daarover maakte hen niet

⁶¹ Ibidem, 45-46 en 49, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 161-162.

⁶² Ibidem, 50-52, en Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 222-223.

⁶³ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 166-169, en De Moor, *Westerling's oorlog*, 30-31, 134, 138, 152, 206-208 en 295 e.v. De inzet van deze troepen in Nederlands-Indië van 1945 tot 1950 is ook het onderwerp van De Moor's boek. Voor verdere informatie moge dan ook daarnaar verwezen worden.

populair in Indië. Zo werd de 1^e Divisie ‘7 December’ wel aangeduid als het *tentara soesoe* oftewel het zachte leger. Ook de burgers in Indië vonden de dienstplichtigen niet sympathiek.⁶⁴

Vele dienstplichtigen vonden de KNIL-militairen, vooral de inheemse onderofficieren en minderen, hard en wreed. Voor de inheemse militairen van het KNIL zou een Nederlandse nederlaag ook desastreus zijn. Zij zouden het slachtoffer van vergelding kunnen worden of op zijn minst als ‘collaborateur’ worden bestempeld. Op hun beurt vonden vele KNIL-militairen de dienstplichtigen maar ‘watjes’, die vaak door een gebrek aan koelbloedigheid onnodige fouten maakten. Dat het KNIL zich liet voorstaan op haar essentiële kennis over bevolking en gebruiken irriteerde de militairen van de KL weer. De militairen van de KL beschouwden zichzelf met hun moderne Britse opleiding als gericht op de toekomst, terwijl het KNIL volgens hen vasthield aan de verouderde koloniale militaire traditie.⁶⁵ Een laatste verschil deed zich nog voor bij de omgang met de bevolking. De uit Nederland afkomstige militairen waren, anders dan KNIL-militairen, zeer begaan met het lot van de lokale bevolking en waren geneigd ‘inlanders’ als hun gelijke te behandelen. De sociale afstand was voor hen evenmin als elementen in hun opleiding - de veronderstelde blanke superioriteit – een beletsel om zich onder de bevolking te begeven.⁶⁶

Strijdkrachten van de Republiek Indonesië

De Indonesische strijdkrachten ontstonden in het machtsvacuüm van na de Japanse overgave op 15 augustus 1945. De kern was het leger van de republiek. Dit ontstond langzaam uit de *Tentara Soekarela Pembela Tanah Air* (Vrijwilligersleger van de Verdedigers van het Vaderland, PETA). De PETA was een door de Japanners in 1943 opgericht militair hulpkorps, dat ten tijde van de Japanse capitulatie ongeveer negenenzestig bataljons en achtendertigduizend man omvatte.⁶⁷ Op 22 augustus werd de *Badan Keamanan Rakjat* (Volksveiligheidsorganisatie, BKR) opgericht. Deze organisatie bestond uit lokale afdelingen met vrijwilligers en was los georganiseerd zonder een eigen overkoepelend hoofdkwartier. Hierin waren ook een aantal ex-KNIL-officieren actief. Op dat moment wilde de republiek de Geallieerden niet confronteren met een volwaardig nationaal leger.⁶⁸ Een dergelijke transformatie volgde op 5 oktober in de grimmige omstandigheden van de beginnende *bersiap*-tijd. Het in het *Tentara Keamanan Rakjat* (Volksveiligheidsleger, TKR) omgezette BKR diende nu een leger te zijn met hiërarchische verhoudingen en onder het oppergezag van de

⁶⁴ Ibidem, 178, en Scagliola, *Last van de oorlog*, 50

⁶⁵ Scagliola, *Last van de oorlog*, 42-44 en 55.

⁶⁶ Ibidem, 62.

⁶⁷ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 294, en Bouman, *Ieder voor zich*, 28.

⁶⁸ Bouman, *Ieder voor zich*, 60, en Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 87.

regering. Op 12 november kozen de hogere TKR-commandanten de ex-PETA-bataljonscommandant Soedirman tot opperbevelhebber. De sterkte van de TKR bedroeg aanvankelijk ongeveer driehonderdvijftigduizend man en na massieve toeloop in december op Java circa vijfhonderdduizend man. Voor dergelijke grote aantallen ontbraken voldoende wapens.⁶⁹ Een volgende stap werd gezet op 24 januari 1946. De TKR werd nu omgedoopt in de *Tentara Repoebliek Indonesia* (het Leger van de Republiek Indonesië, TRI). Met een voorbijgaan aan de diverse strijdgroepen diende de TRI nu de enige militaire organisatie van de republiek te zijn. De indeling van het leger in divisies, brigades en bataljons werd nu gestandaardiseerd en in mei werden de divisiecommandanten door de voormalige regimentscommandanten gekozen. De strijdgroepen dienden te worden samengevoegd tot een volksleger, de *Tentara Masjarakat*. Een laatste verandering vond plaats op 3 juni 1947. Het leger veranderde wederom van naam en heette nu *Tentara Nasional Indonesia* oftewel het Nationaal Indonesisch Leger. Het volksleger, de *Tentara Masjarakat*, maakte nu wel deel uit van het leger onder de naam *TNI Tentara Masjarakat*, maar werd niet geleid door het hoofdkwartier van het leger maar door een bureau van het ministerie van Defensie. Deze kunstgreep werkte echter maar deels. De strijdgroepen van de politieke partijen deden niet mee en bleven buiten het geregelde leger. Door de opname van een aantal strijdgroepen bedroeg de sterkte van het leger aan de vooravond van de Eerste Politieke Actie ongeveer vierhonderdzestigduizend man.⁷⁰

Als gevolg van de ervaringen tijdens de Eerste Politieke Actie werd gedurende de eerste helft van 1948 een reorganisatie van het leger ingezet. Er werd gestreefd naar een kern van mobiele en goed bewapende eenheden, totaal ongeveer honderdzestigduizend man, en minder goed bewapende territoriale eenheden, die verantwoordelijk zouden zijn voor logistieke diensten en het mobiliseren van de bevolking in hun gebied. De leidinggevendenden in die territoria waren steeds militairen, die werden bijgestaan door de civiele autoriteiten.⁷¹ Dit gereorganiseerde leger bood, zoals eerder vermeld, tijdens de Tweede Politieke Actie taaie weerstand en belichaamde na de overgave van de regering de republiek. Het begon in januari 1949 de guerrillastrijd, die het te dun gespreide Nederlandse leger overspoelde en werd na de soevereiniteitsoverdracht het leger van de Verenigde Staten van Indonesië.

Naast het leger was sprake van vele lokale strijdgroepen, die in tal van steden en dorpen waren ontstaan en die al of niet verbonden waren met religieuze of politieke groeperingen. Zo was de *Pemoeda Sosialis Indonesia* (de Socialistische Jeugd van Indonesië, *Pesindo*) verbonden met de socialisten en communisten, de *Hizboellah* (het Leger van God) met de islamitische *Masjoemi*-partij

⁶⁹ Ibidem, 79.

⁷⁰ Ibidem, 88-89 en 160.

⁷¹ Ibidem, 208-211.

en de *Barisan Benteng* (de Buffelbrigades) met de *Partai Nasional Indonesia*.⁷² Er waren naast de jonge nationalisten in de PETA ook andere, meer radicale jeugdbewegingen, bijvoorbeeld de op 1 september 1945 opgerichte *Angkatan Pemoedah Indonesia* (Indonesische Revolutionaire Jeugdbeweging, API) in Batavia.⁷³ Bovendien waren er nog allerlei criminele benden, die al of niet onder nationalistische vlag moorden pleegden, roofden, stalen, plunderden en sabotage pleegden. Dergelijke criminele benden hadden ook voor de Tweede Wereldoorlog als bestaan. De leiders van dergelijke benden bezaten meestal een charisma, dat zij ontleenden aan vaardigheden in vechtsporten en/of aan veronderstelde magische eigenschappen. De leden van dergelijke benden, voor zover deze benden voor de Indonesische onafhankelijkheid vochten of daarvoor leken te vechten, werden vanaf het najaar van 1945 aangeduid met de term *lasjkar*. Zij werden wel gezien als onafhankelijkheidsstrijders, die zich zelf buiten het leger van de republiek plaatsten of zich daarin geen plaats wisten te verwerven. Combinaties van verschillende groepen kwamen ook voor. Zo werd op 2 november 1945 in Batavia een samenwerkingsverband van de API met politiek georiënteerde leiders van criminele benden en strijdgroepen opgericht, de *Lasjkar Rakjat Jakarta Raja* (Volksmilitie van Groter Jakarta, LRJR).⁷⁴ De sterkte van alle strijdgroepen en benden bedroeg in oktober 1945 ongeveer vierhonderdduizend man. Wapens waren aanvankelijk in groten getale beschikbaar. Veel daarvan ging echter verloren in het massale volksverzet tegen Britse eenheden tijdens de *bersiap*-tijd.⁷⁵ Reeds vermeld zijn de gepoogde samenvoeging van strijdgroepen in een volksleger naast de TKR, de *Tentara Masjarakat*, in januari 1946, de formele inkadering van dit volksleger bij de TNI in juni 1947 onder de naam *TNI Tentara Masjarakat*, het buiten het leger blijven van de strijdgroepen van de politieke partijen en de reorganisatie van het leger in de eerste helft van 1948.

Na de wapenstilstand op 10 augustus 1949 vond nog een grootscheepse reorganisatie van de Indonesische strijdkrachten plaats. De massa van het guerrillaleger kwam tegen het einde van 1949 en het begin van 1950 uit de bergen tevoorschijn. De chef-staf van het leger, Abdoel Haris Nasoetion, speelde het klaar om het leger terug te brengen van circa vijfhonderdduizend man bij de wapenstilstand terug te brengen tot ongeveer tweehonderdduizend man in 1950. In deze tweehonderdduizend man zaten ook nog zesentwintigduizend uit het KNIL overgenomen militairen en tachtigduizend *lasjkaren*, die nog niet in het leger waren geïntegreerd.⁷⁶

⁷² Ibidem, 89. Vele andere strijdgroepen gebruikten de naam *Hizboellah* ook. Zie Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 76.

⁷³ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 60-61.

⁷⁴ Ibidem, 19-20 en 71-72, Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 294-296 en Scagliola, *Last van de oorlog*, 83. Zie voor het Indonesische bendewezen ook Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 185.

⁷⁵ Bouman, *Ieder voor zich*, 75 en 79, en Nasution, *Fundamentals*, 28.

⁷⁶ Ibidem, 339-341.

Oorlogsgeweld en oorlogsmisdaden

De kernactiviteit van een leger is de uitoefening van geweld. In de samenleving staat in vreedstijd de beteugeling van geweld centraal. Dit element van het leger is dan nauwelijks zichtbaar. In oorlogstijd speelt het leger echter een hoofdrol en worden aan het front de strijdkrachten van de vijand tegemoet getreden. In Indië was dit anders. Daar was slechts gedurende de politionele acties, die beiden enkele weken duurden, sprake van conventionele oorlogsvoering. De door de tegenstander gehanteerde guerrillatactiek leidde tot het ontbreken van een specifiek front. Het front was overal. Op Java was sprake van een makkelijk te passeren demarcatielijn en gedeeltelijk bezet gebied. Gedurende het merendeel van hun tijd in Indië waren de Nederlandse troepen bezig met het handhaven van het gezag in deze bezette gebieden en het daar brengen van 'rust en orde'. Deze gebiedsbeheersing leidde tot bemoeienis van het leger met het gehele maatschappelijke leven, omdat de vanzelfsprekendheid van het Nederlandse gezag na 1945 grotendeels was verdwenen. Het gezag moest voor beheersing van de samenleving direct op macht en geweld teruggrijpen en het leger verving als het ware de burgerlijke overheid. De krijgsmacht is daartoe ook geschikt omdat het een 'totale' organisatie is, die intern beschikt over een compleet apparaat. Het heeft bijvoorbeeld eigen bakkerijen, eigen transportafdelingen, een eigen pers en een eigen justitie. Het militaire gezag in Indië strekte zich uit van hoog tot laag en van autoriteiten in het centrum tot militaire commandanten op afgelegen buitenposten. Er waren echter risico's. Bij noodzakelijk geacht geweldsgebruik werd snel naar wapengeweld gegrepen met een voorbijgaan aan beschikbare justitiële of politionele beheersmethoden. Justitie en politie waren feitelijk ondergeschikt. Op de concentratie van macht bij het militaire gezag was ook weinig controle. De rijen naar buiten toe werden gesloten gehouden en van externe controle was slechts incidenteel sprake in de vorm van militaire waarnemers van de Verenigde Naties (VN). En die werden eenvoudig om de tuin geleid.⁷⁷

Oorlogsvoering gaat gepaard met geweldbeheersing. Geweld dient effectief en proportioneel voor het bereiken van een bepaald doel te worden ingezet. De inzet van geweld in een oorlog is ook gebonden aan het internationale oorlogsrecht. In 1947 betrof dit de in 1864 gesloten Conventie van Genève inzake de behandeling van op het slagveld gewonde militairen, dat in 1929 voor het laatst was herzien en aangevuld, en het uit de Haagse vredesconferenties in 1899 en 1907 voortvloeiende Landoorlogverdrag en het bijbehorende Landoorlogreglement. De bepalingen van deze verdragen richtten zich onder meer op de status en behandeling van krijgsgevangenen, de definitie van combattanten, de bescherming van burgers en geoorloofde methoden en middelen. Voor gevallen

⁷⁷ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 221, 231-232 en 235-239.

waarin het Landoorlogverdrag niet voorzag werd het volkenrecht, de wetten van de humaniteit en de eisen van het openbare rechtsbewustzijn van toepassing verklaard. Zo was tegen verzetsstrijders in bezet gebied nodeloos geweld niet geoorloofd. Het Verdrag van Genève gold alleen bij een conflict tussen twee of meer staten. In het Landoorlogverdrag leken bepaalde passages op een bredere toepasbaarheid te wijzen.⁷⁸

Eerder zagen wij, dat Nederland het conflict met de Republiek Indonesië als een interne aangelegenheid zag. De Nederlands-Indische regering conformeerde zich echter in gebieden, waar de toestand van oorlog heerste of dreigde, formeel aan de bovengenoemde regels. Opstandelingen in deze gebieden, al of niet uiterlijk als zodanig herkenbaar, moesten volgens een regeling uit april 1947 als krijgsgevangenen worden behandeld. De bepalingen van de Conventie van Genève van 1929 werden op hen van toepassing verklaard. Zij werden aangeduid als ‘de facto krijgsgevangenen’. In als gepacificeerd beschouwde gebieden was het gewone strafrecht van toepassing. Zo mochten zich na de *Renville*-overeenkomsten op 17 januari 1948 geen Indonesische troepen meer in door Nederland bezette gebieden bevinden. Diverse malen werd ook TNI-militairen de status van krijgsgevangene geweigerd en werden zij bestraft als misdadigers.⁷⁹

Geweldbeheersing bij acties van het leger in Indië was in de praktijk echter een moeizame zaak. In talloze circulaire van de Legercommandant en de legerleiding werd wel op zelfbeheersing bij de militairen aangedrongen. Het al eerder genoemde en na 1945 in gepopulariseerde vorm uitgegeven *Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele Taak van het Leger* (VPTL) tendeerde eveneens in deze richting. Systematische instructie inzake geweldbeheersing ontbrak echter.⁸⁰ Het militairjuridische optreden bij het opsporen en vervolgen van delicten vertoonde ook manco's. Zo hadden auditeurs-militair bij het KNIL ruimere onderzoeksbevoegdheden dan de vergelijkbare functionarissen bij de KL. Vergrijpen werden ook door commanderende officieren niet snel voor de krijgsraad gebracht en als een vergrijp daar wel vatbaar voor bleek te zijn, dan kon de commanderende generaal of het Openbaar Ministerie afzien van vervolging. Volgens het opportuniteitsbeginsel kon op grond van het ‘algemeen belang’, bijvoorbeeld het voorkomen van schade aan het aanzien van de krijgsmacht of aan het moreel van de troepen, de strafvervolging worden geseponeerd.⁸¹ In de praktijk kwam hier nog de verspreiding van de Nederlandse troepen over een zo groot gebied bij. Deze ruime spreiding, nodig voor de contraguerrilla, maakte een

⁷⁸ Budding, *Beheersing van geweld*, 18-21. Vanaf 1949 vereiste de Conventie van Genève van ongeregelde strijdkrachten onder meer een openlijk dragen van wapens en het dragen van duidelijke, niet snel te verwijderen kentekens. Een strijder diende niet het ene moment op een burger te lijken en het volgende moment een soldaat te zijn. Zie Morris Greenspan, *The Modern Law of Land Warfare* (Berkeley-Los Angeles 1959) 58-59.

⁷⁹ Ibidem, 41-43.

⁸⁰ Ibidem, 39-41 en 64.

⁸¹ Ibidem, 39-41 en 43-46.

toezicht op het in het veld gehanteerde geweld, hetzij bij de directe bestrijding van de vijand hetzij bij het verzamelen van inlichtingen, bijzonder moeilijk.⁸²

Indonesische troepen en strijdgroepen waren in staat om bij het door hen gehanteerde geweld een onderscheid te maken tussen de Nederlandse troepen en de bevolking. Het geweld tegen de Nederlandse troepen bestond uit geweld van dichtbij zoals aanvallen met lichte wapens, hinderlagen, boobytraps, sabotage, verschroeide aarde tactieken en verminking van gewonden en doden. De bevolking werd onder druk gezet met rechtstreeks geweld als beroving, vernieling, brandstichting, mishandeling, ontvoering, verminking en moord. De Nederlandse troepen waren veel minder of niet in staat om een onderscheid te maken tussen republikeinse troepen of strijdgroepen en de bevolking. Van Nederlandse kant was sprake van technisch geweld op afstand en van geweld van dichtbij. Bij technisch geweld van afstand valt te denken aan vliegtuigen, artillerie en tanks. Dergelijk geweld was veelal indirect en onpersoonlijk en dergelijke militairen zagen of kenden hun slachtoffers niet. Het gebruik van dergelijke wapens bij gebiedsbeheersing en contraguerrilla kon, door hun gering onderscheidend vermogen en vaak in combinatie met een grote bevolkingsdichtheid, tot grote aantallen slachtoffers onder de burgerbevolking leiden. De betrekkelijke waarde van dergelijke zware wapens in de contraguerrilla heeft aan een ruim gebruik daarvan niet in de weg gestaan, vooral niet toen voldoende infanterie steeds meer begon te ontbreken. Het Nederlandse geweld van dichtbij, merendeels afkomstig van de infanterie, bestond uit patrouilles met lichte wapens, represailles tegen bijvoorbeeld *kampongs*, beroving, vernieling, mishandeling, marteling en het doden van krijgsgevangenen, al of niet 'de facto'. Bij represailles tegen *kampongs* werd wel geschoten op mannen, werden huizen in brand gestoken en kon de voedselvoorraad worden vernietigd. Het geweld van beide partijen richtte zich niet uitsluitend op elkaar of op de bevolking. Het kon ook gericht zijn tegen kleinere autonome strijdgroepen en criminele benden.⁸³

Bij de inzet van technisch geweld was er voor de bedrijvers daarvan nauwelijks of geen verschil tussen de oefenperiode en hun inzet in het veld. Bij de infanterie lag dat anders. Aanvankelijk schoot men, onder leiding van onzekere commandanten, op alles wat bewoog. Geleidelijk werd wel ervaring opgedaan, maar dit woog niet op tegen een tekort aan troepen in een te groot beheersgebied. Op verbindingswegen werden de troepen bij voortduring beschoten en ook het isoleren van verzetslieden uit de bevolking lukt slecht of niet. De infanterie leek te falen in activiteiten, waar ze niet voor was opgeleid, en in een omgeving waar ze geen raad mee wist. Berusting en een overlaten van het werk aan specialisten, inlichtingengroepen en hun Indonesische

⁸² Ibidem, 63.

⁸³ Scagliola, *Last van de oorlog*, 79, en Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 245-248.

handlangers, was een mogelijke reactie. Een andere was het wild en ongericht reageren. Bij represailles voor beschietingen vielen dan slachtoffers en alle vluchtenden waren dan ‘verdachten’. Militair geweld ontspoorde dan. De wijze waarop werd gereageerd was afhankelijk van de samenstelling van de gevechtseenheid. Het geweld was dan vaak in handen van kleine aantallen en enkelingen traden dan meestal beslissend op. Meestal maar niet altijd waren dat de commandant of een specialist, bijvoorbeeld een sluipschutter. Bij de contraguerrilla ging het ook vaak om commandanten van lagere eenheden als compagnieën, pelotons of zelfs secties, die een grote vrijheid hadden bij het interpreteren van orders en het uitvoeren van regels. Bovendien viel formeel leiderschap in dergelijke situaties niet altijd samen met informeel leiderschap.⁸⁴

De inzet van onevenredig geweld werd door een aantal factoren bevorderd. Zo waren oorlogsmisdrijven bij de inzet van geweld moeilijk als zodanig te herkennen. Met oorlogsmisdrijven worden hier onder meer delicten bedoeld als het mishandelen of doden van krijgsgevangenen, het verminken van dode lichamen op het slagveld, het openen van vuur door troepen die om de vijand te verrassen als burgers gekleed zijn, vijandelijkheden door personen die niet tot de erkende strijders behoren alsmede diefstal, plundering en vernietiging van eigendommen en bezittingen. Met betrekking tot de burgerbevolking in bezette gebieden worden hier ook onder meer delicten als genocide, het ongerechtvaardigd doden of mishandelen van individuele personen, illegale dwangarbeid, gedwongen prostitutie en het weigeren van een rechtszaak toe gerekend. Excessen bij technisch geweld op afstand werden nooit als zodanig herkend of gekwalificeerd. Fouten waren betreurenswaardig, maar onvermijdelijk. In de *Excessennota* komt dergelijk geweld ook niet voor. Het werd kennelijk automatisch als gerechtvaardigd beschouwd.⁸⁵ Het ruime gebruik hiervan toen voldoende infanterie steeds meer begon te ontbreken is al gememoreerd. Bij geweld van dichtbij werkte het anders. De rechtvaardiging van geweld bij de infanterie hing vaak samen met het nut daarvan. ‘Functioneel’ geweld, zoals het executeren van gevaarlijke tegenstanders of misdadigers, werd in het veld als geoorloofd beschouwd. Ook als dit niet overeenkwam met regels van het oorlogsrecht of de instructies van superieuren. De kans dat onbeheerst optreden in het veld gesignaleerd zou worden door bataljons- of hogere commandanten was ook erg klein. Voorvallen bij kleine eenheden in het veld konden gemakkelijk worden verzwegen of onschuldig door lagere commandanten in rapporten worden omschreven.⁸⁶

Verder is reeds eerder vermeld, dat het voor de Nederlandse troepen zeer moeilijk was om een onderscheid te maken tussen republikeinse troepen of strijdgroepen en de bevolking. De

⁸⁴ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 249 en 251-255, en Budding, *Beheersing van geweld*, 48.

⁸⁵ Ibidem, 249, en Greenspan, *The Modern Law of Land Warfare*, 465-466.

⁸⁶ Ibidem, 265 en 268-269, en Budding, *Beheersing van geweld*, 48-49.

onzichtbaarheid van de guerrillastrijders was een groot probleem. Volgens de reeds genoemde regeling uit april 1947 moesten zij, al of niet herkenbaar Indonesisch soldaat of *lasjkar*, als krijgsgevangenen worden behandeld. Feitelijk kwam de Legercommandant in een bekendmaking van 30 augustus 1947 hier deels op terug. Alleen als ‘euveldaders’ zonder risico voor de eigen veiligheid krijgsgevangen konden worden genomen mochten ‘deze republikeinsche strijders’ niet worden ‘neergelegd’. Zij moesten dan wel tot een republikeinse strijdorganisatie behoren en in uniform gekleed zijn. Indien dat niet het geval was moesten zij als gewone misdadigers worden behandeld.⁸⁷ Dit lijkt in overeenstemming met latere bepalingen van de Conventie van Genève uit 1949.⁸⁸ Risico voor de eigen veiligheid kon in het veld echter, al of niet terecht, snel worden verondersteld en bekend was dat vijandelijke strijders vaak niet in uniformen gekleed gingen.

Aan de republikeinse kant kwamen ook vormen van geweld voor, die het voorstellingsvermogen van Nederlandse militairen te boven gingen. Hierbij valt te denken aan de verminking van levende en dode tegenstanders en burgers, zoals het afsnijden van oren, neus, geslachtsdelen of ledematen. De bedoeling hiervan was om de Nederlandse troepen af te schrikken en te demoraliseren. Zo werden bijvoorbeeld in een op 22 december uitgebracht communiqué van de Legervoorlichtingsdienst in Batavia, dat later nog uitgebreider aan de orde zal komen, ‘uit de stuw bij Balahar in de Tjitaroem ... 28 onthoofde lijken gevist [en] in vele kali’s meer naar de kust werden eveneens talrijke onthoofde lijken aangetroffen’. De Nederlandse troepen kregen zo het idee dat zij streden tegen een ‘onmenselijke tegenstander’, die ‘barbaarse methoden’ hanteerde. Onder het motto dat ‘dit de enige taal was die de inlanders verstonden’ kon dan extreem geweld van Nederlandse kant plaats vinden.⁸⁹

Nog een laatste factor was de perceptie van militairen in het veld dat hun moeilijke opdracht tot gebiedsbeheersing werd doorkruist door die instanties, die hen de opdracht hadden daartoe hadden gegeven. Guerrillastrijders en -leiders, die zij met moeite te pakken hadden gekregen, hadden zijn naar hogerhand hadden doorgestuurd. Na uitlevering aan de republiek, als gevolg van een politiek akkoord, zagen zij deze lieden echter weer in het gebied rondlopen. Naast het laten lopen van dergelijke mensen was liquideren dan ook een mogelijke oplossing.⁹⁰

⁸⁷ ‘Bekendmaking optreden tegen republikeinsche strijders, terreur en vandalisme’ van de Legercommandant van 30 augustus 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 1313.

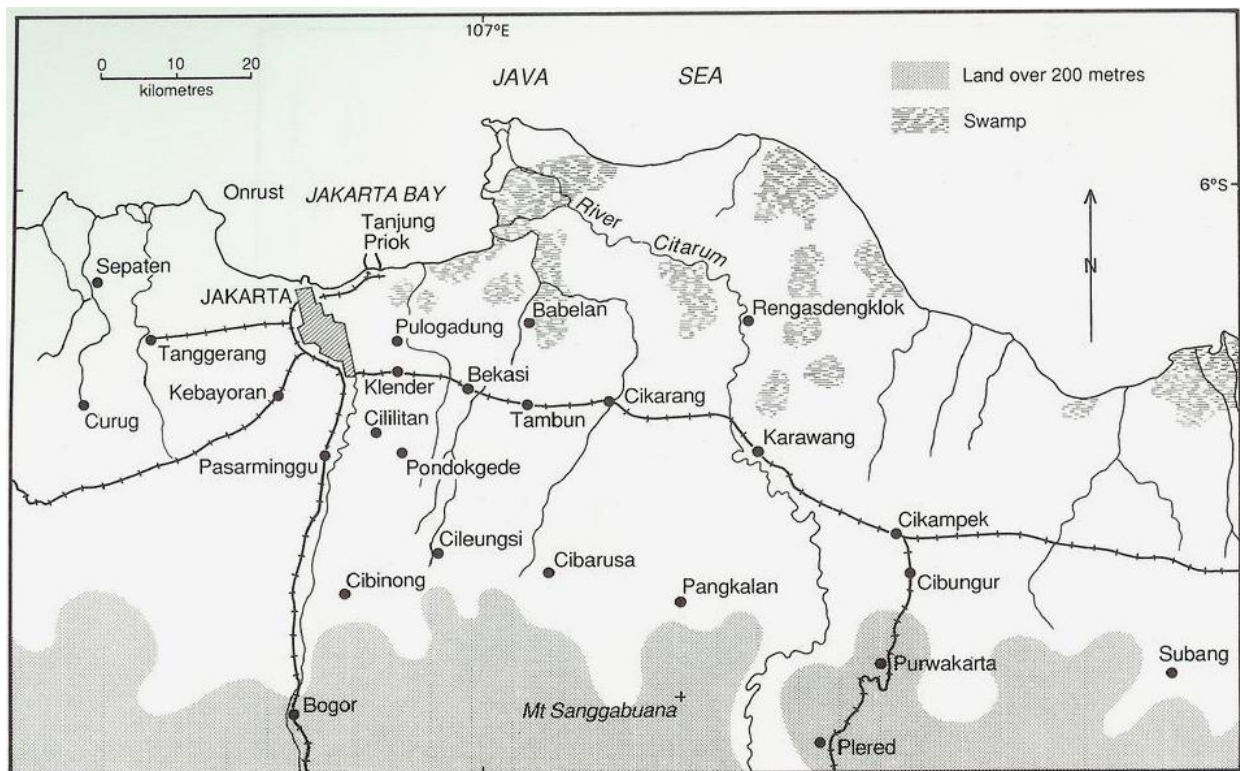
⁸⁸ Zie noot 78.

⁸⁹ Scagliola, *Last van de oorlog*, 80-81 en 85, en ‘De schoonmaak in het Krawangse. Ongeveer 200 bendeleden neergeschoten’ in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 22 december 1947. Aangetroffen bij: Peter Schumacher, Boekbespreking ‘Last van de oorlog’, *E-zine BLIMBING: Indische en Indonesische Onderwerpen*. 2003 (?). <http://www.blimbing.nl/scagliola.htm> (11 juni 2007). Een kali is een rivier of een beek.

⁹⁰ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 269.

DE ACTIE BIJ RAWAHGEDEH

Rawahgedeh ligt enkele kilometers ten noorden van Krawang (op de kaart hieronder Karawang) en die plaats ligt ongeveer 70 kilometer ten oosten van Batavia. De belangrijke spoorlijn van Batavia naar Semarang op Midden-Java liep door deze streek en ging langs Krawang en Poerwakarta. De laagvlakte rond Krawang stond van oudsher bekend voor uitstekende rijstooigsten. Het was een open sawaterrein met een zicht van vele kilometers. Vele irrigatiekanalen bemoeilijkten de bewegingsvrijheid. De streek werd bewoond door boeren, die in niet ver van elkaar verwijderde dorpen of *kampongs* woonden. Deze lagen in lintbebouwing langs de wegen en rivieren.⁹¹ In Krawang woonden in 1930 een kleine twintigduizend mensen en in 1961 bijna vijftigduizend.⁹² Het aantal inwoners van Rawahgedeh werd in 1948 geschat op twee- tot vijfhonderd.⁹³

De laagvlakte van Krawang

⁹¹ 'Report of the Rawahgedeh Observation Team', pagina 2-3, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 590, Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 16 en De Moor, *Westerling's oorlog*, 238.

⁹² 'Indonesia, historical demographical data of the urban centers'. *Population Statistics*. 1999/2002. <http://www.populstat.info/Asia/indonest.htm> (7 april 2007).

⁹³ 'Report of the Rawahgedeh Observation Team', pagina 6, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 590.

Het voorspel

Hier wordt een beeld gegeven van de gebeurtenissen in Krawang en de omgeving van de tweede helft van 1945 tot aan het begin de Eerste Politie Actie op 21 juli 1947 en daarna vooral vanaf deze veldtocht tot aan de actie bij Rawahgedeh begin december 1947. Voor het optrekken van dit beeld tot de Eerste Politie Actie wordt gebruik gemaakt van literatuur. Voor het beeld van de politie actie en daarna wordt eerst gekeken naar desbetreffende literatuur en daarna naar archiefstukken van diverse Nederlandse burgerlijke en militaire autoriteiten en functionarissen.

Tot de Eerste Politie Actie

De laagvlakte rond Krawang was in 1945 het tafereel van allerlei revolutionaire woelingen. Zo werden Soekarna en Hatta op 16 augustus, vlak voor de onafhankelijkheidsverklaring, door jonge radicale nationalistinnen ontvoerd naar Rengasdengklok. Daar had de plaatselijke afdeling van de PETA de macht gegrepen. Op dezelfde dag ontwapende een lokale PETA-eenheid de Japanse troepen in Krawang. Een machtsgreep in Poerwakarta werd verijdeld door Japanse tegenstand. Er was echter al snel sprake van een volksopstand in de regio.⁹⁴

Krawang kwam weer in beeld toen de Britten, sinds eind september militair aanwezig in Batavia, op 27 december 1945 Indonesische revolutionaire terreur in Batavia beantwoordden met een grootscheepse militaire zuiveringsactie, die de hele stad omvatte. Deze militaire operatie dwong de Volksmilitie van Groter Jakarta (LRJR) om de stad te verlaten en uit te wijken naar de regio rond Krawang en Poerwakarta.⁹⁵ In de regio Krawang bestonden echter reeds allerlei andere bendes en strijdgroepen, zoals onder meer de bendes van *Pa Matjem* (Vader Tijger) en *Haji Darip*, de *Angkatan Laoet Repoeblik Indonesia* (Zeestrijdkrachten van de Republiek Indonesië, ALRI), de lokale *Barisan Banteng*, de *Barisan Rakjat* (Troepen van het Volk) en de lokale *Hizboellah*. De ALRI hield zich op in de delta van de Tjitaroem-rivier (op de kaart Citarum) en had geen contact met het hoofdkwartier van de Republikeinse marine in Djokjakarta. De LRJR, de daarmee uit Batavia gevluchte bevolking, de plaatselijke strijdgroepen en bendes én de plaatselijke bevolking concurreerden voor ruimte, voedsel en hulpmiddelen in de laagvlakte rond Krawang. Een ongemakkelijke status quo tussen al deze groepen kwam tot stand door oprichting van een hoofd-

⁹⁴ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 49-51.

⁹⁵ Ibidem, 72.

kwartier voor de strijd aan de oostkant van Batavia, de *Markas Perdjoengan Djakarta Timoer*. Vanuit Krawang werd daarna de demarcatielijn tegenover de Geallieerde troepen en later de Nederlandse troepen aan de oostkant van Batavia door *lasjkaren* bemand.⁹⁶

Legereenheden van de republiek hadden zich al op 19 november 1945 uit Batavia teruggetrokken naar Tjikampek (op de kaart Cikampek) om een confrontatie met de Geallieerde strijdkrachten te vermijden. Eind november werden daar zij ingekaderd in het leger als het 5^e Regiment van de *Soenan Goenoengjati* Divisie te Tjirebon. Aanvankelijk was er sprake van goede betrekkingen van dit regiment met de *lasjkaren*. Vanaf april 1946 verslechterde deze relatie echter geleidelijk. Toen liepen enkele eenheden van de LRJ over naar het leger. In mei werd bij een reorganisatie van het leger in West-Java de *Siliwangi*-divisie gevormd. Daarbij werden *lasjkar*-eenheden in Bandoeng en Priangan ontbonden. Er was nu in de regio Krawang sprake van een brigade met regimenten in Tjikampek en in Poerwakarta. En bij het regiment in Tjikampek trad in juni een nieuwe commandant aan, die minder subtiel met de LRJ omging.⁹⁷ In november verdween deze commandant, vlak voor onderhandelingen met de commandant van de tegenoverliggende Nederlandse troepen. Een aankondiging van president Soekarna in maart 1947 over de inlijving van de *lasjkaren* bij het leger deed de spanning verder oplopen. Pogingen van de republiek in het begin van april 1947 om de handel van de LRJR met Batavia te onderbreken door de oprichting van douanekantoren en het opvoeren van het aantal legerpatrouilles bij de demarcatielijn leidden tot kleine incidenten tussen het leger en de *lasjkaren*. Deze incidenten waren voor het leger aanleiding om tot actie over te gaan. Eerst werden enkele *lasjkar*-eenheden in Poerwakarta en Rengasdengklok opgerold. De daarna op 17 april op Krawang ingezette aanval leidde op 19 april tot de inname van deze plaats. Gevechten duurden nog tot 26 april, maar toen waren de *lasjkaren* verdwenen. Een enkele nog aanwezige *lasjkaren*-leider werd gearresteerd. De hegemonie van de LRJR in de regio Krawang was tenietgedaan en nog bestaande eenheden vluchtten naar onder meer Batavia en het berggebied ten zuiden van Krawang.⁹⁸

Nederland bouwde in de enclave Batavia-Bandoeng in de loop van 1946, onder meer met aankomst van de 1^e Divisie ‘7 December’, een troepenmacht van ruim vijftigduizend man troepen op.⁹⁹ Het 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie (3-9 RI), een onderdeel van de 2^e Infanterie Brigade Groep van de 1^e Divisie en de eenheid die in december 1947 bij de actie te Rawahgedeh betrokken zou zijn, werd opgericht op 1 september 1946 te Arnhem en vertrok op 3 oktober naar Indië. Er

⁹⁶ Ibidem, 73 en 75-77. *Pa Matjem* dateerde van voor de oorlog en tegen het einde van 1945 installeerde Soekarna hem zelfs als hoofd van de politie in Tjibaroesa. Zie Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 90.

⁹⁷ Ibidem, 103-105 en 109-113.

⁹⁸ Ibidem, 128-132.

⁹⁹ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 172. Voor een overzicht zie aldaar, 174-175.

ontbraken toen 57 man. Op 8 oktober werd op het schip, toen het Algiers passeerde, onder meer les gegeven in Maleis en ‘Land- en Volkenkunde’. Het schip kwam op 28 oktober aan in Batavia en het bataljon werd op 29 oktober ontscheept. Na een kort verblijf in Batavia werd het begin november gelegerd aan de westkant van Batavia rond Tangerang. Daar werden begin december zes sergeanten van het KNIL als ‘tropenadviseur’ bij het bataljon gedetacheerd en over de verschillende compagnieën verdeeld. Het werd in maart 1947 verplaatst naar de oostkant van Batavia achter de demarcatielijn bij Klender.¹⁰⁰ Met een contraguerrillatactiek van dorpswachten en kleine mobiele over het platteland verspreide troepeneenheden, die reguliere eenheden van bataljon te hulp konden roepen, lukte het om een daar opererende bendeleider en zijn volgelingen gevangen te nemen en tot overlopen te bewegen. Begin juni waren het ongeveer driehonderd man. Onder leiding van de inlichtingenofficier van het bataljon, luitenant K. Bavinck, en onder de naam Hare Majesteits Ongeregelde Troepen (HAMOT) vochten deze *lasjkaren* tijdens en na de Eerste Politie Actie voor de Nederlandse zaak.¹⁰¹

De Eerste Politie Actie en daarna

De regio Krawang werd tijdens de Eerste Politie Actie ondanks tegenstand snel veroverd. De belangrijke bruggen over de Tjitaroem werden op 21 juli genomen door het 3-9 RI met behulp van een trein. Krawang werd na een afgeslagen aanval de volgende dag veroverd en Tjikampek en Poerwakarta vielen op respectievelijk 23 en 24 juli. De opmars van de 2^e Infanterie Brigade Groep werd daarna voortgezet naar Cheribon, het uiteindelijke operatiedoel van deze eenheid.¹⁰²

Na het beëindigen van de opmars werd het hoofdkwartier van het 3-9 RI gelegerd in Tjikampek. De 3^e Compagnie, het onderdeel dat later de actie in Rawahgedeh zou uitvoeren, kwam in Krawang terecht.¹⁰³

¹⁰⁰ ‘Oorlogsdagboek 3^e Bataljon – 9^e Regiment Infanterie [van de] “C”-Divisie “7 December”, 23 september -1 oktober 1946, 3, 8, 28 29 oktober 1946, 5 november 1946 en 3 december 1946’, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280. De organieke sterkte van een infanteriebataljon van de Koninklijke Landmacht bedroeg ongeveer achthonderd man. Zie Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 174.

¹⁰¹ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 140-142.

¹⁰² Ibidem, 147-148. Voor bijzonderheden zie ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI], Overzicht van de gevechtshandelingen ... op 21, 22 en 23 juli 1947’, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280.

¹⁰³ ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI]’, 24 juli 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280. De organieke sterkte van een compagnie infanterie bedroeg ongeveer honderdtien man. Zie Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 174.

Hizboellah van Tabrana Idris uit Plered, een strijdgroep van Oesman Soemantri bij Tjikampek en leiders van de *Masjoemi* in Poerwakarta. Belangrijke legereenheden zouden niet in de streek aanwezig zijn. Een eerdere verdedigingstactiek met dorpen in een centrale rol werd gereconstrueerd en diende als basis voor de daaropvolgende guerrilla tegen de Nederlandse strijdkrachten. Zo werden in oktober talrijke aanhangers van de onder de Nederlandse bescherming staande *Partai Rakjat Pasoendan* ('Volkspartij van Pasoendan', PRP) en Chinezen rond Krawang omgebracht en ontvoerd. Lokale bestuurders, die voor de Nederlanders werkten werden geïntimideerd, ontvoerd of omgebracht. Tot in november werden rijstpellerijen verbrand, wegen geblokkeerd, telefoonlijnen doorgesneden en spoorwegen gesaboteerd. Van de achtentwintig rubberplantages, die kort na de Eerste Politionele Actie rond Poerwakarta weer werden geopend, waren tegen het einde van 1947 nog maar drie actief. Na eerdere tegenslagen waren volgens Cribb de *lasjkaren* weer de belangrijkste nationalistische strijdmacht in de omgeving van Batavia en was de omgeving van Krawang en Poerwakarta na aanvankelijke rust weer uiterst onveilig.¹⁰⁵

De Nederlandse troepen hadden hier met deze guerrilla de grootste moeite. Aanvankelijk beperkten zij zich, tot wanhoop van de Legercommandant, te veel tot bivakverdediging, bleven te veel op de gebaande wegen en zochten de vijand niet op. Het gebied was te groot en de detachementen lagen te ver uiteen om effectief te kunnen opereren. Het te Tjikampek en Krawang gelegerde 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie was ook niet mobiel genoeg en sloot zich te veel op in vaste posten. Het snel reageren op verzoeken om hulp op afgelegen plaatsen op het platteland was hier veel moeilijker dan eerder bij Klender. Het gebied waarin het bataljon het gezag moest handhaven, het bataljonsvak, was veel groter. Half november zou het bataljon zich zelfs terug hebben getrokken uit het noordelijke gedeelte van het vak. De 3^e compagnie, gelegerd in Krawang, diende toezicht te houden op een gebied van duizend vierkante kilometer. Hierdoor waren inheemse bestuursfunctionarissen terughoudend om met de Nederlanders samen te werken.¹⁰⁶

Begin december trad echter een verandering op. Druk van de legerleiding op de territoraal- en troepencommandant in West-Java leidde ertoe, dat het bataljon contraguerrilla tactieken ging hanteren en intensieve patrouilles in haar vak begon te ondernemen.¹⁰⁷

Allerlei rapporten van Nederlandse burgerlijke en militaire autoriteiten en functionarissen weerspiegelen dit beeld van grote onveiligheid. Deze stukken vullen het ook verder aan en

¹⁰⁵ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 157-162.

¹⁰⁶ Ibidem, 149-151, De Moor, *Westerling's oorlog*, 183 en 238, en 'Report of the Rawahgedeh Observation Team', pagina 4, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 590.

¹⁰⁷ Ibidem, 152. De Moor spreekt zelfs van een offensief en het 'dunnetjes' overdoen van de Eerste Politionele Actie. Zie De Moor, *Westerling's oorlog*, 238. Dat klinkt nogal overdreven en lijkt meer te passen bij de verderop te bespreken en op 10 december startende actie voor de zuivering van het noordvak van het bataljon.

corrigeren het ook deels. Zo berichtte de commissaris van politie te Poerwakarta op 24 oktober 1947 in een uitgebreide brief aan de hoofdcommissaris te Bandoeng over infiltraties nabij Poerwakarta en Krawang. Hij rept, afwijkend van de hiervoor gehanteerde literatuur, van een met mortieren en zware mitrailleurs bewapende troepenconcentratie van vierhonderd man van de TNI, die zich vanaf 15 tot 17 oktober verplaatste van Poerwakarta naar een gebied ten noordoosten van Krawang. Allerlei zwervende benden zouden zich bij deze troepen hebben gevoegd en andere benden in de omgeving, die zich tot dan toe rustig hadden gehouden, waren weer actief geworden. Er waren ook bendes actief, die van de overkant van de Tjitaroem en dus van buiten het gebied van de 2^e Infanterie Brigade Groep kwamen. De commissaris noemt de *Hizboellah*, de *Barisan Banteng* en de ALRI. Daartegen zou de brigade niets mogen doen.

De vijandelijke activiteiten in de districten Krawang en Tjikampek

moeizaam opgebouwd in eerdere maanden, was volgens de schrijver ‘voor een groot deel te niet gedaan in nog géén week’. Alle kleinere posten van de Veldpolitie waren teruggetrokken op de hoofdplaatsen, waardoor de streek politieel leeg was. Als het leger de opmars van de TNI niet kon stuiten, dan kon de politie niet aan deze benden worden blootgesteld. De commandant van het 3-9 RI had hier mee ingestemd.

De TNI- troepen, ook wel aangeduid als ‘bende’ en ‘afdeling’, stonden onder leiding van een kapitein Lukas, die wordt omschreven als ‘zeer capabel’ en ‘zeer populair’. Hij zou zeer goed met de streek bekend zijn, omdat hij eerder in Krawang en Tjikampek zou hebben gediend.¹⁰⁸

Een inlichtingenrapport van de afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek van de Regerings-commissaris voor Bestuursaangelegenheden (ReComBA) voor West-Java van 29 november omschrijft ook alle districten, behalve het district Tjikampek-Kotta, als ‘zeer onveilig’. Vele inheemse bestuurders waren gevlucht of ontvoerd. In het district Rengasdengklok waren op 27 november 27 HAMOT’s met volledige bewapening gedeserteerd.¹⁰⁹

Het hoofd van deze afdeling rapporteerde in december een aantal malen aan de Directeur van het Kabinet van de Luitenant Gouverneur-Generaal over het ‘terrorisme’ in het gebied rond Krawang. Op 5 december meldde hij ‘het plotseling ineensstorten in volledig chaotische toestand van deze streek, waarin tot voor kort rust en veiligheid heerste’ en repte van een ‘uitgebreide aanslag op de Krawangvlakte’, die hij aanduidt als ‘onze rijstschuur’. In de districten Krawang en Rengasdengklok waren politie en bestuur verdwenen. Militaire inlichtingen over republikeinse strijdgroepen konden niet meer worden verkregen, ook niet met verhoogde patrouilleactiviteit. Bekende Republikeinse hoofdkwartieren werden door de luchtmacht aangevallen en alle wegen waren, met uitzondering van de grote weg van Batavia naar Tjikampek, onbruikbaar gemaakt. De Legercommandant had de streek op 2 december bezocht en had besloten zo spoedig mogelijk versterkingen te sturen om het gebied weer onder ‘onze’ controle te brengen. Militaire actie zou in de ‘a.s. week’ kunnen worden verwacht.¹¹⁰ Vervolgens rapporteerde deze functionaris op 17 en 27 december over incidenten in de streek tot respectievelijk 30 november en 24 december. Het ging om aanvallen op plaatsen en ondernemingen alsmede moorden op en ontvoeringen van met name inheemse bestuursambtenaren. Tevens betrof het het in brand steken van huizen en rijstpellerijen,

¹⁰⁸ Brief van de commissaris van [Veld]politie te Poerwakarta aan de hoofdcommissaris van Politie te Bandoeng dd. 24 oktober 1947 in: Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de Algemene Secretarie [te Batavia] en de daarbij gedeponeerde archieven, 1942-1950, nummer toegang 2.10.14, inventarisnummer 4403.

¹⁰⁹ ‘Inlichtingen rapport’ afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek ReComBA voor West-Java dd. 29 november 1947 in: NL-HaNA, Algemene Secretarie, 2.10.14, inv.nr. 4403. Dit is Bijlage 23 bij het in noot 32 vermelde stuk.

¹¹⁰ ‘Memo[randum]’ van het hoofd van de afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek van de ReComBA West-Java aan de Directeur van het Kabinet van de Luitenant-Gouverneur-Generaal dd. 5 december 1947 in: NL-HaNA, Algemene Secretarie, 2.10.14, inv.nr. 4403.

het plunderen van huizen en winkels, het versperren van wegen en spoorwegen en het vernielen van bruggen. Genoemd worden ook Republikeinse ‘grote vergaderingen’ in de streek en aangetroffen Republikeinse pamfletten. Eveneens werd hier informatie over diverse troepen- of strijdgroepen- ‘concentraties’ verstrekt, waarbij ook Rawahgedeh wordt genoemd.¹¹¹ De gebeurtenissen nabij Krawang en Poerwakarta lijken massaler dan de lijst van incidenten nabij Soekaboemi in juli 1948 van Van Doorn in zijn boek *De laatste eeuw van Indië*.¹¹²

Een dagrapport van de afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek van de ReComBA West-Java van 18 december spreekt over een uit angst door het terrein zwerven van ‘5000 man bevolking’. De vijandelijke troepenmacht rond Poerwakarta werd geschat op vijftienhonderd man geregelde en vijfendertighonderd man ongeregelde troepen.¹¹³ Het lokaal, vanuit de *kampong* Boeboelah-Rawadjatie, opsturen van munitie naar Rawahgedeh in de periode ‘28/11 tot 3/12’ wordt vermeld in een rapport van de Criminele Recherche van het Korps Algemene Politie Batavia.¹¹⁴

In een ‘Beknopt politiek-politioneel verslag’ van een aantal regentschappen op West-Java over de maanden november en december 1947 is onder de kop ‘Algemene toestand’ sprake van ‘enige rust’ in de steden en langs de grote verkeerswegen, maar op het platteland heersten moord, ontvoering, brandstichting en plundering. Onder de kop ‘Extremistische activiteit’ wordt het regentschap Poerwakarta besproken. Hieronder viel ook Krawang. Uitgestrekte gebieden in dit regentschap waren nagenoeg ontvolkt. Van de achtentwintig weer in bedrijf genomen cultuurondernemingen in de heuvels rond Poerwakarta werden vijftentwintig weer verlaten. Toen bleek dat leger, bestuur en politie de situatie ‘niet geheel’ meester konden blijven, kregen de ‘wel zeer talrijke ongunstige elementen in de desa’s’ snel de overhand. Beruchte bandieten gingen weer aan de slag ‘al dan niet onder de mom van patriottische leuzen’. Naast TNI-groepen noemt de schrijver nog enkele zelfstandig opererende benden in het district Rengasdengklok en de *si Rama-rama* nabij Krawang, een andere naam voor de ‘beruchte’ bende van *Pa Matjem*. Een nieuw opgerichte divisie *Bamboe Roentjing* ‘met een zekere St. Akbar als aanvoerder’, plaatste hij in het regentschap Koeningan ten zuiden van Cheribon. In het verslag over de maand januari 1948, dat merkwaardig genoeg voor Poerwakarta en omgeving onder de kop ‘Extremistische activiteit’ alleen maar incidenten uit begin december vermeldt, wordt de toestand rond Poerwakarta en Krawang als ‘nog steeds zorgwekkend’

¹¹¹ Brieven met bijlagen dd. 17 en 27 december 1947 in respectievelijk: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 1326 en Nationaal Archief, Den Haag, Archief Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, 1945-1949, nummer toegang 2.10.17, inventarisnummer 1069. De troepen- of strijdgroepen- ‘concentraties’, onder meer bij Rawahgedeh, komen verderop aan de orde.

¹¹² Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 292.

¹¹³ Dagrapport afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek ReComBA West-Java dd. 18 december 1947, in: NL-HaNA, Algemene Secretarie, 2.10.14, inv.nr. 2882.

¹¹⁴ ‘Geheim Generaal-Rapport der Criminele Recherche (dd. 11 t/m 20 december 1947)’ van het Korps Algemene Politie Batavia, ongedateerd en op 27 december ingekomen bij de P-G, in: NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1068.

omschreven. Republikeinse troepen terroriseerden de bevolking op het platteland. In afgelegen *kampongs* werden nog steeds republikeinse ambtenaren aangesteld. De bevolking was onrustig en het gebied ten noorden van Telegasari was door de bevolking verlaten. Het Binnenlands Bestuur was niet meer ‘geheel’ intact en vele inheemse bestuurders hadden, als gevolg van het optreden van republikeinse benden, hun post verlaten. Zij waren ontvoerd of overgelopen. Er was sprake van infiltratie van bendes over de Tjitaroem vanuit onder meer Pangkalan. In het district Rengasdengklok oefende een bende, waarvan de leden in het zwart gekleed waren, terreur uit op de bevolking.¹¹⁵

Militaire rapporten en overzichten zijn nog wat specifiek. De rapporten, getiteld ‘Overzicht en ontwikkeling van de toestand’, van de afdeling Generale Staf van de Territoriaal - tevens Troepen-commandant West-Java over de periode van 27 november tot 22 december 1947 bevatten veel informatie over hetgeen in de streek aan de actie bij Rawahgedeh voorafging. In het rapport van 5 december over de periode van 27 november tot 4 december wordt onder de kop ‘Militair’ gesproken over ongeveer vijftienhonderd man ‘gemengde troepen’ in het gebied van Rengasdengklok en het kustgebied. Ook bewoog een groep ten oosten van Poerwakarta zich in westelijke richting. De situatie in het ‘Krawangse’ wordt onder de kop ‘Economisch’ onhoudbaar genoemd. Van zestig rijstpellerijen waren toen nog twaalf intact. Ondernemingen leden heel erg onder de ‘in zo hevige mate toegenomen terreur’. Voor het vormen van ondernemingswachten ontbraken kennelijk de juiste mensen en ook wapens. De vijandelijke verliezen werden, onder een desbetreffende kop, bij de 1^e, 2^e en 3^e Infanterie Brigade Groep getaxeerd op 234 doden, zesenvijftig gewonden en 192 gevangenen. In het gebied, waar het 3^e bataljon van het 3-9 RI het gezag uitoefende, besproken onder een kop ‘Eigen troepen’, werden Tjilamaja en Poerwakarta beschoten en werd een zuiveringsactie in de omgeving van Rawamerta uitgevoerd en onder de kop ‘Voornemens’ verwachtte de schrijver een zuiveringsactie in het Krawangse tijdens de ‘komende week’. Het rapport van 9 december over de periode van 4 december tot 8 december specificeert de vijftienhonderd man nabij Rengasdengklok als ‘*Hizboellah*, TNI en *garongs*’. Ten zuiden van Krawang en Tjikampek zouden verspreide bendes zich beginnen te concentreren. Er zouden daar ongeveer vijfhonderd man TNI rondlopen, die voor zestig procent bewapend en in het zwart gekleed zouden zijn. Daarna volgt een opsomming van plaatsen en daar aanwezige vijandelijke concentraties, die ‘thans intensief zullen worden onder handen genomen’. Zo was in Rawahgedeh sprake van een bataljon ALRI van driehonderd man onder leiding van majoor Rameli met enkele

¹¹⁵ ‘Beknopt politiek-politioneel verslag van de regentschappen ... Poerwakarta ... over de maanden November en December 1947’ van de afdeling Politie van de ReComBA West-Java dd. 5 januari 1948, in: NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1081. Een *desa* is een dorp.

mortieren, een machinegeweer, honderdvijftig geweren, honderd handgranaten en een dertigtal pistolen. Elders in de streek zou sprake zijn van tien groepen van tussen de dertig en tweehonderdzeventig man met allerlei soorten verschillende wapens. Officieren van diverse rangen worden als commandant van enkele van deze groepen genoemd. Van een majoor Soemantri wordt zelfs de auto, een sedan merk Plymouth, genoemd en de strijdgroepen worden onder meer aangeduid als de *Hizboellah* en de *Barisan Banteng*. Daarnaast wordt in dit rapport melding gemaakt van beschietingen van Poerwakarta, Tjilamaja en nu ook Tjikampek. Verder vielen in enkele vuurcontacten twaalf doden bij de vijand en werden drie gevangenen gemaakt. Onder ‘Voornemens’ wordt nu melding gemaakt van de op 10 december te beginnen grote zuiveringsactie in het gebied Tjilamaja – Tjikampek – Krawang – Rengasdengklok. Volgens het rapport van 12 december over de periode van 8 december tot 11 december wees de herinfiltratie van eerder rustige gebieden op de intentie van de republiek om zijn aanwezigheid in heel West-Java te tonen. De Veldpolitie te Batoedjaja moest zich terugtrekken ten gevolge van grote infiltraties van oost naar west over de Tjitareem. Het gebied Rengasdengklok – Tjilamaja zou een verzamelplaats zijn voor vijandelijke troepen. Genoemd worden onder meer een ‘H[oofd]K[wartier] van maj. Achmad met ca. 800 man’, de groep van kapitein Lukas en Soemantri en vierhonderd man TNI te Tjoeroeg. De rubber- en theeondernemingen waren allen beroofd en uitgeschakeld en de rijstpellerijen waren voor vijfentachtig procent vernietigd. De vijandelijke verliezen werden nu in het totaal getaxeerd op tweehonderdvier doden, dertien gewonden en honderdzestig gevangenen. Het begin van de grote zuiveringsactie in het noordvak van het 3-9 RI op 10 december wordt vermeld, de actie bij Rawahgedeh van 9 december niet.¹¹⁶

Ook in het oorlogsdagboek van de 2^e Infanterie Brigade Groep staan in het begin van december 1947 incidenten als beschietingen en weg- en spoorweghindernissen vermeld. De toestand in het vak van het 3-9 RI wordt diverse keren als slecht omschreven. Op 4 december worden de versterkingen voor dit bataljon voor de komende zuiveringsoperatie genoemd, nl. een extra compagnie infanterie, zestig man van het 6^e Regiment Veldartillerie (6 RVA), een peloton cavalerie van Huzaren van Boreel en een peloton van de 12^e Veldcompagnie Genie. Voor de samenwerking met de luchtmacht werd een stafofficier van de brigade bij het bataljon gedetacheerd. Het operationele bevel voor de zuivering van het Noordvak van het 3-9 RI staat vermeld op 6 december. De aan deze operatie deelnemende speciale troepen, de 1^e Para Compagnie, wordt genoemd op 9 december. Het bezoek van de Legercommandant aan de streek op 2 december staat niet vermeld.¹¹⁷

¹¹⁶ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2920.

¹¹⁷ ‘Oorlogsdagboek 2^e Infanterie Brigade, december 1947’ in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2275.

Het oorlogsdagboek van het 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie verdient meer aandacht. Hierin staan vele bijzonderheden over hetgeen voorafging aan de Nederlandse acties in december 1947. Zo was tussen de Eerste Politionele Actie en half oktober in de streek sprake van medewerking met de Nederlandse troepen en slechts incidentele tegenstand. Het gebied, waarin het bataljon het gezag uitoefende, was ongeveer vijfduizend vierkante kilometer groot. Bij de inlevering van wapens leek het wel of in elke *kampong* een wapendepot was. Het ondergrondse verzet, genoemd werd de *Hizboellah*, had last van onderlinge conflicten. Krawang werd een keer met mortieren beschoten en de intensieve patrouillegang was vanwege de grote afstanden erg moeilijk. Tot in oktober liepen tientallen *lasjkaren* van diverse strijdgroepen over. Eind augustus dook voor het eerst een verzetshaard bij Pangkalan in het oorlogsdagboek op. De leider van deze ‘TNI- en LR-benden ter grootte van 500 tot 1500 man’ zou een zekere ‘Haroen’ zijn. Namen als de *Divisi Gerilja Bamboe Roentjing* of de ‘17 Augustus Divisie’ waren kennelijk niet bekend. Een actie van het Basiscommando Batavia actie begin september, waaraan twee pelotons van het bataljon meededen, bracht enige rust in de omgeving van Krawang. De plaats Pangkalan kwam daarna nog maar enkele keren terloops in het oorlogsdagboek voor.¹¹⁸

Van september op oktober nam de tegenstand toe. Spoorlijnen werden opgebroken en rond Rengasdengklok waren verschillende benden actief. Ook zou er sprake zijn van tegenwerking door burgerinstellingen en inheemse ambtenaren.¹¹⁹ Na half oktober nam de tegenstand veel grotere, bijna structurele vormen aan. Rijstpellerijen werden vernield en *kampongs* verlaten. Overal werden bendes of vijandelijke groepen gesignaleerd, de ene keer in het noorden en noordoosten, vervolgens tussen Poerwakarta en Plered naar het westen of bij Rawamerta en dan weer bij de weg van Kosambi naar Tjikampek of ten zuiden van Krawang en Tjikampek. In het laatste geval zou het gaan om dertienhonderd man en bij Tjidjangkar in het zuidoosten zouden achttienhonderd man aan een zuivering zijn ontsnapt. Verschillende *loerachs* en andere bestuursfunctionarissen werkten ook voor de tegenpartij. Weer andere inheemse bestuursfunctionarissen werden ontvoerd. Spoorwegen werden veelvuldig opgebroken, meerdere malen over vijfhonderd meter. Wegen werden versperd, vaak over meerdere kilometers met bomen. En telefoonlijnen werden doorgesneden. Dergelijke sabotage kon meerdere nachten achter elkaar plaats vinden en zelfs op de heen- en terugweg van een patrouille. Detachementen en plaatsen werden regelmatig beschoten en aangevallen, Plered op 16 oktober en op 3 en 11 november, Tjikampek op 19, 27 oktober en op 6, 9 en 11 november, waarvan één keer met mortieren, en Rawamerta en Telegasari op 21 oktober. Bij een overval op de tram van Rengasdengklok naar Krawang op 6 november konden slechts drie van de negentien leden

¹¹⁸ ‘Oorlogsdagboek 3e Bataljon - 9e Regiment Infanterie, “C”-Divisie’, 31 juli-12 september 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280.

¹¹⁹ ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI]’, 17 september-4 oktober 1947.

van het spoorwegpersoneel ontkomen. De Veldpolitie verdween op 21 oktober uit Telegasari, op 22 november uit Plered en op 1 december uit Tjikampek. De reeds genoemde 27 HAMOT's verdwenen op 25 november uit Rengasdengklok met hun wapens en het bedieningspersoneel van de krachtcentrale te Kosambi was op 2 december ook spoorloos. Op 25 november sneuvelden drie Nederlandse militairen en raakte één zwaar gewond.¹²⁰

Volgens de aantekening van 13 november in het oorlogsdagboek wilde de vijand kennelijk het noordelijk deel van het bataljonsvak ten westen van Tjilamaja geheel isoleren om de controle over dit gebied te verkrijgen voor de vijandelijke voedselvoorziening. Alle toegangswegen werden vernield en tankvallen werden aangebracht. De troepensterkte liet het treffen van afdoende tegenmaatregelen niet toe. Over een terugtrekking uit het noordelijke gedeelte van het bataljonsvak wordt niet gerept. Langzaam kwam echter een reactie op gang. Bij de omsingeling van enkele huizen in Wadas werden op 29 oktober vier leden van de *Hizboellah* neergeschoten en drie leden gevangengenomen. Een patrouille vanuit Krawang naar Wadas schoot vijf Indonesiërs, die een brug saboteerden, neer en bij vuurcontact met een vijandelijke bende van honderd man vielen veertig doden. In de *kampong* Tanggoeloen liep een patrouille op 10 november tegen een bende van bijna driehonderd man aan, waarvan zij vijfenzeventig personen neerschoten. Een zuiveringsactie van vier pelotons tegen de *kampong* Tjidjangkar op 18 november werd zelfs ingeleid door een bombardement en beschieting uit vliegtuigen. De vijand had zich echter al teruggetrokken. Op 20 november werden aan de bataljonscommandant zeventig man paratroepen ter beschikking gesteld om de vijand beter te kunnen bestrijden. Twee para's sneuvelden echter op 25 november bij een nachtelijke zuiveringsactie nabij Bajoer. De para's namen daarna op 29 november deel aan een actie 'Vlag', waarbij Telegasari en de omgeving daarvan werd afgesloten en uitgekamd. Begin december waren er zuiveringsacties bij Rawamerta, ten noorden en noordoosten van Tjikampek én bij Soekatani en Rawagempol. Nabij Tjikampek werden toen zeventig *lasjkaren* 'buiten gevecht gesteld'. Het was, getuige de melding van 28 november, ook bijzonder moeilijk om vijandelijke groepen tot een gevecht te dwingen. Bijna alle patrouilles meldden dat de vijand zich altijd zeer snel terugtrok om een gevecht te ontgaan. En gebrek aan troepen maakte een afsluiting van een bepaald gebied praktisch onmogelijk. Door de grote uitgestrektheid van het gebied waren konden de vernieling van vele wegen en bruggen en het opbreken van spoorlijnen niet worden voorkomen.¹²¹

De contouren voor de zuivering van het noordelijke gedeelte van het bataljonsvak werden begin december duidelijk. Op 5 december wordt het desbetreffende bevel van de brigade vermeld en op 6 december het bevel van de bataljonscommandant. Bij het brigadebevel werd nog vermeld dat de chef van de Generale Staf op het Algemeen Hoofdkwartier een bespreking hield over deze

¹²⁰ Ibidem, 12 oktober-2 december 1947. Een *loerah* was/is een dorps hoofd.

¹²¹ Ibidem, 29 oktober- 8 december 1947.

In een Dagelijks operatief rapport van de 2^e Infanterie Brigade Groep van 12 december en een overzicht van de acties van het leger in Indië van 13 december is op 8 december bij de 2^e Brigade al sprake van de zuivering van zeven *kampongs* zowel ten westnoordwesten van Tjilamaja en ten zuidwesten van Tjikampek, waarbij vijandelijk vuur werd ontvangen en de vijand twaalf doden en drie gevangenen verloor.¹²³

Wat meer specifiek over de moeilijkheden van het 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie was een op 22 december aan de commandant West-Java gezonden overzicht van de meldingen van de 2^e Infanterie Brigade groep over de periode 27 september-9 december inzake vijandelijke infiltraties en activiteiten in het Noordelijk bataljonsvak van het 3-9 RI. Vanaf 18 oktober maakten ‘sterke’ infiltraties vanuit Soemedang ‘plotseling’ een einde aan de zeer rustige toestand in het vak van het 3-9 RI. De verblijfplaats van de bendes kon tot 1 november ondanks het gebruik van spionnen en intensieve patrouillegang niet worden vastgesteld. Het gehele vak van het 3-9 RI werd op 8 november als onveilig omschreven en op 13 november was het noordelijk gedeelte geheel geïsoleerd, alle toegangswegen naar Tjilamaja waren versperd en opgebroken. Normale patrouillegang richtte weinig uit tegen de vijandelijke troepenconcentraties, omdat iedere patrouille ‘wat terreinomstandigheden, sterkte en bew[apening] betreft, steeds verre in de minderheid [was]’. De *Hizboellah* zou in dit gebied het pad voor de TNI hebben geëffend. De schrijver stelt dat vanaf 15 oktober aanzienlijke vijandelijke groepen binnen enkele dagen het toen nog rustige gebied waren binnengekomen en daarna het gebied Rengasdengklok – Telegasari – Tjilamaja door de stelselmatige vernielingen van bruggen en wegen binnen enkele weken volkomen hadden geïsoleerd. Pogingen om deze toestand te beëindigen faalden door gebrek aan troepen. Het 3-9 RI was ook ver onder zijn organieke sterkte. Het vormen van een brigadereserve was door steeds gewijzigde hergroeperingsplannen en de uitgestelde aankomst van een infanteriebataljon voor het gebied Cheribon tot begin december niet mogelijk gebleken. Vanaf 4 december konden echter troepen ter ondersteuning van het 3-9 RI worden vrijgemaakt en bovendien was de commandant van dit bataljon er zelf in geslaagd om gedurende twee weken de beschikking over twee pelotons paratroepen te verkrijgen. Veertien dagen achtereenvolgende de schrijver echter te kort voor afdoende resultaten in dit uitgestrekte en moeilijke terrein. Meerdaagse patrouilles zouden niet verantwoord zijn en

¹²² Ibidem, 5-6 december 1947.

¹²³ ‘Dagelijks operatief rapport van 11 december 1947’ van de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade Groep dd. 12 december 1947 en ‘Overzicht nr. 131 van de acties op Java en Sumatra en in de overige gebieden van Ned-Indië’ van het Kantoor Operatiën van het Algemeen Hoofdkwartier van het KNIL/KL dd. 13 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nrs. 2267 en 869.

nachtpatrouilles hadden door een perfect waarschuwingssysteem van de vijand geen enkel effect.¹²⁴

In het door de Legervoorlichtingsdienst uitgebracht communiqué van 22 december werd over de voorgeschiedenis van de actie het navolgende gezegd:

‘dat er in de eerste maanden na de politionele actie in dit gebied betrekkelijke rust heerste. Langzamerhand echter had infiltratie van republikeinse benden plaats, die ... de hele bevolking van het Krawangse onder dwang wisten te brengen. Toen deze organisatie zich krachtig genoeg achtte, ging zij tot openlijk verzet over. Op grote schaal werden bruggen, wegen, rijstpellerijen en spoorlijnen vernield. ... Ieder, die niet ten volle medewerkte, liep gevaar ... Uit de stuw bij Balahar in de Tjitaroem werden 28 onthoofde lijken gevist. Een schrijver van de republikeinse wedana werd ontvoerd en moest verschillende executies bijwonen [en] ... wist ... te ontvluchten. Eén slachtoffer werd niet ‘behoorlijk’ vermoord (de nekslag kwam niet geheel goed aan) en wist ... zich zwemmend te redden en meldde zich bij de dichtstbijzijnde Nederlandse post. In vele kali’s meer naar de kust werden eveneens talrijke onthoofde lijken aangetroffen.’¹²⁵

Samenvattend kan worden gesteld dat de situatie in de laagvlakte van Krawang al complex was voordat de Nederlandse troepen daar verschenen. De strijd om deze plaats tussen het republikeinse leger en de *lasjkaren* in april 1947 is daarvoor een sterke indicatie. Het grote aantal strijdgroepen eveneens. Na de Eerste Politionele Actie werkte de bevolking aanvankelijk mee met het Nederlandse gezag. Het gebied waar het 3^e Bataljon van het 9^e Regiment Infanterie het gezag over moest uitoefenen was wel erg groot en bemoeilijkte de intensieve patrouillegang. Het republikeinse leger was uiteengeslagen en de diverse strijdgroepen waren kennelijk in verwarring. Tot half september was volgens het 3-9 RI slechts sprake van een verzetshaard over de Tjitaroem bij Pangkalan, kennelijk de C- of Jakarta-brigade van de *Divisi Gerilja Bamboe Roentjing* cq. ‘17 Augustus Divisie’, en daartegen werd door het Basiscommando Batavia opgetreden.

Na enig verzet van september op oktober liep de situatie vanaf half oktober echter uit de hand. De verschijning van TNI-troepen werkte kennelijk als een katalysator. Allerlei strijdgroepen sloten zich daarbij aan en vele andere strijdgroepen, ook van over de Tjitaroem, werden zelf weer actief. Het gevolg was een explosie van incidenten. Inheemse met de Nederlanders samenwerkende bestuurs-ambtenaren werden geïntimideerd, ontvoerd of vermoord. Vele plaatsen en ondernemingen werden beschoten en aangevallen. In december waren nog maar enkele cultuurondernemingen actief en was het merendeel van de rijstpellerijen in deze belangrijke ‘rijstschuur’ vernield. Veelvuldig werden

¹²⁴ Brief, met een overzicht van de ‘Meldingen van Staf 2^e Infanterie Brigade groep inzake vijandelijke infiltraties en activiteiten in het Noordelijk bataljonsvak van het 3-9 RI’ als bijlage, van de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade groep aan de commandant West-Java dd. 22 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2267.

¹²⁵ ‘De schoonmaak in het Krawangse. Ongeveer 200 bendeleden neergeschoten’ in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 22 december 1947. Voor een eerder vermelding van het Legercommuniqué zie bladzijde 27. Een *wedana* was/is een lagere inheemse districtsbestuurder.

wegen en spoorwegen grondig geblokkeerd of onderbroken en werden telefoonlijnen doorgesneden. Politieposten werden teruggetrokken en enkele keren verdween de bezetting van een bepaalde politiepost zelf. De bevolking was op de vlucht geslagen en vele *kampongs* waren verlaten. Cribb's kwalificatie van de *lasjkaren* als de belangrijkste nationalistische strijdmacht in de omgeving van Batavia wordt door diverse rapporten van Nederlandse burgerlijke en militaire instanties echter niet onderschreven. Evenmin wordt het beeld in de literatuur van een late militaire reactie in de vorm van een groot contraguerrillaoffensief, dat pas in december plaats vond, door deze stukken bevestigd. Van slechts bivakverdediging, een opsluiten in vaste posten of een gepland terugtrekken uit het noordelijke gedeelte van het gezagsgebied van het bataljon was niet of niet geheel sprake. Wel was sprake van een meermalen genoemd, door vijand stelselmatig geïsoleerd gebied in het noorden van het bataljonsvak. In het oorlogsdagboek van het 3-9 RI is echter al vanaf eind oktober sprake van tegenacties. In november vielen bij diverse patrouilles en zuiveringsacties toch al meer dan honderd Indonesische slachtoffers, terwijl de vijand zich toch altijd snel terugtrok om een gevecht te ontgaan. Het mogelijk te spaarzame karakter van dergelijke acties hing kennelijk samen met een meerdere malen vermeld tekort aan troepen. De organieke sterkte van het bataljon was niet geheel duidelijk. Bij uitzending ontbraken zevenenvijftig dienstplichtigen. De kwalificatie 'ver onder de organieke sterkte' van de brigade van 22 december lijkt, tenzij in Indië nog meer dienstplichtigen uitvielen, een beetje overdreven. Na het verschijnen van versterkingen eind november of begin december stond het bataljon in ieder geval gereed om de contraguerrilla te intensiveren.

Over het verschijnen van de para's als versterking voor het 3-9 RI heerste kennelijk enige onduidelijkheid. Het oorlogsdagboek van het bataljon spreekt al op 18 november van zeventig para's, terwijl de brigade op 22 december repte van een bataljonscommandant, die zelf twee pelotons paratroepen had verkregen. Opvallend is de vermelding in een ReComBA-rapport van een bezoek van de Legercommandant aan de regio op 2 december en de door hem beloofde versterkingen. In de andere geraadpleegde archiefstukken wordt een dergelijk bezoek niet vermeld. Hetzelfde is het geval met de mededeling in het oorlogsdagboek van het 3-9 RI op 5 december, dat de chef van de Generale Staf op het Algemeen Hoofdkwartier een bespreking over de komende zuivering in het noordvak van het bataljon zou hebben gehouden. Ook daarvan wordt in de andere geraadpleegde archiefstukken geen melding gemaakt. Dit zouden blijken kunnen zijn van het belang dat de Legerleiding hechtte aan rust in de laagvlakte van Krawang.

Rawahgedeh wordt enkele keren vermeld in verband met daar aanwezige republikeinse troepen en strijdgroepen. In een rechercherapport was daarnaast nog sprake van een opsturen van munitie naar dit dorp. Kapitein Lukas Kustario van de TNI, die eerder werd omschreven als 'zeer capabel' en

‘zeer populair’ komt verderop aan de orde.

De actie

In dit deel van het hoofdstuk wordt getracht om te achterhalen wat eigenlijk er op 9 december 1947 bij Rawahgedeh is gebeurd. Hiervoor wordt eerst gekeken naar diverse toenmalige bronnen, militair, justitieel en ontstaan als gevolg van de bemoeienis van de Commissie van Goede Diensten van de Verenigde Naties (CGD). Daarna worden naast de *Excessennota* enkele bronnen uit de jaren negentig van de vorige eeuw behandeld, een pamflet, enkele televisie-uitzendingen, een kranten-interview en een historische publicatie over de speciale troepen in Indië tijdens het conflict.

De vermoedelijk eerste vermelding over het gebeurde te Rawahgedeh in militaire rapporten werd aangetroffen in het oorlogsdagboek van het 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie. De melding is vrij kort:

‘Door de 3^e compagnie werd een zuiveringsactie ingezet tegen kpg. Rawahgedeh (5393). Aan vijandelijke zijde werden 150 doden geteld. Er werden 8 personen gevangen genomen. Genoemde kampong bleek volledig republikeins, hetgeen o.m. bleek uit de rood-witte vlaggen waarmede verschillende huizen waren getooid en uit documenten en artikelen die op de gedode tegenstanders werden aangetroffen’.¹²⁶

In het Dagelijks operatief rapport van 11 december 1947 van de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade Groep, opgemaakt op 12 december, is op 9 december sprake van een ‘Zuiveringsactie tegen kpg. Rawahgedeh van 00.30 tot 15.00 uur door ± 90 man’. Genoemd werden een vertrekpunt en het aan diverse kanten afsluiten van het dorp. Vluchtende vijandelijke groepen werden door de zuidelijke afsluiting onder vuur genomen en trokken zich weer in de *kampong* terug. Om kwart over zes werd de *kampong* met mitrailleurvuur ‘bestookt’ en daarna gezuiverd. Aan de vijandelijke verliezen werd nu een zwaar gewonde Brits-Indiër toegevoegd. Als extra details worden nog een buit van diverse bescheiden, een republikeins stempel van de *loerah* en lidmaatschapskaarten van republikeinse strijdorganisaties vermeld.¹²⁷

Het eerdergenoemde overzicht van de acties van het leger in Indië van 13 december voegt slechts een beschieting door mortieren toe.¹²⁸

De reeds vermelde rapporten, getiteld ‘Overzicht en ontwikkeling van de toestand’, van de afdeling

¹²⁶ ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI]’, 9 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280.

¹²⁷ ‘Dagelijks operatief rapport van 11 december 1947’ van de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade Groep dd. 12 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nrs. 2267. Het uitgangspunt en de plaatsen waar het dorp afgesloten diende te worden, worden aangeduid met op ontbrekende militaire – of stafkaarten voorkomende nummers.

¹²⁸ ‘Overzicht nr. 131 van de acties op Java en Sumatra en in de overige gebieden van Ned-Indië’ van het Kantoor Operatiën, Algemeen Hoofdkwartier KNIL/KL dd. 13 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nrs. 869.

Generale Staf van de Territoriaal - tevens Troepencommandant West-Java zijn enigszins onduidelijk. Het rapport van 12 december over de periode van 8 tot 11 december vermeldt de actie van 9 december niet. Dat gebeurt pas in het rapport van 16 december handelende over de periode van 11 tot 15 december. Zo zouden, onder de kop 'Militair', 'in het onrustgebied aan de benedenloop van de Tjitaroem ... de eigen reacties ... thans diepe gaten in de vijandelijke gelederen' slaan. Als voorbeeld wordt Rawahgedeh genoemd. Deze 'geheel Rep[ublikeinse]' *kampong* was grondig gereinigd. Het vijandelijke verlies van honderdvijftig doden en acht gevangenen, de zwaar gewonde Brits-Indiër, de rood-wit getooide huizen, de *loerah* met een republikeins stempel en de lidmaatschapskaarten van strijdorganisaties onder de bevolking passeren ook hier de revue. Het rapport van 23 december, dat de periode van 18 tot 22 december behandelt, verwijst voor de situatie in het Krawangse naar de 'bijzondere meldingen hieronder' oftewel 'Bijlage A betreffende de acties in het Krawangse over het tijdvak van 8 t/m 17 december 1947'. Dit is een uittreksel uit het desbetreffende verslag van de commandant van 3-9 RI en betreft voornamelijk de zuiveringsactie in het Noordvak van het bataljon, die op 10 december begon. Over Rawahgedeh wordt hier het volgende gerapporteerd:

'Door C.-3-3-9 RI werd op 9 december 1947 een zuiveringsactie ingezet tegen kpg. RAWAHGEDEH (5393). Deze kpg. werd grondig afgesloten en doorzocht, waarbij meermalen vanuit de kpg.rand vijandelijk vuur werd ontvangen. Bij een door ons hierop uitgebracht vuur werden meerdere bendeleden gedood, terwijl de rest trachtte te vluchten. Deze werden opgevangen door de afsluitingsgroepen. In totaal werden aan 's vijands zijde 150 doden gemaakt, terwijl 8 personen werden gevangen genomen, w.o. 1 Brits-Indiër'.

Deze bijlage is niet gedateerd en van het verslag van de commandant van het 3-9 RI is ook geen datum bekend.¹²⁹

In een 'Kort Overzicht Actie N.-vak 3-9 RI van 9 t/m 15 dec. 1947', opgemaakt door de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade Groep op 18 december, is sprake van een zuivering van Rawahgedeh door een 'Det[achment] Krawang-Walahar-Rengasdengklok. 00.30-15.00 uur'. Er waren vier groepen, die het dorp afsloten. Vluchtende groepen werden door de zuidelijke afsluitingsgroep onder vuur genomen. Ook hier werd om kwart over zes de *kampong* bestookt met mitrailleurvuur en wel door de groepen 1 en 2. De *kampong* werd daarna gezuiverd door groep 1. De vijand verloor weer honderdvijftig doden en acht gevangenen. Over gewonden of de samenstelling van de vier groepen werd niets gezegd.¹³⁰

Het reeds genoemde communiqué van de Legervoorlichtingsdienst van 22 december deelde over

¹²⁹ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2920. Het 3-3-9 RI is de 3e Compagnie van het bataljon.

¹³⁰ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 207. Ook hier worden uitgangspunt en opmarsroutes naar het dorp aangeduid op ontbrekende militaire - of stafkaarten voorkomende nummers. Dit overzicht werd, als bijlage bij een brief, van de 2^e Infanterie Brigade Groep aan de Chef van de Generale Staf gezonden. De actie voor de zuivering van het noordvak van het bataljon begon overigens op 10 december. Zie bladzijde 58 e.v.

Rawahgedeh het volgende mee:

‘Op 9 december ... kwam vast te staan dat kampong Rawahgedeh het centrum van de bendeactiviteit was. ... De bendeleden kwamen bij groepjes van 10 de kampong uit en openden op verschillende plaatsen het vuur. 150 van hen werden neergeschoten en 9 gevangen genomen. o.w. een Indiër, vermoedelijk een lid van de Internationale Brigade. Bij huiszoeking in de kampong werden republikeinse stempels en lidmaatschapskaarten van strijdgroepen gevonden. De zwaarste wapens, die bij deze actie aan Nederlandse zijde zijn ingezet, waren 3 inch mortieren’.¹³¹

Een memorandum van de Indonesische of republikeinse delegatie bij de Commissie van Goede Diensten van de Verenigde Naties (CGD) van 24 december 1947 gericht aan de CGD over ‘incidenten bij Rawagede’, luidde internationale bemoeienis met het gebeurde in. De CGD trachtte met de situatie op Java, Sumatra en Madoera bekend te raken door het onderzoek van door Nederland en de republiek aangedragen specifieke situaties. Met het memorandum meldde de republiek Rawahgedeh aan als voorwerp voor dergelijk onderzoek. Het memorandum zelf rept met verwijzing naar Nederlandse militaire acties in en rond Rawahgedeh tussen 9 en 12 december, over vele slachtoffers onder de bevolking en over het afbranden van diverse huizen. Eén van de bijlagen bevat een verklaring van het republikeinse ministerie van Voorlichting, waarin sprake is van ‘the killing of more than 300 civilians and the wounding of 200 other civilians’ en van ‘the most brutal use of force’. Een andere bijlage bevat een verklaring van een met initialen aangeduid persoon, die twaalf lijken in het dorp en zestig lijken bij het station had gezien. De zestig man zouden in een rij zijn opgesteld en daarna met een machinegeweer of machinegeweren gedood. Uit andere betrouwbare bronnen had deze getuige vernomen dat driehonderdtwaalf man zouden zijn doodgeschoten. De volledige mannelijke bevolking van het dorp zou, voor zover het hen niet was gelukt om te ontsnappen, zonder uitzondering zijn doodgeschoten.¹³²

De CGD selecteerde vervolgens Rawahgedeh als voorwerp van onderzoek en stelde een onderzoeksteam samen, op verzoek van de Nederlandse delegatie zonder een republikeinse vertegenwoordiger. Op 3 januari 1948 diende de Nederlandse delegatie bij de CGD een memorandum in, waarin zij de republikeinse versie van 24 december op allerlei punten gedetailleerd weersprak. Zo zou eerder diverse malen vanuit Rawahgedeh op Nederlandse patrouilles zijn gevuurd. Na de omsingeling van het dorp in de vroege ochtend van 9 december zou door groepen mannen, die geen uniform droegen, het vuur op de Nederlandse troepen zijn geopend. De sterkte van de Nederlandse troepen was negentig en niet driehonderd man en zij beschikten over

¹³¹ ‘De schoonmaak in het Krawangse. Ongeveer 200 bendeleden neergeschoten’ in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 22 december 1947. Voor eerder vermeldingen van het Legercommuniqué zie de bladzijden 27 en 43.

¹³² Archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken, BZ 1945-1954, (inv.)nr. 26979.

twee-inch mortieren. Reagerend op de bijlagen van het republikeinse memorandum werd het navolgende geconstateerd:

- de actie bij Rawahgedeh begon op 9 december om 5.30 uur en eindigde dezelfde dag om 13.00 uur. Dit betrof weer het voor de buitenwacht onduidelijke onderscheid tussen de actie bij Rawahgedeh en de operatie voor de zuivering van het noordvak van het 3-9 RI.
- het aantal direct na de actie getelde doden bedroeg honderdvijftig. Enige onschuldige personen konden daarnaast ten gevolge van vuurgevechten tussen Nederlandse patrouilles en de andere partij zijn omgekomen.
- acht tot tien huizen brandden af als gevolg van Nederlands mortiervuur.
- er zou geen sprake zijn van executies bij het station. Daar waren hoogstens vijftien en niet zestig man gedood door een Nederlandse patrouille nadat door mensen daarvandaan op hen was geschoten. Ook van een opstellen in rijen was geen sprake.
- onder de doden waren geen vrouwen of kinderen. Het sprak vanzelf dat Nederlandse troepen ook nooit zouden schieten op dorpsbewoners, die rustig op hun plaats bleven.

De term 'liquidated', in een bijlage bij het Indonesische memorandum met een Engelse vertaling van het legercommuniqué van 22 december, werd niet tegengesproken.¹³³

Het 'Rawahgedeh Observation Team' van de CGD bestond uit brigadegeneraal Neylan, majoor Deckers en luitenant-kolonel Dixon, achtereenvolgens afkomstig uit Australië, België en de Verenigde Staten. Er waren verder nog een secretaris en diverse militaire assistenten. Omdat een republikeinse vertegenwoordiger ontbrak, nodigde het team geen Nederlandse vertegenwoordiger uit om hen te vergezellen. Het onderzoek bestond uit een vergadering met de Indonesische delegatie bij de CGD, een bezoek aan het gebied en interviews met getuigen en andere betrokkenen, onder meer majoor Wijnen en een sergeant uit diens compagnie. Deze activiteiten vonden plaats van 2 tot 6 januari in Batavia, Krawang en Rawahgedeh.¹³⁴

De actie, het 'zuiveren' van het dorp, vond plaats na overleg van de commandant van de te Krawang gelegerde 3e Compagnie van het 3-9 RI, majoor Wijnen, met zijn bataljonscommandant, luitenant-kolonel R. Boer. In de nacht van 8 op 9 december 1947 werd een strijdmacht van deze 3e Compagnie van Krawang naar het vertrekpunt voor de actie vervoerd. De strijdmacht werd, om het dorp in te sluiten, verdeeld in drie groepen. Er was een noordelijke groep van dertig man met twee sergeanten, een oostelijke groep van achttien tot twintig man met twee officieren, inclusief Wijnen, en een zuidelijke groep van dertig man met een sergeant-majoor. Om half zes 's ochtends hadden deze groepen hun positie bereikt en begon de aanval. Twee twee-inch mortieren van de oostelijke

¹³³ Archief Buitenlandse Zaken, BZ 1945-1954, (inv.)nrs. 26981 en 22829.

¹³⁴ 'Report of the Rawahgedeh Observation Team', pagina 1, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 590.

groep vuurden elk zes granaten af op de *kampong* en de groep rukte daarna op naar het dorp. Door modder en onbegaanbare paden ging de opmars zeer traag. Een aantal Indonesiërs met veertig tot zestig geweren en een automatisch wapen zou op deze groep hebben gevuld toen die het dorp naderde. Tegen één uur 's middags was de mars naar en door het dorp voltooid. De aanvallers leden geen verliezen en geen enkel dodelijk wapen werd ontdekt. Het aantal gedode Indonesiërs zou variëren van honderdvijftig volgens Nederlandse bronnen tot 433 volgens een Mohammedaanse priester uit Rawahgedeh. Vijftien naar het noorden vluchtende dorpsbewoners zouden zijn opgevangen door Nederlandse soldaten. Een Indonesische getuige uit Krawang verklaarde tegenover het onderzoeksteam, dat ten noorden van Rawahgedeh bij Djamantri zeven Indonesiërs met lange haren en zwarte kleren met een machinegeweer waren neergeschoten, omdat zij kennelijk TRI-soldaten waren. Dit werd door Wijnen en één van de sergeants van de noordelijke groep ontkend. Deze verklaarde na de order tot verzamelen twaalf of dertien man aan de compagniescommandant te hebben overgedragen bij het verzamelpunt aan de westelijke kant van het dorp. Majoor Wijnen verklaarde dat hij daarna alle gevangenen had ondervraagd en vier daarvan had laten neerschieten, omdat het Indonesische soldaten waren. Acht gevangenen had hij doorgestuurd naar het bataljonshoofdkwartier in Tjikampek. Er zou sprake zijn van vier gewonden. Vrouwen, kinderen en oudere mannen werden niet gedood. Zij zouden volgens het onderzoeksteam zijn afgezonderd van degenen, die moesten worden gedood.¹³⁵

In een operatief rapport van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger en de Koninklijke Landmacht van 5 maart 1948 wordt Rawahgedeh besproken in verband met de vijandelijke concentratie, die zich in het gebied Rengasdengklok-Telegasari-Tjilamaja had genesteld en dit gebied onbereikbaar had gemaakt. Na diverse andere acties tegen deze vijandelijke concentratie kwam Rawahgedeh op 9 december 'aan de beurt'. De 'bende' zou de *kampong* in zijn gemanoeuvreed. Vervolgens werd het dorp door een negentig man sterke afdeling aan de noord-, oost- en zuidzijde afgesloten, terwijl de westzijde door twee mitrailleurs 'volkomen' werd beheerst. Daarna werd de *kampong*, na inleidend mortiervuur, 'gesweept'. De honderdvijftig vijandelijke doden en acht gevangenen, de zwaar

¹³⁵ Ibidem, 6-8. De aanduiding van het Indonesische leger met TRI klopt niet. Sinds 3 juni 1947 was al sprake van de TNI. Luitenant-kolonel Dixon verklaarde eerder in een voorlopig rapport, dat vrouwen, kinderen en oude mannen waren afgezonderd om alle anderen neer te kunnen schieten. Volgens de (ex-)consul-generaal van de Verenigde Staten in Batavia, Walter A. Foote, was Dixon zeer republikeinsgezind. De verklaring over het neerschieten van iedereen behalve vrouwen, kinderen en oude mannen achtte deze republikeinse propaganda. Evenmin geloofde Foote in Nederlandse officieren, die zouden erkennen Indonesische soldaten neer te hebben laten schieten. Telegram van C. Livengood aan minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten dd. 8 januari 1948 en 'Office Memorandum' van Foote aan functionarissen op het State Department dd. 12 januari 1948, in: Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Collectie Cees Wiebes, doos 13, dossier 5. Foot was echter pro-Nederlands. Zie Frances Gouda met Thijs Brocades Zaalberg, *American Visions of the Netherlands East Indies/Indonesia. US Foreign Policy and Indonesian Nationalism, 1920-1949* (Amsterdam 2002) 169-173. Gouda schrijft ook dat Foote ontslag nam als consul-generaal in oktober 1947 en dat Livengood hem opvolgde. Zie aldaar, 196. Toch afficheerde Foote zichzelf op 12 januari 1948 in het genoemde memorandum als consul-generaal.

gewonde Brits-Indiër en de rood-wit getooide *kampong* worden ook hier vermeld. De actie tegen de vijandelijke concentratie zou worden voortgezet.¹³⁶

Een laatste bron uit de jaren veertig is een notitie van een medewerker van de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië te Batavia, vermoedelijk mr. J.E.K. Bondam, van 27 juli 1948. Deze notitie had Bondam opgesteld na lezing van een dossier over de actie bij Rawahgedeh. Hierin komt een totaal andere weergave van het gebeurde voor. Over de actie en de daaropvolgende rapportage door het onderzoeksteam van de CGD schreef hij het navolgende:

‘Wijnen heeft opdracht ontvangen van zijn bat.cdt. over-
ste Boer : ruim weerstand Rawagede op

Rawagede is een kampong van waar uit regelmatig
beschietingen plaatsvonden. ...

9 Dec. Om zes uur 's morgens was de kp. ingesloten
en men is toen met een troep van 35 man onder
luitenant ... voorwaarts gegaan.

Men heeft toen 8 á 9 maal een troep van ±
12 man ter plaatse geëxecuteerd. Volgens W.
zijn in alle gevallen de noodige waarborgen genomen
dat men geen ‘goede’ elementen in de executies
betrok. Alle geëxecuteerde personen hadden
lange haren, geen dikke eeltlaag op handen en voeten,
zij waren allen in het bezit van papieren van de
Hizboellah en soortgelijke organisaties.

...

Tenslotte is nog een groepje van 7 á 10 personen
geëxecuteerd die in handen van segt ...

[was] gevallen. Ook deze groep was aan-
vankelijk groter, doch daarvan is er een aantal na
onderzoek vrijgelaten.

Deze laatste executie, die is bijgewoond door een
Inlandsche getuige (relatie van i[nspecteur] v[an] p[olitie] Berrethij
en zelf op zijn beurt aangehouden door de extremisten
zou volg. dag worden afgemaakt) is eige[n]lijk het
‘ongeluk’ van Wijnen geworden.

Nadat hij in overleg met overste Boer eerst
alles had ontkend tegenover de C.v.G.D.
is, met medeweten van Wijnen het
Memorandum van 3 januari opgemaakt

¹³⁶ ‘Operatief rapport KNIL\KL 28-11-47 t/m 11-12-47’ in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 321.

Vervolgens heeft een afdeeling van de C.G.D.
een onderzoek ter plaatse gehouden en toen is Berrethy,
die een goede beurt wou maken, met zijn getuige
op de proppen gekomen.
Daardoor is de zaak aan het rollen gegaan
...
Beroerd is natuurlijk dat maj. Wijnen tegenover
de C.G.D. de juiste toedracht heeft verzwegen
en feitelijk heeft moeten verzwijgen’.

Bondam memoreerde in deze notitie ook de eerdergenoemde achtentwintig onthoofde lijken bij de Balahar dam en constateerde tegen het einde van zijn notitie dat ‘wij’ een C.G.D. eigenlijk nooit hadden moeten aanvaarden en dat ‘we’ nu met de brokken zouden zitten.¹³⁷ Wijnen’s opdracht klinkt weinig subtiel. Het ontbreken van een eeltlaag op de handen werd wel vaker als één van de selectiecriteria gebruikt om op het platteland Indonesische militairen en leden van strijdgroepen van de bevolking te onderscheiden.¹³⁸

Daarna kwam de actie bij Rawahgedeh, behalve in de *Excessennota*, later nog een aantal keren naar voren. Zij figureerde in een in 1994 in het Gelderse dorp Wamel verspreid en toen in de lokale pers vermeld vlugschrift, in enkele televisie-uitzendingen in 1994 en 1995, in artikelen in de landelijke pers in augustus 1995 en in 1999 kwam zij voor in J.A. de Moor’s boek over de speciale troepen in Indië.

De *Excessennota* kwam in de inleiding al aan de orde. In de archiefbescheiden van Stuurgroep en Coördinatiegroep Excessennota Indonesië 1945-1950 werd geen informatie aangetroffen, die het aantal van twintig executies onderbouwt.¹³⁹ Bovendien hadden beide groepen beter kunnen weten, want de bovengenoemde notitie van 27 juli 1948 bevindt zich in het archief van de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië bij de naderhand bijeengebrachte stukken betreffende het archiefonderzoek in 1969 naar de excessen begaan door Nederlandse militairen in het voormalige Nederlands-Indië in de periode 1945-1950. Daaruit werd later in dat jaar informatie

¹³⁷ Notitie ‘Zaak majoor Wijnen’ van 27 juli 1948, in: NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1304. De procureur-generaal, mr. H.W. Felderhof, omschreef Bondam zelf als zijn medewerker in een brief aan de (Hoofd)officier van Justitie te Bandoeng dd. 12 januari 194(8?). Zie NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 1075. In de Cumulatieve digitale index op de 20 delen van de Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950 staat Bondam vermeld als advocaat-generaal te Batavia. Zie ‘Onderzoek - Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950 - Cumulatieve digitale index’. *Instituut voor Nederlandse Geschiedenis*. Z.d. <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Nederlands-indonesischeBetrekkingen1945-1950/CumulatieveIndex> (22 juni 2007). Het dossier werd bij archiefonderzoek niet aangetroffen, noch in de archieven van de Indische strijdkrachten noch in het archief van de procureur-generaal. Voor een eerdere vermelding van de lijken bij de Balalah dam zie bladzijde 27.

¹³⁸ Scagliola, *Last van de oorlog*, 42.

¹³⁹ NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nrs. 11993-12022.

geput voor de *Excessennota*.¹⁴⁰

Het in Wamel verspreide anonieme vlugschrift noemt enkele aspecten van wat mogelijk in Rawahgedeh gebeurde, zoals het schieten op Nederlandse troepen vanuit dit dorp, de insluiting voor het ochtendgloren en het met mortieren openen van het vuur op het dorp. Het vlugschrift werd hier verspreid omdat vele soldaten de 3^e compagnie uit dit dorp afkomstig zouden zijn. In een aan ‘deze kwestie’ gewijde uitzending van het IKON-programma *Vesuvius* in november 1994 kwamen voormalige soldaten van de 3^e Compagnie aan het woord. Zij ontkenden dat ‘er op grote schaal oorlogsmisdaden’ waren gepleegd.¹⁴¹

Een gesproken woord over het gebeurde is afkomstig uit Rawahgedeh zelf en dateert uit 1995. Toen werd op 15 augustus op de commerciële televisiezender RTL 4 een documentaire, getiteld *Excessen van Rawahgedeh*, uitgezonden. Enkele dorpsbewoners, twee dames en drie heren, en voormalig TNI-militair Lukas Kustario vertelden daarin over de Nederlandse overval. Kustario sprak in het Nederlands en omschreef zichzelf als kapitein en compagniescommandant in de *Siliwangi*-divisie. De overval vond plaats op een dinsdag. Het regende heel hard van ’s ochtends vroeg tot laat in de middag. De vorige dag meende één vrouw al te hebben gehoord dat het dorp zou worden omsingeld. Om zes uur begon het schieten. Mensen sloegen op de vlucht en verborgen zich in het dorp of bij de *kali*. De Nederlandse militairen zochten volgens bijna alle getuigen naar ‘meneer Lukas’, maar die was er niet. Ook vroegen zij waar de mannen waren. Volgens één man hadden de Nederlanders speurhonden meegenomen. De mensen, die zich bij de *kali* hadden verstopt, werden daar weggehaald en bij een hek op een rij gezet. Zij moesten toen hurken. Eén man, die zichzelf als vrijheidsstrijder omschreef, verwachtte gevangen genomen te worden. Er werd echter tot drie geteld en toen werden ze met een brengun neergeschoten. Een andere man sprak over het één voor één neerschieten van in een rij opgestelde mensen en over het neerschieten van mensen tussen vijftien en de zestig jaar oud. De Nederlanders waren erg wreed. Ze schoten ook gewone burgers dood en niet alleen soldaten. Overal zouden doden liggen, bij de *kali* en verspreid op de erven. Bij het hoofdkwartier lagen volgens één vrouw tachtig doden en bij de waterput zestig doden, in rijen van twintig. De Nederlanders vertrokken om twee uur.¹⁴²

¹⁴⁰ Zie NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nrs. 1284-1329.

¹⁴¹ Parsifal, [*Vlugschrift*] *Wamel Rawa Gedeh* (Z.p. 1994) en Scagliola, *Last van de oorlog*, 113 en 379, noot 26. Dit vlugschrift en enkele desbetreffende krantenartikelen werden deze auteur op 14 april 2007 toegezonden door mevrouw S. Scagliola. Het is niet duidelijk of met ‘deze kwestie’ Rawahgedeh of het vlugschrift in Wamel wordt bedoeld.

¹⁴² Karin van Coeverden en Alfred Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*. RTL 4 (Z.p. uitgezonden 15 augustus 1995) en Scagliola, *Last van de oorlog*, 114. Uitgeschreven teksten van de RTL 4-documentaire ontving de auteur op 14 april 2007 van mevrouw S. Scagliola. De natte moesson duurt op Java doorgaans van oktober tot mei en kan gepaard gaan met zware regens. Zie Geert Jan van Oldenborgh, ‘De moesson is niet te verslaan’. *KNMI*. 11 november 1997. http://www.knmi.nl/~oldenbor/Correlations/nino_java.html (15 mei 2007).

In een in het *NRC Handelsblad* op 15 augustus gepubliceerd interview sprak Kustario nog over meer dan honderd Nederlandse soldaten, die Rawahgedeh voorafgaand aan de overval wel vijf dagen en nachten onder vuur zouden hebben genomen. Zelf zat hij met ongeveer dertig man even buiten het dorp. De Nederlanders drongen volgens Kustario het dorp in de avonduren binnen en vertrokken weer de volgende morgen om drie uur. Daarna troffen hij en zijn mannen overal lijken aan, onder meer bij het dorps huis en in en langs de *kali*. Het waren alleen mannen. Vuur van Nederlandse troepen dwong hen echter tot terugtrekken.¹⁴³

De Moor is de enige auteur, die de actie bij Rawahgedeh ook daadwerkelijk in een publicatie beschreef. Hij deed dat in zijn boek de speciale troepen in Indië uit 1999. De gegevens hiervoor ontleende hij aan het eerdergenoemde ‘Kort[e] Overzicht Actie N.-vak 3-9 RI van 9 t/m 15 dec. 1947’ van 18 december 1947 en de *Excessennota*. De actie zou de opening zijn van het ‘nieuwe offensief’ in het vak van het 3-9 RI. De 12^e Genie Veldcompagnie en de 1^e Para Compagnie namen volgens De Moor ook deel aan de actie. Op de troepen werd vanuit de *kampong* gevuurd. Dat werd ‘meteen’ beantwoord en vele personen, die uit het dorp wegvluchtten, werden door ‘de afsluitingstroepen’ onder vuur genomen. Daarna werd het dorp met mortieren bestookt en gezuiverd. Enkele tientallen ‘arrestanten’ werden na verhoor ‘ter plekke doodgeschoten’. In totaal kwamen minstens honderdvijftig personen om.¹⁴⁴

Resumerend kan worden opgemerkt dat de beide rapportages van het bataljon, het oorlogsdagboek en de Bijlage A van 23 december, gecombineerd een beginpunt voor de toenmalige officiële Nederlandse versie van het gebeurde geven. Dat verhaal was echter niet op alle punten consistent. De honderdvijftig gedode Indonesiërs en acht gevangenen komen in bijna alle Nederlandse militaire stukken voor. Dat door groepen uit de *kampong* de Nederlandse troepen werd geschoten komt eveneens in vele rapporten voor. Alleen in Bijlage A vielen slachtoffers toen werd teruggeschoten. De gewonde Brits-Indiër ontbrak in diverse rapportages. Mogelijk impliceerde de door het bataljon gebruikte term ‘zuivering’ destijds al automatisch dat het dorp aan diverse kanten was ingesloten voor de actie begon. In diverse andere rapporten wordt dit expliciet vermeld. Er werd wel gesproken van drie of vier groepen. Slechts in het operationele rapport van de KNIL en de KL van 5 maart was sprake van een afsluiting aan de noord-, oost- en zuidzijde en een westzijde, die door twee mitrailleurs ‘volkomen’ werd beheerst. Deze westzijde komt elders niet voor. Waar het bataljon de 3^e Compagnie expliciet noemde sprak de 2^e Brigade sprak over negentig man en over een bepaald detachement, dat bij de latere zuivering van het noordvak behoorde. Elders werd de

¹⁴³ Dirk Vlasblom, ‘Ik heb de 431 doden zelf geteld; ‘terrorist’ Lukas Kustario over de moorden in Rawahgedeh’, in: *NRC Handelsblad*, 15 augustus 1995.

¹⁴⁴ De Moor, *Westerling’s oorlog*, 240. Voor het ‘Kort Overzicht’ zie bladzijde 47.

Nederlandse eenheid niet specifiek aangeduid. De brigade was, in afwijking van andere rapporten, ook van mening dat de actie al om half één 's nachts al begon en later eindigde. Het Kantoor Operatiën van het Algemeen Hoofdkwartier voegde nog de mortieren toe. Over het kaliber daarvan bestond kennelijk onenigheid. De Legervoorlichtingsdienst sprak van drie-inch mortieren en het Nederlandse memorandum aan de CGD van twee-inch mortieren. Hier kan bij worden vermeld dat op 5 november 1947 een sectie drie-inch mortieren van Lemahabang naar Rengasdengklok werd verplaatst en onder tactisch bevel van de commandant van de 3^e Compagnie kwam.¹⁴⁵ Alleen de Legervoorlichtingsdienst duidde Rawahgedeh aan als 'het centrum van bende activiteit'.

Het 'Rawahgedeh Observation Team' van de CGD spreekt zowel van negentig man als van drie groepen, waarvan het totaal trouwens niet op negentig uitkomt. Er waren een noordelijke, oostelijke en zuidelijke groep. De mortieren waren hier twee-inch en zelfs het aantal afgevuurde granaten wordt genoemd. Vrouwen, kinderen en oudere mannen zouden volgens het onderzoeksteam zijn afgezonderd van degenen, die moesten worden gedood. Pas daarna werd in het rapport het door majoor Wijnen gemelde Indonesische vuur op de oostelijke groep en het aantal geweren daarbij alsmede de ontkenning van het elders neerschieten van zeven Indonesische soldaten beschreven. De geweren werden trouwens later niet aangetroffen. Nieuw in het rapport was het laten neerschieten van vier republikeinse soldaten en de Indonesische opgave van het aantal slachtoffers in het dorp van 433 man. Het neerschieten van de republikeinse soldaten was overigens ook volgens de toenmalige Nederlandse bepalingen een oorlogsmisdaad.

Dat de twijfel van het 'Rawahgedeh Observation Team' over de officiële Nederlandse versie mogelijk gegrond was, werd bevestigd door de notitie, die in juli 1948 op het kantoor van de procureur-generaal was opgesteld na lezing van een dossier over de actie bij Rawahgedeh. Hierin stond klip en klaar dat Wijnen de juiste toedracht tegenover de CGD had verzwegen en ook 'feitelijk' moest verzwijgen. Aan het opstellen van het Nederlandse memorandum aan de CGD van 3 januari 1948 Wijnen meegewerkt. Afhankelijk van de intonatie kreeg Wijnen mogelijk ook een vergaand dienstbevel, dat naar huidige maatstaven van het oorlogsrecht strafrechtelijke aansprakelijkheid met zich mee zou kunnen brengen.¹⁴⁶ Na het afficheren van Rawahgedeh als verzetscentrum kwam de aap uit de mouw. De troep, hier veel groter dan in het VN-rapport, rukte op onder leiding van een luitenant en na onderzoek, 'goede' elementen moesten toch worden ontzien, werden acht á negen maal twaalf man ter plaatse geëxecuteerd. Waar majoor Wijnen toen

¹⁴⁵ 'Oorlogsdagboek [3-9 RI]', 5 november 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280.

¹⁴⁶ Ilias Bantekas, *Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law* (Manchester 2002) 101. Militaire bevelhebbers dienen er tegenwoordig actief zorg voor te dragen dat bij de uitvoering van hun bevelen de bepalingen van het oorlogsrecht niet worden overtreden. Onduidelijke bevelen of een laks toezicht leiden tot strafrechtelijke aansprakelijkheid.

verbleef is onduidelijk. Naderhand kwamen er nog zeven tot tien executies bij. Kennelijk hadden de Indonesische strijders ook lidmaatschapsbewijzen of vergelijkbare papieren bij zich. De zaak zou aan het daglicht zijn gekomen omdat een plaatselijke inspecteur van politie een goede indruk wilde maken op de leden van 'Observation Team' van de CGD met een inlandse getuige. Dit veel grotere aantal geëxecuteerde slachtoffers varieert dus van ongeveer honderd tot honderdtwintig, maar komt niet overeen met de eerdergenoemde honderdvijftig slachtoffers in de Nederlandse versie en zeker niet met de genoemde Indonesische opgave van ruim vierhonderddertig slachtoffers. Niet uitgesloten is, dat naast de geëxecuteerden ook andere slachtoffers waren gevallen, maar daarover wordt niets meegedeeld. De notitie stelt alle daaraan voorafgaande informatie over Rawahgedeh ter discussie. Zij bleef echter zelfs tot na het verschijnen van de *Excessennota* in 1969 geheim en is tot op heden nog niet voor iedereen toegankelijk.

Na 1948 werd het verhaal niet consistent. De *Excessennota* sprak in 1969 zonder nadere onderbouwing van twintig executies. Het vlugschrift in Wamel uit 1994 viel meer op door de ruime verspreiding dan door de daarin vermelde algemeenheden en onjuistheden. De ontkenning van oorlogsmisdaden door soldaten van de 3^e Compagnie in het IKON-programma in 1994 was evenmin verrassend. Meer indruk maakte de RTL 4-documentaire over Rawahgedeh uit 1995. De herinnering van de geïnterviewde dorpsbewoners sloot niet steeds aan bij hier eerder vermelde informatie. Nieuwe elementen in het verhaal waren hier de regen en het zoeken van de Nederlandse troepen naar 'meneer Lukas'. Ook van Indonesiërs, die op een rij werden gezet, moesten hurken en toen, al of niet één voor één, werden neergeschoten was niet eerder sprake. Eén vrouw sprak, evenals een eerdere Indonesische getuige uit 1947, over in ieder geval zestig doden. Daarnaast was in de documentaire nog sprake van veel meer doden. Kustario's herinnering van het gebeurde, zoals vermeld in het interview met het *NRC Handelsblad*, valt moeilijk te rijmen met de eerdere informatie. Een gedurende vijf dagen en nachten onder vuur nemen van Rawahgedeh klinkt uiterst onwaarschijnlijk evenals een binnendringen van het dorp in de avonduren. Welk Nederlands vuur hen tot terugtrekken dwong, nadat zij het dorp betraden, is onduidelijk. Het aantreffen van lijken bij het dorps huis is daarentegen zeer wel mogelijk. Bij de documentaire en het interview dient echter te worden bedacht, dat de herinnering aan een bepaalde gebeurtenis bij vele mensen na vijftig jaar niet meer geheel zal kloppen.

De Moor ten slotte beschreef het gebeurde rondborstig aan de hand van twee onvolledige bronnen en plaatst daar troepen, die daar volgens vele andere bronnen niet aanwezig waren. Getuige de al eerder genoemde zuiveringen, die aan Rawahgedeh voorafgingen, was het geenszins de opening van een nieuw offensief.

Na de actie

In deze paragraaf worden eerst de militaire gebeurtenissen rond Krawang in de weken en maanden na 9 december 1947 beschreven. Ten principale betreft dit de directe naweeën in het dorp en de al eerder aangeduide zuiveringsoperatie in het noordvak van het 3^e Bataljon. De directe naweeën in het dorp worden beschreven aan de hand van de RTL 4-documentaire en het eerder genoemde interview met Lukas Kustario. Voor de zuiveringsoperatie en de resultaten daarvan wordt gekeken naar archiefstukken van diverse Nederlandse militaire en burgerlijke instanties en enkele historische publicaties, waarin de Nederlandse militaire operaties in december 1947 aan de orde komen. Daarna worden de verdere wedervaardigheden van de *lasjkaren* en het 3^e Bataljon verteld. Als laatste komen de verwickelingen rond de behandeling van het rapport van het 'Rawahgedeh Observation Team' van 12 januari 1948 bij de Verenigde Naties zelf aan de orde alsmede het niet vervolgen van de verantwoordelijke officier in vooral juli 1947 maar ook 1995.

De gebeurtenissen in het dorp na de actie zijn niet geheel duidelijk. Volgens een vrouw uit de hiervoor genoemde RTL 4-documentaire uit 1995 konden de vrouwen pas op woensdag, de dag na de actie, hun dode mannen en zonen gaan zoeken. Zij namen toen de lijken mee en begroeven ze bij hun huis. Vrouwen moesten de lijken ook verzorgen, omdat er geen mannen waren. Eén vrouw kon haar man en haar oom niet verzorgen omdat ze werd geëvacueerd.¹⁴⁷ Lukas Kustario vertelde echter, in het eerder vermelde interview in het NRC Handelsblad, dat hij na de terugtrekking op de dag zelf pas een week later weer met zijn mannen in het dorp terugkwam. De lijken waren toen in staat van ontbinding en stonken verschrikkelijk. Toen hebben zij, zonder zorgvuldig te tellen ongeveer tweehonderd lijken in één kuil begraven. Tweehonderd andere lijken uit de omgeving, volgens Kustario van mensen die op de vlucht waren neergeschoten, werden in een andere kuil begraven. De doden had Kustario na de wapenstilstand in 1949 laten herbegraven. Toen had hij ze zorgvuldig geteld en kreeg iedere dode een eigen grafsteen.¹⁴⁸ Nederlandse bronnen zwijgen over de gebeurtenissen in het dorp direct na de actie.

Of de gebeurtenissen bij Rawahgedeh een bepaald resultaat hebben gehad is niet duidelijk vast te stellen, omdat daarover niet apart werd bericht. Op 10 december begon namelijk de al eerder aangeduide zuiveringsoperatie in het noordvak van het 3^e Bataljon van het 9^e Regiment Infanterie. Deze operatie richtte zich tegen het gebied, dat werd begrensd door de lijn Tjilamaja - Tjikampek -

¹⁴⁷ Van Coeverden en Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*.

¹⁴⁸ Vlasblom, 'Ik heb de 431 doden zelf geteld'.

Krawang – Rengasdengklok. Binnen dit gebied opereerde de 1e Para Compagnie samen met enkele pelotons Genie en de resterende troepen dienden het gebied af te sluiten. Het doel was om terugtrekkende ‘benden’ op te vangen en te vernietigen. Hierbij opereerde de 3e Compagnie vanuit haar standplaats te Krawang. Zij miste daarbij één peloton, maar beschikte nog wel over de sectie drie-inch mortieren. De compagniescommandant diende voor een goede coördinatie contact op te nemen met enkele ondersteunende detachementen van de 1e Infanterie Brigade Groep ten noorden van Krawang en ten westen van de Tjitaroem.¹⁴⁹

Over deze zuiveringsactie en de resultaten daarvan werd door diverse Nederlandse militaire instanties en functionarissen uiteenlopend gerapporteerd. Het oorlogsdagboek van het 3-9 RI maakt geen duidelijk onderscheid tussen deze zuiveringsactie en andere gebeurtenissen in het bataljonsvak. Bij de zuiveringsactie werd de opmars van de para's naar Telegasari en Wadas vertraagd door wegversperringen en de langzame aanvoer van ‘bailey[brug]-materiaal’. Een aanval op Telegasari werd door de para's afgeslagen. Vele wegen en bruggen in het gebied werden hersteld, maar soms moesten dergelijke werkzaamheden worden gestaakt vanwege herhaalde vernielingen door de tegenstander of door gebrek aan materiaal. Bij de *kampong* Djoman werden zevenhonderd personen na ‘screening’ weer vrijgelaten. Langs de irrigatiekanalen, die het zuiveringsgebied begrepsden, werd intensief gepatrouilleerd. Een vijandelijke bende van ongeveer tweehonderd man wist desondanks in oostelijke richting te ontsnappen. De bevolking keerde weer terug langs de wegen Tjikampek-Krawang, Krawang-Rengasdengklok en Tjikampek-Tjilamaja en de rijstvelden werden weer grotendeels bewerkt. In het gebied ten noorden en oosten van Krawang werden vanaf 18 december *koempoelans* gehouden, waarbij de bevolking in groten getale opkwam. Na toespraken door de *wedana* en majoor Wijnen, de militaire commandant in dit gebied, werden nieuwe *loerachs* aangesteld en zegde de bevolking haar medewerking toe bij het herstel van wegen en bruggen. Zo werd de weg Krawang-Telegasari door de bevolking zelf hersteld. Bij dorpsvergaderingen in de omgeving van Kosambi kwamen honderden tot wel duizend mensen, ondanks republikeinse dreigementen dat de huizen van deelnemers aan dergelijke vergaderingen in branden zouden worden gestoken. In toespraken wezen de *wedana* en de commandant van de 3^e Compagnie de bevolking er op, dat zij niet meer aan de vernieling van wegen en bruggen moesten deelnemen. Ook in deze omgeving werden nieuwe *loerachs* aangesteld. Langs de Tjitaroem was het aanmerkelijk rustiger geworden en sabotage of beschietingen kwamen aanvankelijk zelden meer voor. Een enkele nieuwe *loerah* werd nog wel ontvoerd en op enige plaatsen werden nog huizen van Nederlandsgezinde Indonesiërs daadwerkelijk in brand gestoken. Ook liepen enkele HAMOT's

¹⁴⁹ Operatiebevelen van de 2^e Infanterie Brigade Groep dd. 4 december 1947 en het 3-9 RI dd. 6 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2267, alsmede ‘Kort Overzicht Actie N.-vak 3-9 RI 9 t/m 15 dec. 1947’ dd. 18 december 1947, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 207. Voor de eerdere aanduiding van deze operatie en de daarbij gebruikte versterkingen zie de bladzijden 39 en 42-43.

bij Tjikampek nog in een hinderlaag. Van vuurcontact met vijandelijke benden was tegen het einde van december nauwelijks meer sprake. Ten noorden van Rengasdengklok hielden zich nog wel steeds vijandelijke concentraties op. Een *koempoelan* moest daar na dreigementen ook worden ‘verdaagd’. In het nieuwe jaar was de situatie daar, door zuiveringsacties en intensieve patrouillegang, ‘aanmerkelijk verbeterd’. In het gebied Krawang-Telegasari had zich toen een tegengestelde ontwikkeling voorgedaan. Was het gebied eerder ‘schoon’, nu was een zuivering weer noodzakelijk. Vele *kampongs* waren weer verlaten. Ondanks de aanmerkelijke verbetering nabij Rengasdengklok werden daarna ten noordwesten van deze plaats door de para’s nog diverse *kampongs* gezuiverd, waarbij zevenentachtig slachtoffers vielen. Met de rijstvelden was het hier slecht gesteld, zij stonden wel tot een meter onder water. Elders in het bataljonsvak vielen in het nieuwe jaar ook weer talrijke vijandelijke doden.¹⁵⁰ Tot besluit van deze alinea nog enkele afsluitende opmerkingen uit dit oorlogsdagboek. Op 22 januari werd in Rawahgedeh een *koempoelan* gehouden. Ongeveer tweeduizend mensen waren aanwezig en zij kozen een nieuwe *loerah*. De reactie van het bataljon op de ingespannen periode van twee maanden onafgebroken patrouillediensten en ondernomen acties werd op 5 februari omschreven. Tussen 1 januari nog en 1 februari verdubbelde het aantal zieken van negentien naar achtendertig. Van bendes en patrouillegang was ook toen nog sprake¹⁵¹

In het ‘Overzicht en ontwikkeling van de toestand’, van de afdeling Generale Staf van de Territoriaal - tevens Troepencommandant West-Java van 16 december over de periode van 11 tot 15 december wordt bij de 2^e Infanterie Brigade Groep gesproken van ‘zeer gunstige resultaten’. Bij zuiveringsacties in het brigadevak zouden ‘een 270 tal vijanden [zijn] gedood en een 25 tal gevangenen [zijn] gemaakt’. Eerder maakten de drie brigades in West-Java samen nog niet zoveel slachtoffers! Ook werden wapens, munitie, voertuigen en levensmiddelen buitgemaakt.¹⁵² Het eerdergenoemde ‘Kort Overzicht Actie N.-vak 3-9 RI 9 t/m 15 dec. 1947’ van de afdeling Operatiën van de 2^e Infanterie Brigade Groep van 18 december geeft uitgebreid de activiteiten van de diverse deelnemende detachementen weer. Hoewel het operatiebevel van het bataljon duidelijk over 10 december als startdatum van de zuiveringsactie spreekt, staan in dit overzicht ook activiteiten van 9 december, met inbegrip van Rawahgedeh en de daar gevallen honderdvijftig doden, vermeld. Ook in dit stuk is sprake van vertraging door boomversperringen, wegonderbrekingen en de langzame aanvoer van brugmateriaal. Vele *kampongs* werden doorzocht. Op meerdere momenten is sprake

¹⁵⁰ ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI]’, 10 december 1947-8 januari 1948, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280. Een *koempoelan* is een vergadering of bijeenkomst.

¹⁵¹ Ibidem, 22 januari en 5 februari 1948.

¹⁵² NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nrs. 2920. De in hetzelfde overzicht genoemde honderdvijftig doden te Rawahgedeh zijn hierbij hoogstwaarschijnlijk inbegrepen. Voor deze doden zie bladzijde 47.

van vuurcontact met de vijand en met benden. In totaal is hier sprake van vijftig vijandelijke doden, tweeëntwintig gevangen en een onschadelijk gemaakte groep. Door een fout in een afsluiting ontsnapten tweehonderd man. Aan de eigen kant viel één zwaargewonde. Op 15 december was ook '1 kar' buitgemaakt.¹⁵³

Het eerdergenoemde communiqué van de Legervoorlichtingsdienst van 22 december meldde het navolgende:

Toen op 10 December het hele gebied rond Krawang was afgesloten, werd met een algemene doorzoeking begonnen. Deze actie resulteerde in een hele reeks van kleine gevechtscontacten met benden, waarbij zij kleine verliezen leden, meestal van zo'n vijf man. De actie is nog steeds niet ten volle beëindigd. Zij heeft tot resultaat, dat de benden naar het noorden gedreven worden. Het gebied is veel rustiger geworden en de bevolking keert weer naar de desa's terug. Zij is echter nog steeds bevreesd voor de wraak van de benden en daarom zijn de kampongs, waar de Nederlandse troepen gelegerd zijn, overvol.¹⁵⁴

Ook werd al eerder de 'Bijlage A betreffende de acties in het Krawangse over het tijdvak van 8 t/m 17 december 1947' besproken. Dit stuk behoort bij het 'Overzicht en ontwikkeling van de toestand', van de afdeling Generale Staf van de Territoriaal - tevens Troepencommandant West-Java van 23 december over de periode van 18 tot 23 december. Ook in deze bijlage worden acties van 9 december vermeld, waaronder de actie te Rawahgedeh. Weer wordt bij de zuivering van het noordvak gesproken van vertraging door boomversperringen, wegonderbrekingen en de aanvoer van brugmateriaal. Zo werden in de nacht van 15 op 16 december drie eerder herstelde of 'aangebrachte' bruggen vernield. De 'algemene militaire toestand' zou echter in gunstige zin veranderen. Het zou wat rustiger zijn geworden. Er waren nog wel enkele vijandelijke hoofdkwartieren en ook was er nog een vijandelijke concentratie van ongeveer vijfduizend man ten noorden en noordwesten van Rengasdengklok. In de gezuiverde gebieden kwam de bevolking weer terug naar de *kampongs* en beloofde mee te werken aan het herstel van wegen en bruggen, die 'onder Rep[ublikeinse] dwang door hen zelf waren vernield'. Ten zuiden van Krawang zou kapitein Lukas, 'één van de belangrijkste organisatoren', met vijandelijke troepen in westelijke richting de Tjitaroem hebben overgestoken.¹⁵⁵

Rapporten van Nederlandse burgerlijke autoriteiten en functionarissen over dit gebied waren evenmin eenduidig. Het hoofd van afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek van de Regeringscommissaris voor Bestuursaangelegenheden (ReComBA) voor West-Java vervolgde eind december 1947 en in januari 1948 zijn rapportage aan de Directeur van het Kabinet van de

¹⁵³ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 207. Bij het hier vermelde aantal doden zijn de slachtoffers in Rawahgedeh buiten beschouwing gelaten. Voor een eerdere vermelding van dit overzicht zie bladzijde 47.

¹⁵⁴ 'De schoonmaak in het Krawangse. Ongeveer 200 bendeleden neergeschoten' in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 22 december 1947. Voor eerder vermeldingen van het Legercommuniqué zie de bladzijden 27, 43 en 48.

¹⁵⁵ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nrs. 2920. Voor een eerdere vermelding van de bijlage zie bladzijde 47.

Luitenant Gouverneur-Generaal over incidenten in het gebied rond Krawang. In zijn rapportage van 27 december is vanaf 16 december naast informatie samenhangend met de zuiveringsoperatie in het noordvak van het 3-9 RI slechts sprake van enkele incidenten. De militaire informatie betreft onder meer het weer vernielen van drie noodbruggen tussen Telegasari en Lemahabang en de concentratie van ongeveer vijfduizend man in *kampongs* in de omgeving van Rengasdengklok. De incidenten betreffen ondernemingen, die werden aangevallen of waar brand werd gesticht, een ontvoerde *loerah*, enkele ontvoeringen en de bevolking in de sector Tjilamaja. Deze bevolking zou, nu de vijandelijke troepen en benden westwaarts waren getrokken, positief meewerken ‘tegen de extremisten’. De rapportage van 12 januari is aanmerkelijk korter, anderhalf in plaats van vier getypte bladen. Deels betreft de informatie de omgeving van Soebang. Onder de kop ‘militaire berichten’ volgen de oplevende activiteit van groepen van twee- tot driehonderd man ten zuiden van Krawang en ten oosten van de Tjitaroem, de verdwijning van diverse inlandse bestuursambtenaren, de vermoedelijke moord op drie naar Rawamerta gezonden informanten en het afbranden van diverse ondernemingen. De bevolking bij Tjilamaja had een poging van ‘gewapende lieden’ om een brug te vernielen verijdeld. Zij had deze bende aangevallen en verdreven.¹⁵⁶

Het ‘Beknopt politiek-politioneel verslag’ van een aantal regentschappen op West-Java over de maand januari 1948 zag, onder de kop ‘Algemene toestand’, ondanks de op 17 januari gesloten *Renville*-overeenkomsten geen verandering ten goede. Wel was er een ‘hoog gespannen’ verwachting, dat die overeenkomst mogelijkheden voor ‘een gezonde economische opbouw’ zou openen. De toestand rond Poerwakarta en Krawang, onder de kop ‘Extremistische activiteit’, is reeds eerder omschreven. Volgens het verslag over de maand februari kwam de evacuatie van de republikeinse troepen, vermeld onder de kop ‘Algemene toestand’, de ‘algemene veiligheidstoestand’ zeer ten goede. Ook was er sprake van een vrijwillige evacuatie en demobilisatie van enkele ongeregelde strijdgroepen elders. Genoemd worden een brigade van de *Bamboe Roentjing*-divisie en strijdgroepen bij Soekaboemi en Buitenzorg. Wel bleven enkele ‘loslopende benden [actief] op afgelegen plaatsen’. Hoewel op afgelegen plaatsen in het regentschap Krawang de rust nog niet was weergekeerd, was ook hier de veiligheidstoestand vooruitgegaan. Nabij Krawang was de bende van *Bapa Matjem* nog actief en enkele onderdistricten van Rengasdengklok ondervonden nog veel hinder van terroristen. In Poerwakarta was een ondergrondse beweging voor de bevoorrading van de TNI ontdekt en rond deze plaats zouden naast opzettelijk achtergebleven TNI-ers, ‘een 20 tal terroristische bendes van enige omvang [zijn] gesignaleerd’.¹⁵⁷

¹⁵⁶ Brieven met bijlagen dd. 27 december 1947 en 12 januari 1948 in respectievelijk: NL-HaNA en NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nrs. 1069 en 756. Voor eerdere rapportage van deze functionaris zie bladzijde 36.

¹⁵⁷ ‘Beknopt politiek-politioneel verslag van de regentschappen ... Poerwakarta ... over de maand Januari 1948’ van de afdeling Politie van de ReComBA West-Java dd. 2 februari 1948, en ‘over de maand Februari 1948’ dd. 4 maart 1948 in respectievelijk: NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1081, en NL-HaNA, Algemene Secre-

De literatuur is wat stilliger over de resultaten de Nederlandse militaire acties in de omgeving van Krawang in december. Volgens Cribb sorteerden deze acties effect en brachten ze de TNI en de *lasjkaren* in een hachelijke positie.¹⁵⁸ De Moor sprak aanvankelijk van ‘rake klappen’ en een TNI in de regio, die door de *Renville*-overeenkomsten werd gered. Elders repte hij echter van een verzet in Krawang dat enkele maanden later weer was opgelaaide. Overste Boer, de commandant van het 3-9 RI, kreeg de indruk dat het optreden van de para’s tijdens de zuiveringsactie meer op het verdrijven dan op het definitief uitschakelen van de vijand was gericht.¹⁵⁹

Zoals al eerder vermeld, vond de evacuatie van de republikeinse troepen uit gebieden onder Nederlands gezag, de *Hidjrah*, plaats in februari 1948. In West-Java betrof dit ongeveer twintigduizend man. In tegenstelling tot het officiële Nederland Nederlandse beeld van deze troepen - Indonesische strijdkrachten waren toch ‘benden’, ‘bandieten’, ‘rovers’, ‘subversieve elementen’ of ‘kwaadwilligen’ - bleek toen dat de TNI haar troepen goed onder controle had. De evacuatie was een technisch geslaagde operatie, die vlot verliep.¹⁶⁰

Hoewel er bij de *Hidjrah* sprake was van een vrijwillige evacuatie en demobilisatie van enkele ongeregelde strijdgroepen, deed het merendeel van de strijdgroepen en *lasjkaren* in de regio daar niet aan mee. Weer bracht Wahidin Nasoetion diverse strijdgroepen en *lasjkar*-eenheden bijeen, die daarna opereerden onder de naam *Satuan Pemberontakan 88* (Revolutionaire Eenheid 88, SP88). Ook duiden zij zichzelf wel aan als de ‘17 Augustus Divisie’. In praktijk ging het echter om een paar duizend man in de omgeving van de *Goenoeng Sanggaboena*, die slecht waren georganiseerd en niet allemaal wapens hadden. Door de afwezigheid van TNI-troepen konden de Nederlandse troepen hun inspanningen volledig op deze strijders concentreren. Het resultaat was een overvloed aan kleine bendes, die zich naast patriottische acties ook bezig hielden met plunderingen en die zich steeds moesten verplaatsen om uit Nederlandse handen te blijven. De Nederlandse troepen wisten vele bendes uit te schakelen, maar konden de vorming van nieuwe niet voorkomen. Deze guerrilla-activiteiten bonden echter wel Nederlandse troepen en maakten een herstel van het koloniale bestuur in de regio zeer problematisch. In oktober 1948 distantieerden de guerrillastrijders zich officieel van de Republiek Indonesië met een proclamatie, waarin de *Pemerintah Republik Jawa Barat* (Republikeinse Regering van West-Java, PRJB) uitgeroepen. Het stuk werd geantidateerd op 17 augustus. Van een feitelijk bestuur was echter nauwelijks sprake. Na de Tweede Politieke

tarie, 2.10.14, inv.nr. 3033. Voor het verslag over de maanden november-december 1947 en hetgeen uit het verslag over januari 1948 eerder is beschreven zie de bladzijden 37.

¹⁵⁸ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 165-166.

¹⁵⁹ De Moor, *Westerling's oorlog*, 238 en 246. Deze auteur treft De Moor's constatering over Cribb's conclusie, dat de *Renville*-overeenkomsten de redding waren van de TNI nabij Krawang, **niet** bij de laatstgenoemde schrijver aan.

¹⁶⁰ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 123.

Actie keerde de TNI, in de vorm van de *Siliwangi*-divisie, in januari 1949 weer terug in de regio. Na een aanvankelijke steunverklaring aan de republiek in januari, besloot de PRJB in februari om haar zelfstandigheid te handhaven. De PJRB en onderdelen van de *Siliwangi*-divisie wisten conflicten te vermijden. De TNI had echter weinig respect voor de *lasjkaren* en wees samenwerking met de PJRB resoluut van de hand. Tenslotte sloeg oorlogsmoeheid toe bij de *lasjkaren*. Zij waren overvleugeld door de *Siliwangi*-divisie en werden achtervolgd door Nederlandse troepen. Na de hervatting van de onderhandelingen tussen Nederland en de republiek, leek het beïnvloeden van de politiek van de republiek ook belangrijker dan het vechten tegen de Nederlandse troepen. Overleg in mei leidde op 1 september 1949 ten slotte tot de opheffing van de PJRB en de ontbinding van de ‘17 Augustus Divisie’.¹⁶¹ Aan de strijd van de *lasjkaren* ten oosten van Batavia was een einde gekomen.

Het 3^e bataljon van het 9^e Regiment Infanterie bleef na de actie bij Rawahgedeh en de zuivering van ‘zijn’ noordvak nog bijna een jaar gelegerd nabij Tjikampek en Krawang. Overste Boer werd afgelost als bataljonscommandant op 10 februari 1948. In de eerste week van december 1948 werd het bataljon verplaatst naar Linggadjati in de buurt van Cheribon. Aan de Tweede Politionele Actie nam het bataljon niet actief deel. Vanaf eind juni 1949 werd het bataljon belast met de bewaking van het havencomplex Tandjoeng Priok bij Batavia. Op 12 oktober 1949 verliet het de archipel en het kwam op 5 november aan in Rotterdam. Het bataljon had in Indië negentien man verloren.¹⁶²

Er waren ook nog enkele verwickelingen, die zich niet in het veld afspeelden. Zo speelde Rawahgedeh, of meer specifiek het rapport van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ van 12 januari 1948, in januari en februari een bescheiden internationale rol. Bij de voorbereiding van een eerste interim-rapport van de CGD aan de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties was de vraag of het rapport over Rawahgedeh als bijlage bij dit interim-rapport moest worden gevoegd of niet. De ondervoorzitter van de Nederlandse onderhandelingsdelegatie bij de CGD, jonkheer mr. H.F.L.K. van Vredenburg, rekende hier op, getuige zijn telegram van 28 januari aan de minister van Buitenlandse Zaken.¹⁶³ Volgens een telegram van de Nederlandse ambassadeur te Washington, mr. E.N. van Kleffens, van 30 januari, zou door het *State Department* aan het Amerikaanse lid van de

¹⁶¹ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 171-179.

¹⁶² ‘Oorlogsdagboek [3-9 RI]’, 10 februari en 25 november 1948 en 26 juni 1949, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 2280 en ‘3e Bataljon 9e Regiment Infanterie (3-9 RI)’. *Legermuseum – Collectie-Thema's - Nederlands-Indië - Landmacht*. Z.d. <http://www.collectie.legermuseum.nl/strategien/strategien/i003759.html> (30 april 2007). De aflossingsdatum van overste Boer op deze website klopt niet.

¹⁶³ P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Twaalfde deel, 26 november 1947-19 februari 1948* ('s-Gravenhage 1985) 644-645.

CGD, F.P. Graham, te verstaan worden gegeven dat dit niet gewenst was.¹⁶⁴ Dit telegram van 30 januari, waarin Rawahgedeh slechts één van de onderwerpen was, werd op 2 februari besproken in de ministerraad te Den Haag. Volgens de ambassadeur Van Kleffens was angst voor een Amerikaans terugkrabbelen niet nodig.¹⁶⁵ Op 3 februari berichtte Van Kleffens vervolgens aan Den Haag en Batavia, dat hij vertrouwelijk van het *State Department* had vernomen dat Graham wel bereid was om mee te werken aan een weglaten van ‘geschilpunten als ... Rawahgedeh’ uit het rapport van de CGD en op 7 februari deelde hij mee dat de Nederlandse permanente vertegenwoordiger vertrouwelijk anderhalf uur de beschikking over het rapport van de CGD had weten te verkrijgen. Hieruit bleek dat de rapporten over Madoera en Rawahgedeh op het secretariaat ter lezing zouden worden gelegd, wat naderhand ook gebeurde.¹⁶⁶ Het interim-rapport van de CGD, met daarin de tekst van de *Renville*-overeenkomsten, werd op 10 februari uitgebracht aan de Veiligheidsraad en op 28 februari behandeld. Toen nam de Veiligheidsraad een resolutie aan, waarin zij haar voldoening uitsprak over de gesloten overeenkomsten.¹⁶⁷ De Amerikanen waren overigens niet gecharmeerd van een bijvoegen van de rapporten over Madoera en Rawahgedeh als bijlagen bij het interim-rapport van de CGD, omdat zij deze rapporten als explosief en de *Renville*-overeenkomsten als zeer kwetsbaar beschouwden. De uitvoering van de overeenkomsten was belangrijker en het nut van de CGD zou door beschuldigingen en tegenbeschuldigingen van wreedheden aangetast kunnen worden.¹⁶⁸

Een volgende verwikkeling betrof het advies van de procureur-generaal bij het Hooggerechtshof te Batavia, mr. H.W. Felderhof, om de officier, die aan de actie bij Rawahgedeh leiding gaf, niet te vervolgen. Zoals al is vermeld, kon de commanderende generaal, hier de Legercommandant in Indië, afzien van vervolging als hij vervolging strijdig achtte met het ‘algemeen belang’. Voor advies over een dergelijke beslissing richtte generaal Spoor zich op 22 juli schriftelijk tot de procureur-generaal. Hij zond Felderhof ook een dossier over ‘het geval Krawang’, waarover zij al eerder hadden gesproken. De brief en het dossier werden op 23 juli ontvangen en Felderhof gaf ze ter behandeling door aan zijn eerder genoemde medewerker, mr. J.E.K. Bondam. Felderhof stelde zelf, getuige een aantekening op brief van Spoor, op 24 juli vast dat de Commissie van Goede

¹⁶⁴ Drooglever en Schouten, *Officiële bescheiden ... Twaalfde deel*, 660-661.

¹⁶⁵ Ibidem, 688.

¹⁶⁶ Ibidem, 690, noot 3, en 714, en ‘Aantekening eerste interim-rapport van de CGD aan de Veiligheidsraad’ dd. 17 januari, in: Archief Buitenlandse Zaken, BZ 1945-1954, (inv.)nr. 22826.

¹⁶⁷ Bank, *De excessennota*, 175.

¹⁶⁸ Telegram van de consul-generaal van de Verenigde Staten in Batavia, C. Livengood, aan de minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten dd. 28 januari 1948, in: Sarell Everett Gleason en Frederick Aandahl (red.), *Foreign Relations of the United States 1948. Volume VI: The Far East and Australasia* (Washington 1974) 83, en ‘Office Memorandum’ van Foote aan functionaris op het State Department dd. 30 januari 1948, in: IISG, Collectie Wiebes, doos 13, dossier 5.

Diensten van de Verenigde Naties (CGD) geen belangstelling meer had voor de zaak. Bondam maakte naar aanleiding van dit dossier de eerder in deze tekst behandelde notitie. Na enige aanwijzingen van Felderhof stelde hij op 28 juli een conceptbrief aan Spoor op, die Felderhof echter afkeurde omdat de desinteresse van de CGD daarin niet stond vermeld. Felderhof stelde toen zelf een brief aan Spoor op, die op 29 juli werd verzonden. Hij adviseerde de Legercommandant om de zaak onvervolgd te laten. Hiervoor voerde hij aan dat ‘iedere vreemde inmenging en belangstelling [was] verdwenen’, dat Wijnen zich niet aan ‘excessen zoals mishandelingen’ schuldig had gemaakt en dat deze terecht kon denken dat dergelijke gevangenen na doorzending de streek binnen afzienbare tijd opnieuw onveilig zouden maken. Tevens stuurde hij het dossier terug. Getuige de in de Inleiding vermelde inhoud van de *Excessennota*, heeft generaal Spoor dit advies opgevolgd. Van correctieve maatregelen - Spoor sprak hierover in zijn brief aan Felderhof - was naderhand ook niet sprake.¹⁶⁹

Een laatste, zeer bescheiden verwikkeling deed zich voor in 1995. Toen gelastte de openbare aanklager voor militaire zaken te Arnhem naar aanleiding van ophef in de pers over Rawahgedeh een onderzoek. Gebrek aan nieuw bewijsmateriaal leidde echter tot het besluit om de zaak niet te heropenen.¹⁷⁰

Deze paragraaf recapitulerend, kan worden geconstateerd dat de verklaringen uit de documentaire van RTL 4 en in het interview met Kustario over het begraven van de lijken niet met elkaar sporen. Het lijkt onwaarschijnlijk dat de lijken in een land met tropisch klimaat een week lang niet zouden zijn begraven. Het in Rawahgedeh begraven van tweehonderd lijken uit de omgeving kan, indien waar, duiden op een lager aantal slachtoffers in het dorp dan de door Kustario genoemde 431.

Eventuele specifieke resultaten van de zuivering bij Rawahgedeh werden door alle Nederlandse rapporten ‘meegenomen’ met de resultaten van de al vaker genoemde zuivering van het noordvak van het 3-9 RI. En de resultaten van die grote zuiveringsoperatie waren niet erg eenduidig. De operatie verliep traag. Ongeveer vijftig tegenstanders werden uitgeschakeld en tweehonderd ontsnapten. Deels waren de resultaten gunstig. Het aantal weg- en spoorwegopbrekingen, aanvallen op plaatsen en andere incidenten verminderde structureel. De bevolking keerde ook weer terug naar *kampongs*, die zij eerder had verlaten, en rijstvelden werden weer in gebruik genomen. In de regio Krawang-Telegasari ging het begin 1948 echter weer fout. De bevolking vluchtte weer en een

¹⁶⁹ NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1304. Voor de bevoegdheid van de commanderende generaal zie bladzijde 25. Voor Bondam en zijn notitie de bladzijden 51-52.

¹⁷⁰ Scagliola, *Last van de oorlog*, 114.

nieuwe zuivering leek noodzakelijk. Het leek of de zuiveringsactie de vijand naar de omgeving ten noorden en noordwesten van Rengasdengklok had gedreven. Daar was een vijandelijke concentratie van ongeveer vijfduizend man en daar vielen in januari 1948 ook bij zuiveringen van de para's nog zevenentachtig slachtoffers. Tot in februari was er sprake van bendes en daartegen gerichte patrouilles. Nieuw waren de *koempoelans* en *desa*-vergaderingen. Opvallend is de specifieke vermelding daarbij van de commandant van de 3^e Compagnie. Sommige van de daar benoemde of gekozen *loerahs* werden naderhand weer ontvoerd en de huizen van enkele deelnemers werden na republikeinse dreigementen ook daadwerkelijk in brand gestoken. De *koempoelan* in Rawahgedeh op 22 januari met tweeduizend deelnemers kan erop duiden dat het dorp meer inwoners had dan de twee- tot vijfhonderd, die het 'Rawahgedeh Observation Team' eerder had geschat.

De verwickelingen elders waren eenduidiger. Met hulp van de Amerikanen lukte het om het rapport van het 'Rawahgedeh Observation Team' buiten het eerste interim-rapport van de CGD aan de Veiligheidsraad te houden. De redenen van de procureur-generaal om de Legercommandant te adviseren om Wijnen niet te vervolgen getuigden van veel pragmatisme en weinig principes. De afwezigheid van vreemde belangstelling klinkt nogal cynisch. Internationale belangstelling voor de vervolging van een Nederlandse officier voor meer dan honderd executies en de mogelijk daaruit voortvloeiende furore zouden de positie van Nederland in het conflict met de republiek echter zeker niet versterken. Onnavolgbaar is de redenering dat Wijnen zich niet aan 'excessen zoals mishandelingen' had schuldig gemaakt. Dat de procureur-generaal meeging met de gedachte dat de gevangenen na doorzending de streek binnen afzienbare tijd opnieuw onveilig zouden maken, valt tegen. Van een dergelijke, hoge justitiële functionaris had een meer principieel standpunt mogen worden verwacht. Voor de Legercommandant waren potentiële internationale repercussies van een vervolging van Wijnen voor de Nederlandse positie mogelijk ook een motief om de zaak te deponeren.

Twee hoofdpersonen ?

In dit deel van de tekst wordt gekeken naar twee personen, die sterk bij de actie in Rawahgedeh betrokken zijn. Het betreft Lukas Kustario, de TNI-officier die al een aantal malen in tekst is genoemd, en de Nederlandse majoor Wijnen, die leiding gaf aan de actie.

De toenmalige Nederlandse kennis over Lukas Kustario lijkt nogal schetsmatig. In Nederlandse archiefstukken wordt hij alleen met zijn voornaam aangeduid. In een bericht van de afdeling Intelligence & Loyaliteitsonderzoek van de ReComBA voor West-Java van 18 december 1947 werd hij omschreven als ‘de gewezen verdediger voor de stad Garoet’.

Informatie over de verdediging van deze stad, mogelijk bij de Eerste Politie Actie, ontbreekt. Ditzelfde stuk repte van een Nederlandse actie in september/oktober, waarbij een revolutionaire organisatie ‘in het Krawangse ... uiteen [werd] gejaagd’. De hoofdleiders daarvan, waaronder ‘de TRI kapt. Lucas’, trokken zich daarna terug in de *kampong* Rawahgedeh en richtten daar een nieuwe strijdgroep op, de *Pasoekan Kalong Mas* (het Korps van de Gouden Vliegende Hond, PKM).¹⁷¹ Vervolgens wordt Kustario in oktober 1947 vermeld als commandant van een zwaar bewapende troepenconcentratie van vierhonderd man van de TNI, die zich vanaf

Lukas Kustario

15 tot 17 oktober verplaatste van Poerwakarta naar een gebied ten noordoosten van Krawang. De commissaris van Veldpolitie te Poerwakarta omschreef hem toen als ‘zeer capabel’, ‘zeer populair’ en als goed met de streek bekend.¹⁷² Informatie van de afdeling Generale Staf van de Territoriaal - tevens Troepencommandant West-Java over de periode van 8 december tot 11 december plaatste Kustario en zijn troepen daarna, samen met andere strijdgroepen, in het gebied Rengasdengklok - Tjilamaja, dat vanaf 10 december het toneel werd van de zuiveringsactie in het noordvak van het 3e Bataljon van het 9e Regiment Infanterie.¹⁷³ In de al eerder behandelde Bijlage A over deze zuiveringsactie staat vervolgens vermeld, dat kapitein Lukas, ‘één van de belangrijkste organisatoren’, ten zuiden van Krawang met vijandelijke troepen de Tjitaroem in westelijke richting had overgestoken.¹⁷⁴ Een ‘Geheim Generaal-Rapport’ van de Criminele Recherche van het Korps Algemene Politie te Batavia, dat gaat over de periode 11 tot en met 20 december en dat

¹⁷¹ NL-HaNA, Algemene Secretarie, 2.10.14, inv.nr. 2882.

¹⁷² Zie bladzijde 36.

¹⁷³ Zie bladzijde 39.

¹⁷⁴ Zie bladzijde 61.

vermoedelijk dateert van 26 december, duidde Kustario aan als één van de negentien met naam genoemde 'stafliden' van de te Rawahgedeh zetelende PKM. Hij zou toen 'commandant van de TNI [te] Krawang' zijn. De PKM zou bewapend zijn met revolvers, mortieren en handgranaten.¹⁷⁵

De relatie van Kustario met de Nederlandse actie bij Rawahgedeh kwam in 1995 naar voren in de RTL 4- documentaire en in een kranteninterview. In de documentaire werd hij met zijn volledige naam voorgesteld en omschreef hij zichzelf als kapitein en compagniescommandant in de *Siliwangi*-divisie. En volgens bijna alle geïnterviewde dorpsbewoners uit Rawahgedeh zochten de Nederlandse troepen in het dorp naar de blijkbaar afwezige 'meneer Lukas'.¹⁷⁶ In het kranteninterview sprak Kustario over de Nederlandse actie, zijn aanwezigheid even buiten het dorp en over de toestand, die hij en zijn mannen in het dorp aantroffen direct na de Nederlandse actie en hun handelingen een week later. Ook memoreerde hij zijn herbegraven van de doden na de wapenstilstand in 1949.¹⁷⁷

Ten slotte komt Kustario nog enkele keren voor als bataljonscommandant. Tijdens de Tweede Politionele Actie zou zijn bataljon op 19 en 20 december 1948 bij Bandjarnegara de Nederlandse colonne uit Poerwokerto tot een terugtocht hebben gedwongen. Zijn bataljon was toen de voorhoede van de XIVe brigade van de *Siliwangi*-divisie.¹⁷⁸ Deze divisie keerde, het is reeds vermeld, na de Tweede Politionele Actie in januari 1949 weer terug in de laagvlakte van Krawang. Een bataljon onder leiding van Lukas Kustario bevond zich toen bij Tjikampek. Kustario wordt door Cribb omschreven als 'charismatisch', 'moedig' en als 'populair bij de *lasjkaren*'.¹⁷⁹

Kustario was kennelijk een goed organisator en een moedig en bekwaam militair, die anderen wist te inspireren. Minstens één keer wist hij zich tegenover de Nederlandse troepen in het veld staande te houden. De afkeuring voor strijdgroepen, die elders in republikeinse legerkringen voorkwam, was hem blijkbaar vreemd. Mogelijk nam door zijn populariteit bij de *lasjkaren* en door zijn samenwerking met hen de guerrilla in de laagvlakte van Krawang vanaf oktober 1947 zulke grote vormen aan.

Alphonse Jean Henri Wijnen was een officier in de Koninklijke Landmacht (KL).¹⁸⁰ Hij werd op 7 juni 1912 geboren in de Belgische plaats Lixhe en overleed in Leende in 2001. Hij was de uit een

¹⁷⁵ NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1068. Het rapport is ongedateerd, maar werd volgens een stempel op 27 december bij de procureur-generaal ontvangen.

¹⁷⁶ Zie bladzijde 53.

¹⁷⁷ Zie bladzijde 54 en 58.

¹⁷⁸ Groen, *Marsroutes en dwaalsporen*, 180.

¹⁷⁹ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 177.

¹⁸⁰ Het merendeel van deze alinea is ontleend aan het Uittreksel uit de registratieve gegevens betreffende de militairen van de Koninklijke Marine, Koninklijke Landmacht cq. Koninklijke Luchtmacht ten aanzien van ofwel Staat van dienst

gezin met tien kinderen.¹⁸¹ Hij trad in 1928 toe tot de Vrijwillige Landstorm en ging in 1932 als dienstplichtige over naar de KL. Vanaf 1935 was hij reserveofficier en tot aan 1939 was hij meestal enkele weken of maanden per jaar kwijt aan zijn militaire verplichtingen. Van 11 april 1939 tot 6 juli 1940 was hij in actieve dienst als reserve-eerste-luitenant en sectiecommandant bij 2^e Reserve Grens Compagnie Zuid-Limburg van het 37^e Grensbataljon.¹⁸² Daarna ging hij op groot verlof en werd sportinstructeur bij het Bisschoppelijk College te Sittard. Met zijn vader was hij in Maastricht actief in het verzet. Zij hielpen bij de repatriëring van geallieerde piloten uit bezet gebied.¹⁸³ Op 23 mei 1942 verliet Wijnen Nederland en ging via België, Frankrijk, Zwitserland, Spanje en Portugal naar Gibraltar. Daar deed hij dienst in het Engelse leger tot 7 maart 1944. Daarna vertrok hij naar Engeland en werd daar in mei bij de Prinses Irene Brigade geplaatst. Op 28 september kwam hij als pelotonscommandant aan in Frankrijk. In juni 1945 werd hij ingedeeld bij de Nederlandse troepen in Engeland en volgde hij een stafcursus op Sandhurst. Hier volgde op 22 september een bevordering tot tijdelijk reservekapitein. Na terugkomst in Nederland werd hij op 1 mei 1946 ontslagen uit de reserve, benoemd tot eerste luitenant en tijdelijk kapitein en geplaatst bij de 1^e Divisie. Op 7 september vertrok hij per vliegtuig naar Nederlands Indië, waar hij op 11 september aankwam en bevorderd werd tot tijdelijk majoor voor het vervullen van de functie van hoofd van het Kantoor Operatiën bij de divisiestaf. Als commandant van ‘een tirailleurcompagnie’ trad hij aan op 5 november. Zijn bevordering tot kapitein volgde op 15 mei 1948. Hij verliet Indië op 3 september 1949 en vervolgde zijn loopbaan in Nederland als kapitein. Uiteindelijk bereikte hij de rang van luitenant-kolonel en vervulde functies als bataljonscommandant te Oirschot en garnizoenscommandant van Eindhoven. In 1971 ging hij met ontslag. Hem werden diverse onderscheidingen toegekend, zoals onder meer het Oorlogsherinneringskruis en het Ereteken voor Orde en Vrede van 1946 tot en met 1949. In 1967 werd hij benoemd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau met de Zwaarden.

Over zijn activiteiten in Indië staat wat meer vermeld in het ‘Report of the Rawahgedeh Observation Team’ van de VN van 12 januari en in de reeds genoemde stukken over de beslissing om de officier, die aan de actie bij Rawahgedeh leiding gaf, niet te vervolgen. Zo wordt Wijnen alleen in het VN-rapport expliciet genoemd als commandant van de troepen, die de actie bij Rawahgedeh uitvoerden. Tevens wordt hij daar omschreven als de commandant van de compagnie

van Alphonse Jean H. Wijnen van het Bureau Registratie en Informatie Ontslagen Personeel van het Ministerie van Defensie dd. 5 juni 2007. De herkomst van andere informatie wordt in aparte noten vermeld.

¹⁸¹ Voor overlijden en gezin zie ‘Im Memoriam [Fons Wijnen]’. *The Wynen Family Website*. 1999-2000. <http://www.wynen.net/memoriam.htm> (9 juni 2007). Hier staat ook een foto van Wijnen in militair uniform, vermoedelijk uit de jaren zestig.

¹⁸² ‘Personeel van 2 Res.Grens Compagnie-ZuidLimburg per xx Mei 1940’. *[Het] Nederlandse Leger en zijn ex-militairen van 1940*. April 2005. http://home.wanadoo.nl/wadelft/index2.htm?tb_limburg/menu1&tb_limburg/2rgczl (9 juni 2007).

¹⁸³ A.P.M. Cammaert, *Het verborgen front: geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden 1994) 249-250.

van het 3^e Bataljon van de 9^e Regiment Infanterie, die gelegerd was te Krawang, en uit het oorlogsdagboek van dit bataljon bleek reeds dat dit de 3^e Compagnie was.¹⁸⁴ Zijn verklaringen over het gebeurde zijn reeds beschreven.¹⁸⁵ Bij het opstellen van het advies aan de Legercommandant om Wijnen niet te vervolgen, omschreef Felderhof's medewerker Bondam Wijnen als 'stellig geen rowdie, die maar in het wilde weg slachtoffers maakt[e]'.¹⁸⁶ In de RTL 4-documentaire ten slotte omschreef één van de dorpelingen hem als 'een grote, forse man'.¹⁸⁷

Wijnen was blijkbaar ook een man, die het niet aan moed ontbrak. Tijdens de Tweede Wereldoorlog nam hij deel aan het verzet en reisde in 1942 niet zonder gevaar dwars door Europa, uiteindelijk naar Engeland. Bij de 3e Compagnie in Krawang was hij in december 1947 een nieuwkomer. Zijn beslissing om in Rawahgedeh zoveel mensen te laten executeren, is in het licht van zijn verzetsverleden uiterst raadselachtig. Het contrast tussen het in de Tweede Wereldoorlog aan de goede kant staan en het 'kwaad' in Rawahgedeh lijkt bijzonder groot. Zijn bevordering tot kapitein op 15 mei 1948 en zijn verdere carrière in Nederland duiden niet op schade, die de actie bij Rawahgedeh voor zijn carrière zou hebben gehad.

¹⁸⁴ Zie bladzijde 32.

¹⁸⁵ Zie bladzijde 50.

¹⁸⁶ Notitie 'Zaak majoor Wijnen' van 27 juli 1948, in: NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1304.

¹⁸⁷ Van Coeverden en Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*. Of was de 'grote, forse man' toch de luitenant uit de notitie over de 'Zaak Wijnen' uit de vorige noot.

DE ZIENSWIJZE OP DE ACTIE

Destijds

Over de actie bij Rawahgedeh werden destijds zowel binnenskamers als in het openbaar oordelen geformuleerd. Binnenskamers betroffen dergelijke oordelen meestal specifiek Rawahgedeh.

Het belangrijkste officiële, maar tot 1995 niet openbare oordeel kwam van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ van de CGD. In hun rapport van 12 januari 1948 kwalificeerden de rapporteurs de Nederlandse actie als ‘deliberate and ruthless’. De argumenten voor dit standpunt waren het ontbreken van Nederlandse slachtoffers, de wanverhouding tussen de honderdvijftig Indonesische doden en de slechts vier gewonden, het niet vinden van ook maar één enkel vuurwapen in het dorp en het niet achterlaten van medische hulp. Het ‘Observation Team’ was van mening dat de actie mede als afschrikwekkend voorbeeld was bedoeld.¹⁸⁸ De rol van dit rapport bij de voorbereiding en afhandeling het eerste interim-rapport van de CGD in januari en februari 1948 is reeds beschreven.¹⁸⁹ De actie bij Rawahgedeh werd ook door de Amerikanen negatief beoordeeld getuige het telegram van ambassadeur Van Kleffens van 6 februari, waarmee hij de ‘vriendschappelijke waarschuwing van het *State Department* [doorgaf], dat al te hardhandige politiemaatregelen een voor ons niet gewenste indruk zouden kunnen maken. Onze conduite staat [was] na Zuid-Celebes, Bondowoso en Rawahgedeh niet meer brandschoon’.¹⁹⁰ In een aan de minister van Buitenlandse Zaken gerichte aantekening van 17 februari over het door de CGD ingediende interim-rapport wordt het rapport over Rawahgedeh door een Nederlandse ambtenaar eveneens als ‘bepaald zeer ongunstig voor Nederland’ beoordeeld, omdat het eensgezind, duidelijk en kort was en in een telegram aan de minister van Buitenlandse Zaken van 2 maart duidde Van Kleffens het rapport ten slotte nog aan als ‘oppervlakkig en partijdig prul’.¹⁹¹ Verderop zal blijken dat het rapport van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ naderhand nog vaak in de literatuur werd gebruikt.

De Legercommandant was, toen hij de procureur-generaal Felderhof op 22 juli 1948 om advies vroeg over het al of niet vervolgen van majoor Wijnen, van mening dat deze strafrechtelijk aansprakelijk was, bij behandeling voor de Krijgsraad onherroepelijk veroordeeld zou worden en

¹⁸⁸ ‘Report of the Rawahgedeh Observation Team’, pagina’s 6 en 8, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 590.

¹⁸⁹ Zie bladzijde 64-65.

¹⁹⁰ Drooglever en Schouten, *Officiële bescheiden ... Twaalfde deel*, 709. Voor de Bondowoso-affaire zie bladzijde 75.

¹⁹¹ Archief Buitenlandse Zaken, BZ 1945-1954, (inv.)nr. 22826 en P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten (red.), *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Dertiende deel, 20 februari-4 juni 1948* (’s-Gravenhage 1986) 127.

een verdere carrière wel kon vergeten. Wijnen had ‘vreemd’ gehandeld, maar zijn bataljonscommandant niet minder. Het was eenvoudig om tot vervolging te beslissen, maar Spoor vroeg zich af ‘of daarmee de zaak en de rechtvaardigheid’ zouden zijn gediend. Hij twijfelde en neigde naar deponeren. ‘Van Krijgsraadzijde’ was men geneigd de zaak maar liever niet te vervolgen, omdat een ‘vervolging “achteraf” betrokkene wel in een veel ongunstiger daglicht stellen, dan de feitelijke toestand, toen het geschiedde’. Felderhof’s medewerker Bondam vond in zijn notitie over deze zaak, dat deze ‘in zekeren zin te vergelijken [was] met het optreden van kapt. Westerling in Z.Celebes’. Indien de Legerleiding dat optreden goedkeurde, dan kon deze Wijnen moeilijk laten ‘hangen’. Hij had ‘stellig den indruk dat Wijnen een man [was] die gemeend [had] in de gegeven omstandigheden niet anders te kunnen [handelen]’. Ook repte hij van ‘een harde tijd, waarin harde maatregelen moeten worden genomen’. In gelijke omstandigheden zou hij waarschijnlijk niet anders gehandeld zou hebben. Indien het leger ‘dit soort lieden niet op meedogenloze wijze te lijf [zou gaan], dan [was] het leed niet te overzien’. Dat Wijnen tegenover de CGD de juiste toedracht had verzwegen en ‘feitelijk [had] moeten verzwijgen’ was ‘beroerd’. Hij hoopte dat de Legercommandant kans zou zien om de zaak af te doen buiten de Krijgsraad om en dat tegenover de CGD zou weten te verantwoorden. Felderhof zelf was, in zijn advies aan Spoor, van mening dat gedragingen van Wijnen op zich zelf begrijpelijk en verklaarbaar waren. Omdat hij echter niet in een absolute dwangpositie verkeerde zoals kapitein Westerling ‘toen het land onbestuurbaar was en alle normaal gezag was weggefallen’, verdiende zijn gedrag afkeuring. Wijnen kon volgens hem, zoals eerder is vermeld, echter wel degelijk denken dat dergelijke gevangenen na doorzending de streek binnen afzienbare tijd opnieuw onveilig zouden maken.¹⁹²

In het openbaar figureerde Rawahgedeh of in het geheel van de gebeurtenissen in de omgeving van Krawang in december 1947 of in de propagandastrijd tussen Nederland en de republiek over bestandsschendingen en wreedheden, danwel in publicaties in Indische en vooral Nederlandse dagbladen en periodieken. Een hoofdrol speelde het zelden.

De inkadering in het geheel van de gebeurtenissen in de omgeving van Krawang bleek al direct op 16 december, toen het Indische dagblad *De Nieuwsgier* berichtte over een door *Berita Indonesia* ‘gisteravond’ gepubliceerd verhaal ‘over een “grote schoonmaak” in het gebied van Rawahgedeh in het Krawangse, waar in vier dagen tijd 312 mensen door Nederlandse militairen zouden zijn gedood, terwijl 200 anderen gewonden zouden zijn’. De krant hoopte dat van officiële Nederlandse zijde zo spoedig mogelijk zou worden gereageerd. ‘Een dergelijk fantastisch gerucht k[o]n niet snel

¹⁹² NL-HaNA, Archief P-G Nederlands-Indië, 2.10.17, inv.nr. 1304.

genoeg de kop in worden gedrukt'.¹⁹³ Deze op 24 december door de Indonesische delegatie bij de Commissie van Goede Diensten gemelde gegevens waren kennelijk al 15 december in de openbaarheid gebracht.¹⁹⁴ Op 17 december berichtte *De Nieuwsgier* over een eerste Nederlandse reactie. 'Tegen het steeds driester optreden van rondzwervende benden in het Krawangse [werd] met kracht opgetreden, deze benden [waren] ... deels onschadelijk gemaakt'. De krant betreurde deze 'karige' reactie met slechts twee zinnen. Het was 'te laat en ... te weinig'. De republikeinse pers zou zo alle gelegenheid krijgen om 'wilde verhalen' te verspreiden. Het verhaal insinueerde ook de afslachting van weerloze burgers, terwijl het kennelijk om een 'volkomen gerechtvaardigd optreden tegen roofbenden' ging.¹⁹⁵ In een schrijven van de 2^e Infanterie Brigade Groep van 18 december aan de Chef van de Generale Staf werd gereageerd op de cijfers in *De Nieuwsgier* van 16 december. Geconstateerd werd dat 'van een weerlegging van feiten slechts gedeeltelijk sprake [kon] zijn'. De schrijver vermeldde daarna nog een aantal bijzondere omstandigheden, waarop 'wellicht' de aandacht kon worden gevestigd.¹⁹⁶ Daarna volgde het op diverse plaatsen elders in deze tekst behandelde communiqué van de Legervoorlichtingsdienst.¹⁹⁷

Bij de propagandastrijd overlaadde Nederland onder meer de CGD met beschuldigingen en officiële klachten over Indonesische bestandsschendingen en terreur- en sabotagedaden. Zo werden bijvoorbeeld aan de CGD 'Lijsten van subversieve acties' toegezonden. De republiek bleef daarbij niet achter. Op haar beurt beschuldigde de republiek Nederland van ontelbare wreedheden tegen de bevolking, bijvoorbeeld via de Indonesische delegatie bij de CGD. Het Indonesische memorandum van 24 december 1947 over Rawahgedeh is hiervan een voorbeeld en evenals een memorandum van 20 mei 1948 met onder meer een melding over veertigduizend doden in Zuid-Celebes.¹⁹⁸

In publicaties in Indische en vooral Nederlandse dagbladen en periodieken speelde Rawahgedeh, afgezien van het voorgaande in *De Nieuwsgier*, nauwelijks een rol. Indicaties hiervoor kunnen worden ontleend aan de *Excessennota*. Rawahgedeh kwam bijvoorbeeld niet aan de orde in het in Batavia verschijnende *Dagblad*.¹⁹⁹ De aandacht van kranten en tijdschriften in Nederland richtte

¹⁹³ 'Ongelooflijk verhaal' in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 16 december 1947. Aangetroffen bij: Peter Schumacher, Boekbespreking 'Last van de oorlog', *E-zine BLIMBING: Indische en Indonesische Onderwerpen*. 2003 (?). <http://www.blimbing.nl/scagliola.htm> (11 juni 2007).

¹⁹⁴ Zie bladzijde 48.

¹⁹⁵ 'Korte Nederlandse reactie' in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 16 december 1947. Aangetroffen bij: Peter Schumacher, Boekbespreking 'Last van de oorlog', *E-zine BLIMBING: Indische en Indonesische Onderwerpen*. 2003 (?). <http://www.blimbing.nl/scagliola.htm> (11 juni 2007).

¹⁹⁶ NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 207.

¹⁹⁷ Zie de bladzijden 27, 43, 48 en 61.

¹⁹⁸ Gouda/Zaalberg, *American Visions*, 229- 231. Voor een 'Lijst van subversieve acties in de area's Buitenzorg, Krawang, Cheribon, Indramajoe en Koenigan' als bijlage, zie brief van de Nederlandse Technische Commissie aan onder meer de Chef van de Generale Staf (CGS) dd. 19 januari 1948, in: NL-HaNA, Strijdkrachten Nederlands-Indië, 2.13.132, inv.nr. 421. Voor het Indonesische memorandum van 24 december 1947 over Rawahgedeh zie bladzijde 48. Voor een omschrijving van het gebeuren in Zuid-Celebes en het aantal slachtoffers daar zie noot 5 op bladzijde 4.

¹⁹⁹ Bank, *De excessennota*, 266. *Het Dagblad* was in 1947 en 1948 een ongebonden krant, die werd uitgegeven door de Nederlandse Dagbladpers te Batavia. Hierin waren de eerdere dagbladen *Het Nieuws van den Dag*, de *Java-Bode* en het

zich van eind 1947 tot ruim in 1948 voornamelijk op de Bondowoso-affaire en in minder mate op het gebeuren in Zuid-Celebes. De Bondowoso-affaire betrof het overlijden van 46 Indonesische gevangenen door verstikking in drie gesloten goederenwagons op 23 november 1947 tijdens een transport van Bondowoso naar Soerabaja en de strafvervolgning van de daarvoor verantwoordelijk gestelde militairen.²⁰⁰ Over Bondowoso werd regelmatig geschreven door het Algemeen Nederlands Persbureau (ANP), door kranten als *Het Parool* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (NRC) evenals door weekbladen en tijdschriften als onder meer *Vrij Nederland*, *De Vlam* en *Tijd en Taak*. Bij de Zuid-Celebesaffaire was dit, in wat mindere mate, eveneens het geval.²⁰¹ Rawahgedeh danwel Krawang kwamen slechts een enkele keer in de pers aan de orde. Specifiek kwam de actie aan de orde in het ANP op 22 december 1947 en op 6 januari 1948 en bij het NRC op 19 december 1947 zonder dat echter iets over de actie zelf werd meegedeeld.²⁰² Genoemd in combinatie met Bondowoso, de Zuid-Celebesaffaire en andere wrede daden kwam de actie voor bij het ANP 16 augustus 1948, *De Vlam* op 2 en 23 januari 1948 en *Militia Christi* in december 1947.²⁰³

Nadien

Voor de uitzending van ‘Achter het Nieuws’ en het verschijnen van de *Excessennota* in 1969 was literatuur over het conflict tussen Nederland en Indonesië bijzonder schaars.²⁰⁴ Nadien verschenen over dit onderwerp vaker publicaties. Oorlogsgeweld en oorlogsmisdrijven, ook wel aangeduid als excessen, waren echter niet vaak het onderwerp van dergelijke publicaties. Een hoofdrol was, met enkele uitzonderingen, voor Rawahgedeh daarin niet weggelegd.

Als een rechtstreeks gevolg van de herkenning van de in ‘Achter het Nieuws’ gepresenteerde ervaringen verscheen in 1970 al een boek over het in eerder Indonesië gebruikte militaire geweld en de uitwassen daarvan. Het was getiteld *Ontsporing van geweld* en de auteurs, J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, hadden ook als dienstplichtigen deelgenomen aan de strijd in Indonesië.²⁰⁵ In de tweede druk, verschenen in 1983 met als titel *Het Nederlands/Indonesisch conflict. Ontsporing van*

Bataviaasch Nieuwsblad ‘vertegenwoordigd’. Zie Angelie Sens, ‘Terug naar patria en de bladen laten verrekken. De uitdovende Nederlandstalige pers in Indonesië, 1945-1958’ in: Ulbe Bosma e.a. *Journalistiek in de Tropen. De Indische- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam 2005) 69.

²⁰⁰ Ibidem, 82. Voor een omschrijving van het gebeuren in Zuid-Celebes zie noot 5 op bladzijde 4.

²⁰¹ Ibidem, 256-257, 261, 263, 267, 269, 270-271, 273, 276 en 278.

²⁰² Ibidem, 256-257 en 263. Bij het ANP staat bij 22 december 1947 ‘Kradang’. Hoogst waarschijnlijk wordt hier Krawang bedoeld.

²⁰³ Ibidem, 257, 269 en 278. *Militia Christi* sprak over zuiveringsacties door Nederlandse troepen op onder meer West-Java

²⁰⁴ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 12-13.

²⁰⁵ Van Doorn/Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict*, 14 en 16.

geweld, voegden de auteurs een inleidend essay toe met een vergelijkende schets van de gehele dekolonisatie na de Tweede Wereldoorlog. Hierin wordt Rawahgedeh vermeld als een exces, dat ‘zelfs geen aandacht trok toen de feiten bekend werden’. De auteurs duiden het aan als het ‘Nederlandse My Lai’. In dat dorp in Zuid-Vietnam had een compagnie Amerikaanse militairen in 1968 een bloedbad aangericht onder de bevolking, waarbij merendeels ouderen, vrouwen en kinderen waren omgebracht. Het aantal slachtoffers liep in de honderden. Het gebeuren veroorzaakte grote furore en de leidinggevende officier werd door de Krijgsraad veroordeeld.²⁰⁶

Vreemd genoeg vermeldt Robert Cribb Rawahgedeh niet in zijn boek *Gangsters and Revolutionaries* uit 1991, als hij de in december 1947 nabij Krawang op gang komende Nederlandse contraguerrilla beschrijft.²⁰⁷ Eerdere verwickelingen daar beschreef hij wel zeer gedetailleerd.

Zoals reeds vermeld leidde een in Wamel verspreid vlugschrift in november 1994 tot een uitzending van het IKON-programma *Vesuvius*, waarin voormalige soldaten van de 3^e Compagnie ontkenden dat ‘er op grote schaal oorlogsmisdaden’ waren gepleegd.

In 1995 speelde Rawahgedeh even een hoofdrol. Het aanstaande bezoek van de koningin aan Indonesië, net na de viering daar van een halve eeuw onafhankelijkheid, richtte de aandacht op de Nederlandse koloniale geschiedenis. In de maand augustus was sprake van een televisie-documentaire en diverse krantenartikelen. Het verschil tussen de eerder officieel vermelde honderdvijftig slachtoffers en de in de documentaire gemelde meer dan vierhonderd slachtoffers was nogal confronterend. Deze op 15 augustus door RTL 4 uitgezonden documentaire is reeds behandeld. Hij duurde ongeveer een half uur. Enkele dorpsbewoners, twee dames en drie heren, alsmede voormalig TNI-militair Lukas Kustario kwamen aan het woord. Een toelichting op de context werd niet gegeven.²⁰⁸ Een voorvertoning aan journalisten was voor het *NRC Handelsblad* de aanleiding om op 12 augustus een artikel met de titel ‘Geen bewijzen voor Indisch exces’ te publiceren, waarin de makers van de documentaire werd verweten dat zij de Indonesische raming van het aantal slachtoffers klakkeloos accepteerden. Het ‘bloedbad’ was volgens de schrijver van het artikel al sinds 1948 bekend en de verschillende aantallen slachtoffers eveneens. Hij verwees naar het rapport van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ van 12 januari 1948, de *Excessennota* en de derde druk van het boek van Van Doorn en Hendrix uit 1985. Het merendeel van de doden zou waarschijnlijk door afgevuurde mortiergranaten gevallen zijn. Hoewel het geen ‘exces’ zou zijn,

²⁰⁶ Ibidem, 38-39. Voor My Lai zie Douglas A. Linder, ‘Famous trials; The My Lai Courts-Martial 1970’. *University of Missouri-Kansas City School of Law*. 2007. <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/mylai/ MYLAI.HTM> (15 juni 2007).

²⁰⁷ Cribb, *Gangsters and Revolutionaries*, 152 en 165.

²⁰⁸ Van Coeverden en Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*. Voor de eerdere behandeling zie bladzijde 53.

sprak hij wel van een oorlogsmisdrijf en was een vervolging ten onrechte achterwege gebleven.²⁰⁹ In *De Volkskrant* van diezelfde dag ging Jan Blokker tekeer tegen de ‘volstreckte naar-binnen-gekeerdheid van ons historisch besef’, waarvan de publiciteit rond Rawahgedeh mede een blijk zou zijn. Om ‘de feitelijke toedracht’ zou het bij dergelijke zaken zelden gaan.²¹⁰ Het interview met Lukas Kustario in het *NRC Handelsblad* van 15 augustus 1995 is al enkele keren aan de orde geweest.²¹¹ Op 17 augustus berichtte *De Volkskrant* nog over het voor raadpleging ‘vrijgeven’ van het rapport van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ van 12 januari 1948 door het ministerie van Buitenlandse Zaken. De namen in het rapport waren onleesbaar gemaakt.²¹² Het geheel werd in 1997 nog eens gerecapituleerd door Vincent Houben in het tijdschrift *Indonesia*.²¹³

Een paar jaar later, in 1999, formuleerde J.A. de Moor in zijn boek *Westerling's Oorlog* geen expliciet oordeel. Hij noemde het slechts een ‘hardhandige overval’ en ‘een meer dan krachtig openingssalvo van de campagne in Krawang’. Zijn beschrijving van de actie en de kritiek daarop is al eerder vermeld.²¹⁴ Van den Doel plaatste het in 2000 in het kader van de ‘vuile oorlog’ en ‘gruweldaden [van] beide partijen’, waar volgens hem in toenemende mate sprake van was. Hij noemde het ‘schokkend’ en duidde het aan als een ‘moordpartij’. De beslissing om Wijnen niet te vervolgen omschreef hij als een ‘zorgvuldig in de doofpot ... stoppen’. Voor zijn alinea over Rawahgedeh hanteerde hij de *Excessennota*, de derde druk van het boek van Van Doorn en Hendrix uit 1985 en een passage over de conclusie van het rapport van het ‘Rawahgedeh Observation Team’ uit 1948 in het twaalfde deel van de *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950* uit 1985.²¹⁵

Ten slotte kwam de actie in 2002 nog voor in publicaties van Frances Gouda en Stef Scagliola. Gouda publiceerde toen een boek over de Amerikaanse visie op Nederlands-Indië en het conflict tussen Nederland en Indonesië. Rawahgedeh omschreef zij als een ‘controversial incident’ en hanteerde daarbij de door de Indonesische delegatie bij de CGD vermelde aantallen slachtoffers. Het was echter ‘only the tip of the iceberg’, omdat de Indonesische delegatie bij de CGD door zou gaan met eindeloze reeks van beschuldigingen van wreedheden van Nederlandse troepen tegen de republikeinse bevolking.²¹⁶ Scagliola’s boek behandelde de Nederlandse interpretatie van de oorlog met Indonesië en de oorlogsmisdrijven, die zich daarbij hadden voorgedaan. Temidden van een

²⁰⁹ Harm van den Berg, ‘Geen bewijzen voor Indisch exces’ in: *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1995.

²¹⁰ Jan Blokker, ‘Kanaliserend van een nationaal narcisme’ in: *De Volkskrant*, 12 augustus 1995.

²¹¹ Zie de bladzijden 54 en 58.

²¹² Hella Rotteberg, ‘VN-stuk over Rawahgedeh komt na 47 jaar boven water’ in *De Volkskrant*, 16 augustus 1995.

²¹³ Vincent J.H. Houben, ‘A Torn Soul: The Dutch Public Discussion on the Colonial Past in 1995’ in: *Indonesia*, 63 (april 1997) 60-61.

²¹⁴ De Moor, *Westerling's oorlog*, 240. Voor De Moor’s eerdere beschrijving van de actie en het oordeel daarover zie de bladzijden 54 en 57.

²¹⁵ Van den Doel, *Afscheid van Indië*, 278 en 423.

²¹⁶ Gouda/Zaalberg, *American Visions*, 230-231.

Indische veteranenbeweging die zich in de jaren 1990 nadrukkelijk in de openbaarheid profileerde, plaatste zij de ‘dissidente’ veteraan met zijn in 1994 in Wamel verspreidde vlugschrift en de televisiedocumentaire met de diverse krantenartikelen uit 1995. Zij herhaalde de door de dissidente veteraan gehanteerde term ‘slachting’ en noemde nogmaals het door Lukas Kustario naar voren gebrachte aantal van 430 slachtoffers.²¹⁷

²¹⁷ Scagliola, *Last van de oorlog*, 113-114.

CONCLUSIE

In de Inleiding van deze verhandeling werd een drietal vragen geformuleerd over de actie van de Nederlandse troepen op 9 december 1947 te Rawahgedeh. Het ging om wat daar gebeurde, wat de context was en hoe het werd beoordeeld. Hier zal worden getracht een zo goed mogelijk antwoord op deze vragen te geven.

Voor de beantwoording van de eerste vraag - wat heeft zich in Rawahgedeh afgespeeld - lag het voor de hand om eerst te kijken naar het rapport van de desbetreffende waarnemers van de Commissie van Goede Diensten van 12 januari 1948. In tegenstelling tot vele daarna bestudeerde archiefstukken en literatuur betreft dit rapport uitsluitend het gebeurde te Rawahgedeh. Bovendien kan aan deze waarnemers een objectiviteit worden toegeschreven, die vele anderen ontberen. De waarnemers behoorden immers niet tot één van de beide partijen in het conflict. Twijfel over de in de inleiding vermelde passages in de *Excessennota* betreffende Rawahgedeh werd door dit rapport wel en niet bevestigd. In dit rapport was sprake van mogelijk meer dan 430 slachtoffers. Tegelijkertijd was er echter sprake van minder geëxecuteerden, niet twintig maar vier alsmede zeven die werden ontkend. Dit mooie beginpunt werd echter onderuitgehaald door de constatering in de notitie, opgesteld in juli 1948 op het kantoor van de procureur-generaal, dat de leidinggevende officier bij de actie, majoor Wijnen, de juiste toedracht tegenover de CGD had verzwegen. Niet vier Indonesische krijgsgevangenen waren geëxecuteerd, maar ongeveer honderd tot honderdtwintig. De leugen over een dergelijk belangrijk gegeven riep twijfel op over de rest van de inhoud van dat rapport. Naderhand bleek echter dat ook in de geraadpleegde Nederlandse archiefstukken nergens wordt gesproken over een dergelijk aantal executies in dit dorp. Het bataljon vermeldde dit gegeven mogelijk niet, omdat duidelijk was dat deze handeling niet overeenkwam met de Nederlandse regeling uit april 1947, waarbij werd bepaald dat opstandelingen als ‘de facto krijgsgevangenen’ moesten worden behandeld. Het was dus een oorlogsmisdaad. De Legercommandant, generaal Spoor, was althans van mening dat majoor Wijnen bij behandeling voor de Krijgsraad onherroepelijk zou worden veroordeeld. Of andere militaire en mogelijk ook burgerlijke instanties van de executies op de hoogte waren is niet duidelijk. Eén en ander betekent dat hetgeen zich bij Rawahgedeh afspeelde niet ondubbelzinnig te achterhalen is. De hiernavolgende omschrijving van het gebeurde heeft dus meer met waarschijnlijkheid dan met zekerheid of waarheid te maken.

Majoor Wijnen en zijn compagnie werden door de bataljonscommandant met een mogelijk vergaand dienstbevel op pad gestuurd. Overeenkomstig de aanbeveling van de Legercommandant

om 's ochtends onverwacht vanuit verschillende richtingen bij bevolkingscentra aan te komen, begon de actie 's ochtends bij het aanbreken van de dag of om half zes of om zes uur en werd uitgevoerd door waarschijnlijk negentig man verdeeld over diverse groepen, die het dorp van uit het noorden, het oosten het zuiden insloten. Het lijkt logisch om de westkant ook af te sluiten of althans met vuurwapens te bestrijken, maar daarvan is slechts in één rapport sprake. Over de sterkte van de diverse groepen is enige onduidelijkheid. Het VN-rapport spreekt over een oprukkende oostelijke groep van achttien tot twintig man met twee officieren en de notitie op het kantoor van de procureur-generaal spreekt over een voorwaarts gaande groep van 35 man onder leiding van een luitenant. In het laatste geval is de verblijfplaats van Wijnen onbekend. Mortieren kunnen, maar hoeven niet aanwezig te zijn geweest. De compagnie beschikte over drie-inch mortieren, maar in het Nederlandse memorandum aan de CGD van 3 januari 1948, opgemaakt met medeweten van Wijnen, is weer sprake van twee-inch mortieren. Vuur vanuit het dorp op oprukkende Nederlandse militairen komt slechts in enkele rapporten voor en de daarvoor gebruikte Indonesische wapens werden later niet aangetroffen. De opmars ging door de regen en modderige paden erg langzaam. In het dorp sloegen mensen op de vlucht en zij verborgen zich in het dorp of bij de *kali*. Bij het doorzoeken van het dorp werden meer dan honderd mannen aangetroffen, die niet tot de boerenbevolking leken te horen en in het bezit waren van papieren van de *Hizboellah* en soortgelijke organisaties. Vermoedelijk werden deze strijders verrast door de Nederlandse actie. Acht á negen maal werden groepen van circa twaalf man mogelijk bij het dorpshuis of hoofdkwartier danwel bij de waterput in een rij opgesteld en geëxecuteerd. Ten noorden van Rawahgedeh, nabij Djamantri, werd na onderzoek een groepje van zeven á tien personen met lange haren en zwarte kleren door de noordelijke groep geëxecuteerd. Dit is wel wat meer dan de in de *Excessennota* vermelde twintig executies. Na afloop van de actie kwamen de diverse groepen bijeen op een verzamelpunt aan de westkant van het dorp. Om ongeveer één uur 's middags rukten de compagnie in.

De slachtoffers waren kennelijk, en anders dan in het VN-rapport vermeld, merendeels *lasjkaren*. Dat waren strijders waar het bataljon wel bekend mee was. Het bataljon had daar immers al kennis mee gemaakt in Klender en had ook met de HAMOT's zelf *lasjkaren* in dienst genomen. Verder is opvallend, dat hier dienstplichtigen, die de inheemse onderofficieren en minderen van het KNIL hard en wreed vonden, zelf zo handelden. Voor een dergelijk hard optreden waren hier blijkbaar ook geen speciale troepen nodig. Het kan duiden op de benarde situatie waarin het bataljon zich al meer dan een maand lang bevond. Of een mogelijke afwezigheid van Wijnen kansen schiep voor een 'doortastend' optreden van informele leiders binnen de oprukkende groep is onduidelijk. Van het treffen van voorzieningen voor het meenemen en overdragen aan andere instanties van een dergelijk groot aantal gevangenen, toch de voorgeschreven handelwijze, wordt in de geraadpleegde

archiefstukken geen melding gemaakt. Mogelijk waren de Nederlandse troepen ook zelf verrast door het grote aantal gevangenen. Over andere slachtoffers, toch waarschijnlijk omdat het aantal geëxecuteerden niet tot de in alle Nederlandse bronnen vermelde honderdvijftig slachtoffers reikt, is niets bekend. Suggesties over het neerschieten van alle mannen in het dorp, ondermeer van de VN-waarnemers, lijken niet bij de bovenstaande omschrijving te passen. De herinnering van Lukas Kustario uit 1995 over 431 slachtoffers roept ook vraagtekens op. De helft daarvan hoeft niet met Rawahgedeh te maken te hebben. Strikt genomen valt het aantal slachtoffers achteraf niet concreet vast te stellen. Vermeldingen in diverse Nederlandse rapporten over het republikeinse karakter van het dorp die overigens erg op elkaar lijken, kunnen een rechtvaardiging achteraf zijn. De gewonde Brits-Indiër is een raadsel. Een opvallend en even raadselachtig verschijnsel is dat een man als Wijnen, die gedurende de Tweede Wereldoorlog toch zo duidelijk aan de goede kant stond, nu leiding gaf aan of verantwoordelijk was voor dergelijk extreem geweld.

De vragen over de context zijn eenvoudiger te beantwoorden. De pacificatie van de gebieden, die Nederland tijdens de Eerste Politionele had bezet, bleek moeizamer dan verwacht. Na een herstelperiode ontketenden republikeinse troepen en strijdgroepen een guerrillastrijd, die de Nederlandse troepen in grote problemen bracht. ‘In het Krawangse’ liepen ze tegen vele strijdgroepen aan en eveneens ontmoetten ze daar Lukas Kustario, een bekwaam republikeins officier, die populair was en goed met de strijdgroepen wist samen te werken. Vanaf half oktober liep de situatie, met moorden, ontvoeringen, vernielde ondernemingen en sabotage van de infrastructuur, uit de hand. Het leidde in november tot een door vijand stelselmatig geïsoleerd gebied in het noorden van het bataljonsvak. Dat deze situatie tot aandacht van de legerleiding leidde is niet geheel zeker. De vermeldingen van dergelijke aandacht zijn schaars. Het leidde in ieder geval wel tot versterkingen, voornamelijk van de brigade. Of het bataljon daarvoor ver onder sterkte was, is aan twijfel onderhevig. Op sterkte was het niet en de tegenstander was vele malen talrijker. In december kon het bataljon met de versterkingen de vijand op een veel grotere schaal gaan bestrijden dan eerder in oktober en november het geval was. Dat was dan ook de context waarin de actie bij Rawahgedeh plaats vond. Het was één van de *kampongs* die werd gezuiverd onmiddellijk voorafgaand aan de grote zuiveringsoperatie van het noordelijke door de vijand geïsoleerde gebied in het vak van het bataljon. Deze zuivering begon op 10 december 1947. Enkele aanduidingen van Rawahgedeh als een verzetscentrum, onder meer in het VN-rapport, dateren van na de actie en overtuigen, als aanleiding voor de specifieke actie tegen het dorp, niet. Voorafgaand aan de actie werd het dorp slechts enkele malen in diverse rapporten genoemd en dan zonder speciale nadruk. De mening van het ‘Rawahgedeh Observation Team’, dat de actie mede als afschrikwekkend

voorbeeld was bedoeld, wordt in de andere archiefstukken niet gestaafd. Afhankelijk van de intonatie kan bij het dienstbevel, zoals vermeld in de notitie op het kantoor van de procureur-generaal, wel sprake zijn geweest van ressentimenten. Het bataljon stond vanaf half oktober ook zwaar onder druk. Het grote aantal slachtoffers in Rawahgedeh wordt echter enigszins gerelativeerd door tegen de tweehonderd slachtoffers, die elders vielen bij de acties van het bataljon in november en begin december. En na Rawahgedeh vielen bij andere Nederlandse acties in het gebied ook vele tientallen slachtoffers.

Hoewel een specifiek oogmerk voor de actie tegen Rawahgedeh niet valt te reconstrueren, is het aangeven van het doel voor het geheel van de Nederlandse militaire acties in deze streek in december 1947 wel mogelijk. De vijandelijke troepen en bendes moesten worden vernietigd en de rust en orde, die het gebied tot aan oktober hadden gekenmerkt, moest, vooral in het noordelijke deel van het gezagsgebied van het bataljon, weer worden hersteld. Dan kon het burgerlijk bestuur weer worden hersteld en de economie weer op gang worden gebracht. Het gebied was immers de rijstschuur van West-Java en ook bevonden zich hier vele ondernemingen. Eveneens moest de toegang tot dit voor de voedselvoorziening zo belangrijke gebied aan de vijand worden ontzegd. Deels bereikten de Nederlandse acties dit doel ook. Het aantal terreur- en sabotagedaden verminderde structureel. In diverse gebieden in het noordvak van het bataljon keerde de bevolking weer terug en werden de rijstvelden weer bewerkt. Het bestuur werd ook deels hersteld met *koempoelans* en *desa*-vergaderingen en daarbij benoemde of gekozen *loerahs*. Het vernietigen van de vijandelijke strijdkrachten lukte echter nauwelijks. Er was wel sprake van een vijftigtal gesneuvelden, maar de overgrote meerderheid ontweek de Nederlandse troepen en verplaatste zich naar de delta van de Tjitaroem in het noorden of stak deze rivier in westelijke richting over. In het nieuwe jaar ging het in sommige gebieden weer fout en sloeg de bevolking weer op de vlucht. Ook werden enkele nieuw benoemde *loerahs* ontvoerd en werden de huizen van sommige deelnemers aan de *koempoelans* en *desa*-vergaderingen na republikeinse dreigementen in brand gestoken. Met de gehanteerde middelen konden de Nederlandse doelstellingen niet volledig worden verwezenlijkt.

Het belangrijkste toenmalige niet openbare oordeel was van het 'Rawahgedeh Observation Team' van de CGD. Dit oordeel, 'deliberate and ruthless', werd door de Amerikanen gedeeld. Meerdere Nederlanders, onder andere Bondam en Van Kleffens, hadden over de CGD en het rapport over Rawahgedeh zeer negatieve mening. Binnenskamers was de Legercommandant, bij zijn vraag om advies aan de procureur-generaal, overtuigd van Wijnen's veroordeling bij behandeling door de Krijgsraad. Spoor omschreef de handelwijze van Wijnen én zijn bataljonscommandant als 'vreemd'. De 'rechtvaardigheid' was volgens hem niet gediend met een vervolging. Vermoedelijk

was echter Nederland's positie in de internationale arena niet gediend met een vervolging. Vanuit dat oogpunt was een beslissing om niet tot vervolging over te gaan, hoe twijfelachtig ook, mogelijk te rechtvaardigen. Een dergelijke redenering kan echter, éénmaal toegepast, makkelijk van stal worden gehaald voor het niet vervolgen van meer misdrijven. Opvallend is ook de vergelijking op het kantoor van de procureur-generaal van de situatie rond Krawang met de situatie in Zuid-Celebes tegen het einde van 1946 en de vergelijking van Wijnen's optreden met dat van kapitein Westerling. De procureur-generaal en zijn medewerker Bondam hadden, ten onrechte, erg veel begrip voor Wijnen.

In de openbaarheid speelde Rawahgedeh zelden een hoofdrol. Dit was het geval in december 1947 met artikelen in het Indische dagblad *De Nieuwsgier*. Het betrof Indonesische berichten, waarin Rawahgedeh en de zuivering van het noordvak van het bataljon door elkaar heen liepen. Een snelle officiële reactie van Nederlandse zijde bleef toen tot leedwezen van deze krant enige tijd uit. Hierdoor zou de republikeinse pers alle gelegenheid krijgen om 'wilde verhalen' te verspreiden, terwijl het toch om een 'volkomen gerechtvaardigd optreden tegen roofbenden' ging. Daarna speelde Rawahgedeh in augustus 1995 kort een hoofdrol in Nederland in een documentaire op de televisiezender RTL 4 en in diverse krantenartikelen als gevolg daarvan. Het verschil tussen de officieel vermelde 150 slachtoffers en de in de documentaire gemelde meer dan 400 slachtoffers was nogal confronterend. De krantenartikelen varieerden nogal. Eén artikel was kritisch over de documentaire, in een volgend artikel kwam Kustario aan het woord en in een opiniestuk werd geklaagd over de 'volstrekte naar-binnen-gekeerdheid van ons historisch besef'. De documentaire maakte op deze schrijver meer indruk dan de geschreven bronnen.

Een bijrol in de openbaarheid speelde Rawahgedeh destijds in de propagandastrijd tussen Nederland en de republiek over bestandsschendingen en wreedheden. Nederland beschuldigde de republiek van bestandsschendingen en terreur- en sabotagedaden en deze beschuldigde op haar beurt Nederland van ontelbare wreedheden tegen de bevolking. In de pers in Nederland speelde het in toen nauwelijks een rol, van een specifiek oordeel over de actie bij Rawahgedeh was daarin geen sprake.

Eveneens een bijrol speelde Rawahgedeh in de na 1969 verschenen publicaties over het conflict tussen Nederland en Indonesië, hoewel daarin wel korte oordelen over de actie bij het dorp werden geformuleerd. Kwalificaties als het weinig complimenteuzen 'Nederlandse My Lai', een 'moordpartij' in een 'vuile oorlog', een 'controversiaal incident' en 'slachting' werden gebezigd. Zuiveringen van *kampongs* waren kennelijk per definitie verdacht. De beslissing om Wijnen niet te vervolgen werd door één schrijver een 'zorgvuldig in de doofpot ... stoppen' genoemd. De enige

auteur, die de actie bij Rawahgedeh enigszins beschreef, duidde dit aan als een 'hardhandige overval'.

Van Doorn en Hendrix parafraserend kan worden geconstateerd, dat Rawahgedeh als exces nauwelijks de aandacht trok toen de feiten bekend werden. En met verwijzing naar Jan Blokker kan worden gesteld dat het zelden om de feitelijke toedracht ging.

Ten slotte nog twee opmerkingen. De werkelijkheid van de strijd met de Republiek Indonesië was oneindig veel complexer dan het beeld dat in deze tekst is opgetrokken. Over de actie bij Rawahgedeh staan hier en daar kwalificaties in deze tekst. Dat is ook terecht. Het is echter niet een ieder gegeven om onder dergelijke omstandigheden of binnen organisaties als het leger in te gaan tegen gangbare handelwijzen en steeds geheel en al juist te handelen.

BRONNEN

Archieven

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG)

Collectie Cees Wiebes.

Doos 13 Dossier 5 – Archiefstukken, onder meer afkomstig uit Australische en Amerikaanse archieven, betreffende de excessen van Rawagedeh, 1947-1948.

Ministerie van Buitenlandse Zaken

Archief BZ 1945-1954.

Inv.nr.	22826	Werkzaamheden van de Commissie van Goede Diensten en de United Nations Committee for Indonesia (UNCI), algemeen, 1948.
	22829	Idem, jan 1948.
	26979	Contacten met de Commissie van Goede Diensten (CGD); brieven en rapporten van de Republikeinse delegatie, 1947-1949.
	26981	Idem; ingekomen brieven bij de voorzitter van de Nederlandse delegatie, merendeels van de voorzitter van de CGD (United Nations Commission for Indonesia), 1947-1949.

Ministerie van Defensie, Bureau Registratie en Informatie Ontslagen Personeel

Uittreksel uit de registratieve gegevens betreffende de militairen van de Koninklijke Marine, Koninklijke Landmacht cq. Koninklijke Luchtmacht ten aanzien van ofwel Staat van dienst van Alphonse Jean H. Wijnen, 5 juni 2007

Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA)

Archief van de Algemene Secretarie [te Batavia] en de daarbij gedeponeerde archieven, 1942-1950.

Nummer toegang 2.10.14.

Inv.nr.	2882	Overzichten van bestandsschendingen en andere republikeinse subversieve activiteiten opgemaakt ten behoeve van de Commissie van Goede Diensten; deels aan de hand van de daarbij gevoegde buitgemaakte documenten en pamfletten, nov 1947-jan 1948.
	3033	Politiek economische maandverslagen betreffende WestJava opgemaakt door de Hoofdcommissaris van Politie in Bandung, nov 1947-okt 1948.
	4403	Rapporten over republikeinse terreurakties in het regentschap Krawang en over de positie van de Partai Rakjat Pasundan in genoemd distrikt, okt 1947-jan 1949.

Archief van de Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ), Kabinet van de Minister-President(KMP), (1924) 1942-1979 (1989).

Nummer toegang 2.03.01.

Inv.nrs.	11993-12022	Stukken betreffende Stuurgroep en Coördinatiegroep Excessennota Indonesië 1945-1950, 1969. waaruit
	11993	Ingekomen en minuten van uitgaande stukken van de Coördinatiegroep, feb-mei 1969.

Archief van de Procureur-Generaal bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, 1945-1949.

Nummer toegang 2.10.17.

Inv.nr.	756	Rapporten inzake republikeinse activiteit na 1 november 1947, 1947-1948.
	1068	Verzamelde stukken inzake de ontwikkeling van de politieke situatie in West Java, 1947-1948.
	1069	Rapporten inzake het terrorisme in het ressort Krawang, dec 1947.
	1075	Rapporten, brieven en verslagen inzake de politieke ontwikkelingen op West Java, 1947-1948.
	1081	Politiek politionele verslagen West Java, met enige bijlagen, 1947-1949.
	1284-1329	Stukken betreffende excessen begaan door Nederlandse militairen in Nederlands Indië in de periode 1945-1950, 1945-1950 [1969]. waaruit
	1304	Executie van gevangenen zonder voorafgaand onderzoek of proces te Krawang, juli 1947.

Inventaris van de Collectie archieven Strijdkrachten in Nederlands-Indië, (1938-1939) 1941-1957 [1960].

Nummer toegang 2.13.132.

Inv.nr.	207	Operatieve bevelen en instructies voor de Territoriaal Commandant West-Java, 1947.
	321	Operatieve rapporten van het KNIL en de KL, augustus 5 - december 25, 1947.
	421	Lijst van schendingen voor de Commissie van Goede Diensten (CGD) inzake subversieve acties in de gebieden Buitenzorg, Krawang, Cheribon, Indramajoe en Koeningan alsmede richtlijnen voor militairen tegen maatregelen binnen Nederlands en Republikeins gedemilitariseerd gebied, 1948.
	590	Observatierapporten, "report submitted by the Malura observation team to the committee of good offices en het "report of the Rawagedeh observation team", 1948.
	869	Dagelijkse overzichten van de acties in Nederlands-Indië, nrs. 49 -148, 8 september 1947-8 januari 1948.
	1313	Stukken betreffende sabotage en subversieve militaire activiteiten gepleegd door Republikeinse strijdorganisaties in Nederlands beschermd gebied en maatregelen hiertegen, 1946-1947.
	1326	Stukken betreffende bestandsovertredingen, terreur en subversieve activiteiten, na het "staakt-het-vuren", gepleegd door de Republikeinse strijdorganisaties en groeperingen van Indonesië, 1947-1949.
	2267	Stukken betreffende het samenstellen van het oorlogsdagboek door de Staf van 2e Infanterie Brigade Groep, september-december 1947.
	2275	Oorlogsdagboek van de 2e Infanterie Brigade Groep, 1 september 1946-september 1949.
	2280	Oorlogsdagboek van het 3-9 Regiment Infanterie, 1 september 1946-12 oktober 1949.
	2741	Brief van de Legercommandant omtrent de verhouding tussen leger, bestuur en politie, 1948.
	2920	Overzichten en ontwikkelingen van de toestand gebaseerd op inlichtingen opgemaakt door het Territoriaal tevens Troepencommando West-Java, 24 januari-31 december 1947.

Literatuur

Anak Agung Gde Agung, Ide, *'Renville' als keerpunt in de Nederlands-Indonesische onderhandelingen* (Alphen a/d Rijn 1980). Proefschrift.

Bank, Jan inl., *De excessennota. Nota betreffende het archiefonderzoek naar de gegevens omtrent excessen in Indonesië begaan door Nederlandse militairen in de periode 1945-1950* (Den Haag 1995). Heruitgave van de in 1969 aan de Tweede Kamer aangeboden nota.

Bantekas, Ilias, *Principles of direct and superior responsibility in international humanitarian law* (Manchester 2002).

Berg, Harm van den, 'Geen bewijzen voor Indisch exces' in: *NRC Handelsblad*, 12 augustus 1995.

Blokker, Jan, 'Kanalisering van een nationaal narcisme' in: *De Volkskrant*, 12 augustus 1995.

Bosma, Ulbe, e.a. *Journalistiek in de Tropen. De Indische- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam 2005).

Bouman, B, *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen. De logistiek achter de Indonesische Revolutie 1945-1950* (Amsterdam 2006).

Budding, R.P., *Beheersing van geweld. Het optreden van de Nederlandse landstrijdkrachten in Indonesië 1945-1949* (Amsterdam 1996).

Cammaert, A.P.M., *Het verborgen front: geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog* (Leeuwarden 1994).

Cribb, Robert, *Gangsters and Revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991).

Doel, H.W. van den, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlandse imperium in Azië* (Amsterdam 2001).

Doorn, J.A.A. van, en W.J. Hendrix, *Het Nederlands/Indonesisch conflict. Ontsporing van geweld* (2de aangevulde druk; Dieren 1983).

Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1995).

Drooglever, P.J., en M.J.B. Schouten ed., *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950. Twaalfde deel, 26 november 1947-19 februari 1948* ('s-Gravenhage 1985).

Idem. *Dertiende deel, 20 februari-4 juni 1948* ('s-Gravenhage 1986).

Gleason, Sarell Everett, en Frederick Aandahl (red.), *Foreign Relations of the United States 1948. Volume VI: The Far East and Australasia* (Washington 1974).

Gouda, Frances, met Thijs Brocades Zaalberg, *American Visions of the Netherlands East Indies/Indonesia. US Foreign Policy and Indonesian Nationalism, 1920-1949* (Amsterdam 2002).

Greenspan, Morris, *The Modern Law of Land Warfare* (Berkeley-Los Angeles 1959).

Groen, P.M.H., *Marsroutes en dwaalsporen: het Nederlands militair-strategisch beleid in Indonesië 1945-1950* (Den Haag 1991). Proefschrift.

Houben, Vincent J.H., 'A Torn Soul: The Dutch Public Discussion on the Colonial Past in 1995' in: *Indonesia*, 63 (april 1997) 47-66.

Moor, J.A. de, *Westerling's oorlog. Indonesië 1945-1950. De geschiedenis van commando's en parachutisten in Nederlands-Indië 1945-1950* (Amsterdam 1999).

Hoffenaar, J., 'Geen woorden maar daden. De terugkeer van de Nederlandse militairen uit Indonesië (1947-1951)' in: G. Teitler en J. Hoffenaar (red.), *De Politionele Acties* (Amsterdam 1990) 79-90.

'Korte Nederlandse reactie' in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 16 december 1947.

Nasution, Abdul Haris, *Fundamentals of guerrilla warfare* (London 1965).

'Ongelooflijk verhaal' in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 16 december 1947.

Parsifal, *[Vlugschrift] Wamel Rawa Gedeh* (Z.p. 1994).

Rotteberg, Hella, 'VN-stuk over Rawahgedeh komt na 47 jaar boven water' in *De Volkskrant*, 16 augustus 1995.

Scagliola, Stef, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002). Proefschrift.

‘De schoonmaak in het Krawangse. Ongeveer 200 bendeleden neergeschoten’ in: het Indische dagblad *De Nieuwsgier*, 22 december 1947.

Sens, Angelie, Terug naar patria en de bladen laten verrekken. De uitdovende Nederlandstalige pers in Indonesië, 1945-1958’ in: Ulbe Bosma e.a. *Journalistiek in de Tropen. De Indische- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958* (Amsterdam 2005) 67-91.

Schulten, C.M., H.L. Zwitser en J. Hoffenaar ed., *1 Divisie ‘7 december’* (Amsterdam 1986)

Teitler, G., en J. Hoffenaar (red.), *De Politionele Acties* (Amsterdam 1990).

Vlasblom, Dirk, ‘Ik heb de 431 doden zelf geteld; ‘terrorist’ Lukas Kustario over de moorden in Rawahgedeh’ in: *NRC Handelsblad*, 15 augustus 1995.

Internet

‘3e Bataljon 9e Regiment Infanterie (3-9 RI)’. *Legermuseum - Collectie - Thema's - Nederlands-Indië - Landmacht*. Z.d. <http://www.collectie.legermuseum.nl/strategion/strategion/i003759.html> (30 april 2007).

‘Im Memoriam [Fons Wijnen]’. *The Wynen Family Website*. 1999-2000. <http://www.wynen.net/memoriam.htm> (9 juni 2007).

‘Indonesia, historical demographical data of the urban centers’. *Population Statistics*. 1999/2002. <http://www.populstat.info/Asia/indonest.htm> (7 april 2007).

Linder, Douglas A., ‘Famous trials; The My Lai Courts-Martial 1970’. *University of Missouri-Kansas City School of Law*. 2007. <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/mylai/MYLAI.HTM> (15 juni 2007).

‘Nederlands-Indië 1945-1950’. *Legermuseum – Collectie- Thema's*. Z.d. <http://www.collectie.legermuseum.nl/strategion/strategion/i003559.html> (30 april 2007).

Oldenborgh, Geert Jan van, ‘De moesson is niet te verslaan’. *KNMI*. 11 november 1997. http://www.knmi.nl/~oldenbor/Correlations/nino_java.html (15 mei 2007).

‘Onderzoek - Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950 - Cumulatieve digitale index’. *Instituut voor Nederlandse Geschiedenis*. Z.d. <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Nederlands-indonesischeBetrekkingen1945-1950/CumulatieveIndex> (22 juni 2007).

‘Personeel van 2 Res.Grens Compagnie-ZuidLimburg per xx Mei 1940’. *[Het] Nederlandse Leger en zijn ex-militairen van 1940*. April 2005. http://home.wanadoo.nl/wadelft/index2.htm?tb_limburg/menu1&tb_limburg/2rgczl (9 juni 2007).

Schumacher, Peter, Boekbespreking ‘Last van de oorlog’, *E-zine BLIMBING: Indische en Indonesische Onderwerpen*. 2003 (?). <http://www.blimbing.nl/scagliola.htm> (11 juni 2007).

Overigen

Coeverden, Karin van, en Alfred Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*. RTL 4 (Z.p. uitgezonden 15 augustus 1995).

VERANTWOORDING VAN DE ILLUSTRATIES EN KAARTEN

- Titelblad Foto van de (ere)begraafplaats van de slachtoffers van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd te Rawahgedeh, afkomstig uit: Rushdy Hoesein, 'Rawah-gedeh 9 Desember 1947, 59 th yang lalu. [Blog] Friday, December 08, 2006' *Sejarah kita. Mengungkapkan Sejarah Kontemporer Indonesia dilengkapi foto dan keterangan berguna*. <http://sejarahkita.blogspot.com/>, zoekterm 'Rawahgedeh' (5 april 2007).
- Bladzijde 29 De laagvlakte van Krawang, in: Robert Cribb, *Gangsters and Revolutionaries. The Jakarta People's Militia and the Indonesian Revolution 1945-1949* (Honolulu 1991) vi.
- Bladzijde 33 [L.C. Kaulartz], [Kaart van de] 2^e Infanterie Brigade Groep tijdens de Eerste Politionele Actie, in: C.M. Schulten, H.L. Zwitser en J. Hoffenaar ed., *1 Divisie '7 december'* (Amsterdam 1986) 65. Voor de naam van de auteur zie bladzijde 174.
- Bladzijde 35 De vijandelijke activiteiten in de districten Krawang en Tjikampek, bijlage bij brief van de commissaris van de [Veld]politie te Poerwakarta aan de hoofdcommissaris van Politie te Bandoeng dd. 24 oktober 1947, in: NL-HaNA, Archief van de Algemene Secretarie [te Batavia] en de daarbij gedeponeerde archieven, 1942-1950, nummer toegang 2.10.14, inventarisnummer 4403.
- Bladzijde 67 Lukas Kustario, afkomstig uit: Karin van Coeverden en Alfred Edelstein, *Excessen van Rawahgedeh*. RTL 4 (Z.p. uitgezonden 15 augustus 1995).
- Bijlage Kaart Rawahgedeh-Krawang, compilatie uit van de kaartserie Java 1 : 50.000, nl. de kaartbladen 38/XXXVII C: Krawang en 38/XXXVII B: Telegasari (Topografische Dienst, Batavia, 1938), afkomstig van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde te Leiden.

LIJST VAN AFKORTINGEN

ALRI	<i>Angkatan Laoet Repoeblik Indonesia</i> , de Zeestrijdkrachten van de Republiek Indonesië.
API	<i>Angkatan Pemoedah Indonesia</i> , de Indonesische (Revolutionaire) Jeugdbeweging.
BKR	<i>Badan Keamanan Rakjat</i> , de Volksveiligheidsorganisatie.
CGD	Commissie van Goede Diensten van de Verenigde Naties.
LRJR	<i>Lasjkar Rakjat Jakarta Raja</i> , de Volksmilitie van Groter Jakarta
HAMOT	Hare Majesteits Ongeregelde troepen.
<i>Hizboellah</i>	het Leger van God, gelieerd aan de <i>Masjoemi</i> , de politieke partij van de Moslims.
KL	Koninklijke Landmacht.
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger.
<i>Masjoemi</i>	<i>Madjelis Sjoero Moeslimin Indonesia</i> , de Consultatieve Raad van Indonesische Moslims
PETA	<i>Tentara Soekarela Pembela Tanah Air</i> , het Vrijwilligersleger van de Verdedigers van het Vaderland. Dit was een door de Japanners in 1943 opgericht Indonesisch militair hulpkorps met Indonesische officieren tot op bataljonsniveau.
<i>Pesindo</i>	<i>Pemoeda Sosialis Indonesia</i> , de Socialistische Jeugd van Indonesië.

PKM	<i>Pasoekan Kalong Mas</i> , het Korps van de Gouden Vliegende Hond
PRJB	<i>Pemerintah Republik Jawa Barat</i> , de Republikeinse Regering van West-Java
PRP	<i>Partai Rakjat Pasoendan</i> , de Volkspartij van Pasoendan.
ReComBA	Regeringscommissaris voor Bestuursaangelegenheden
SP88	<i>Pemberontakan 88</i> , de Revolutionaire Eenheid 88
TKR	<i>Tentara Keamanan Rakjat</i> , het Volksveiligheidsleger van de republiek.
TNI	<i>Tentara Nasional Indonesia</i> , het Nationaal Indonesische leger.
TRI	<i>Tentara Repoeblik Indonesia</i> , het Leger van de Republiek Indonesië
VN	Verenigde Naties
VPTL	Voorschrift voor de uitoefening van de Politiek-politionele Taak van het Leger.

BIJLAGE: Kaart Rawahgedeh-Krawang

